

2020

þÿ — μ ζ Á Ä ζ » ζ ^{3 1 0} ® μ ^{3/4} - » ^{1 3/4} . ± À Ì Á
þÿ £ ¬ ^{2 2} ± Ä ζ Ñ Ä . ½ š Å Á ^{1 ± 0} ®

þÿ ” ± Ñ ^{0 ±} » ¬ ⁰ . Å , • ^{1 0} Ì » ± ζ Å

þÿ Á Ì ³ Á ± ¼ ¼ ± ~ μ ζ » ζ ³ ± Å , £ Ç ζ » ® • Å ¹ Ñ Ä . ¼ Î ½ ¥ ³ μ ¬ ± Å , ± ½ μ Å ¹ Ñ Ä ® ¼ ¹ ζ • μ ¬ Å ζ » 1

<http://hdl.handle.net/11728/12201>

Downloaded from HEPHAESTUS Repository, Neapolis University institutional repository

ΓΝΩΣΤΙΚΟ ΠΕΔΙΟ: ΘΕΟΛΟΓΙΑ

**Η ΕΟΡΤΟΛΟΓΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΑΠΟ ΤΟ
ΣΑΒΒΑΤΟ ΣΤΗΝ ΚΥΡΙΑΚΗ**

**ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΣΕ ΣΥΝΕΠΙΒΛΕΨΗ
ΜΕ ΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ**

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΔΑΣΚΑΛΑΚΗΣ

2020

ΓΝΩΣΤΙΚΟ ΠΕΔΙΟ: ΘΕΟΛΟΓΙΑ

**Η ΕΟΡΤΟΛΟΓΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΑΠΟ ΤΟ
ΣΑΒΒΑΤΟ ΣΤΗΝ ΚΥΡΙΑΚΗ**

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΔΑΣΚΑΛΑΚΗΣ

Διατριβή η οποία υποβλήθηκε προς απόκτηση διδακτορικού
τίτλου σπουδών στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις σε Συνεπίβλεψη
με το Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Αύγουστος 2020

ΣΕΛΙΔΑ ΕΓΚΥΡΟΤΗΤΑΣ

- **Υποψήφιος Διδάκτορας:** Νικόλαος Δασκαλάκης
- **Τίτλος Διατριβής:** Η εορτολογική εξέλιξη από το Σάββατο στην Κυριακή

"Η παρούσα Διδακτορική Διατριβή εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών για απόκτηση Διδακτορικού διπλώματος στο Γνωστικό Πεδίο της Θεολογίας και εγκρίθηκε στις 23-2-2021 από τα μέλη της Εξεταστικής Επιτροπής."

Εξεταστική Επιτροπή:

- Πρώτος Συνεπιβλέπων (Πανεπιστήμιο Νεάπολις):
Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Ιλίου, Αχαρνών και Πετρουπόλεως κ. Αθηναγόρας (Γεώργιος) Δικαιάκος, Επίκουρος Καθηγητής στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Θεολογικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Νεάπολις Πάφου
- Δεύτερη Συνεπιβλέπουσα (Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου):
Θεώνη Κολλυροπούλου, Επίκουρος Καθηγήτρια στο Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης Πολιτισμικών Αγαθών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου
- Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής:
Αιδεσιμολογιώτατος Πρωτοπρεσβύτερος π. Κωνσταντίνος Ε. Κωστάκης, Επίκουρος Καθηγητής της Εκκλησιαστικής Ιστορίας του Πανεπιστημίου Νεάπολις Πάφου
- Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής:
Γεώργιος Φίλιας, Καθηγητής στη Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών
- Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής:
Αθανάσιος Αντωνόπουλος, Επίκουρος Καθηγητής στη Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών

Υπεύθυνη Δήλωση Υποψήφιου Διδάκτορα

Δηλώνω υπεύθυνα ότι η διπλωματική εργασία είναι εξ ολοκλήρου δικό μου έργο και κανένα μέρος της δεν είναι αντιγραμμένο από έντυπες ή ηλεκτρονικές πηγές, μετάφραση από ξενόγλωσσες πηγές και αναπαραγωγή από εργασίες άλλων ερευνητών ή φοιτητών. Όπου έχω βασιστεί σε ιδέες ή κείμενα άλλων, έχω προσπαθήσει με όλες μου τις δυνάμεις να το προσδιορίσω σαφώς μέσα από την καλή χρήση αναφορών, ακολουθώντας την ακαδημαϊκή δεοντολογία.

Νικόλαος Δασκαλάκης

Περίληψη

Η Κυριακή ημέρα αποτελεί το κέντρο της εορτολογίας της Εκκλησίας του Χριστού, αποτελώντας τύπο και υπόμνηση της ζωής, των Παθών και της Ανάστασής του Χριστού, χάριν της σωτηρίας του ανθρώπου. Το θέμα της καθιέρωσης και του εορτασμού της «Αναστάσεως Ημέρας» παραμένει επίκαιρο, καθώς ο σύγχρονος τρόπος ζωής ωθεί τον άνθρωπο στην ανύστακτη απασχόλησή του με τα κοσμικά του έργα, αποτρέποντάς τον ακόμη και από αυτήν την εβδομαδιαία λατρευτική σύναξη. Αντικείμενο της διατριβής αυτής είναι η ιστορική και δογματική τεκμηρίωση της εορτολογικής μετάβασης από την σαββατική αργία του ιουδαϊσμού στον εορτασμό της Κυριακής, εντοπίζοντας τις σχετικές πηγές της Παλαιάς Διαθήκης, της Καινής Διαθήκης, αλλά και της εκκλησιαστικής γραμματείας των πρώτων αιώνων μετά Χριστόν οι οποίες αναφέρονται στην τήρηση του Σαββάτου στο πλαίσιο της καινοδιαθηκικής διδασκαλίας, ιδίως ενόψει της καθιέρωσης του εβδομαδιαίου εορτασμού της Αναστάσεως του Χριστού, κατά Κυριακήν. Μέσα από την ανάλυση αυτή καταδεικνύεται η δογματική και κατ' επέκταση η λειτουργική έκφραση της διαρκούς βιώσεως της ημέρας της Αναστάσεως του Κυρίου, στο πλαίσιο του περιοδικού εορτασμού της Κυριακής, ο οποίος γι' αυτόν τον λόγο δεν έχει απλώς εθιμοτυπικό ή επετειακό χαρακτήρα, αλλά, μέσω της επιτελέσεως και της μετοχής της Αναιμάκτου Θυσίας, επιτρέπει την βιωματική συμμετοχή του ανθρώπου στο Μυστήριο του Θανάτου και της Ανάστασης του Χριστού, και της αιώνιας ζωής διά της κοινής αναστάσεως όλων των ανθρώπων.

ABSTRACT

Sunday is intrinsic to the festivity of the Church of Christ, since it symbolizes His life, His Suffering and Death as well as His Resurrection, for the sake of saving humans. The issue of the establishment and the commemoration of the “Day of Resurrection” still remains of interest, since the contemporary lifestyle calls for a constant focus on secular issues, deterring the person even from the weekly worship gathering on Sunday. The subject of the present thesis comprises tracking the historical and dogmatic foundation of the celebrative transposition from the Sabbath of Judaism to Sunday, locating the sources of the Old Testament, the New Testament, as well as those of the Church literature of the first centuries after Christ, which refer to the Sabbath within the bounds of the New Testament doctrine, especially in view of the establishment of the weekly commemoration of the Resurrection of Christ, on Sunday. This analysis depicts the dogmatic and further the liturgical expression of the constant experience of the Lord’s Resurrection, within the framework of the periodical celebration of Sunday. Therefore, Sunday does not have a merely customary or anniversarial character, since, through the Mystery of the Holy Communion, humans emotively take part in the Mystery of the Death and the Resurrection of Christ, inheriting eternal life, via the common resurrection of all humans.

Ευχαριστίες

Πρωτίστως θα ήθελα να ευχαριστήσω εκ βάθους τον Σεπτό Ποιμενάρχη μας Πάπα και Πατριάρχη Αλεξανδρείας και Πάσης Αφρικής κ. κ. Θεόδωρο Β΄, με τις ευλογίες και την αγάπη του οποίου εκπονήθηκε συν Θεώ η παρούσα διατριβή.

Θερμές ευχαριστίες εκφράζονται οφειλετικώς στον Καθηγητή κύριο Γεώργιο Φίλια, χωρίς την στιβαρή καθοδήγηση και την συνεχή υποστήριξη του οποίου δεν θα ήταν δυνατή η ολοκλήρωση του παρόντος πονήματος.

Επίσης, ευχαριστίες οφείλονται και στους φορείς του Πανεπιστημίου Νεάπολις Πάφου, για την διαχρονική στήριξη, βοήθεια και αμέριστη αγάπη, ήδη από τις μεταπτυχιακές σπουδές μου και μέχρι σήμερα.

Αφιέρωση

*Το παρόν αφιερώνεται στην Ιερά Μνήμη
του Αγίου Πορφυρίου του Κausοκαλυβίτου,
με τις πρεσβείες και την αγάπη του οποίου ολοκληρώθηκε.*

Πρόλογος

Η Κυριακή ημέρα αποτελεί το κέντρο της εορτολογίας της Εκκλησίας του Χριστού, αποτελώντας τύπο και υπόμνηση της δράσης του Κυρίου στην γη, αλλά προπάντων των Παθών και της Ανάστασής Του, σε εκπλήρωση του σχεδίου του Θεού για την Σωτηρία του ανθρώπου, όπως είχε εκφραστεί από αιώνων μέσω των προφητειών της ιουδαϊκής παραδόσεως. Το θέμα της καθιερώσεως και του εορτασμού της «Αναστάσεως Ημέρας» παραμένει πάντοτε επίκαιρο, ιδίως στις μέρες μας, όπου ο σύγχρονος τρόπος ζωής, ιδίως οι ρυθμοί εργασίας αλλά και ο εμπορικός ανταγωνισμός, ωθούν τον άνθρωπο στην ανύστακτη απασχόλησή του με τα κοσμικά του έργα, αποτρέποντάς τον ακόμη και από αυτήν την εβδομαδιαία λατρευτική σύναξη. Όμως, «βίος ανεόρταστος, μακρά οδός απανδόχευτος», όπως είχε εύστοχα παρατηρήσει ο Δημόκριτος. Με δεδομένη την τάση αυτή, η ιστορική τεκμηρίωση της εορτολογίας της Κυριακής και η τοποθέτησή της στην σωστή δογματική διάσταση αποκτά ιδιαίτερη σημασία στο πλαίσιο της ποιμαντικής της Εκκλησίας, η οποία καλείται να απευθυνθεί προς τον σύγχρονο άνθρωπο, αναζωπυρώνοντας την αγάπη του για την λατρευτική σύναξη της Κυριακής ημέρας, στο πλαίσιο της σωτηριολογικής της αποστολής.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	1
ΜΕΡΟΣ Α΄	4
ΤΟ ΣΑΒΒΑΤΟ ΣΤΗΝ ΠΑΛΑΙΑ ΔΙΑΘΗΚΗ.....	4
Α. Η καθιέρωση του Σαββάτου ως θείας εντολής	4
Β. Η αιτιολογία της καθιέρωσης του Σαββάτου.....	9
Γ. Οι λατρευτικοί κανόνες του Σαββάτου	14
Δ. Οι συνέπειες της παραβίασεως του Σαββάτου.....	18
Ε. Η απολυτοποίηση του Σαββάτου	23
ΣΤ. Η κριτική του Σαββάτου από τον Χριστό	25
α. Το κήρυγμα του Χριστού στην Ναζαρέτ και την Καπερναούμ.....	27
β. Η θεραπεία του δαιμονισμένου εντός της Συναγωγής.....	34
γ. Η θεραπεία της πεθεράς του Αποστόλου Πέτρου.....	36
δ. Η θεραπεία των ασθενών κατά το βράδυ του Σαββάτου.....	37
ε. Η αποκομιδή των σταχύων	38
στ. Η ίαση του παραλυτικού.....	44
ζ. Η ίαση της συγκυπτούσης γυναίκας.....	47
η. Η θεραπεία του υδρωπικού	48
θ. Η ίαση στην Κολυμβήθρα του Σιλβάμ	49
ι. Η θεραπεία του εκ γενετής τυφλού	52
ΜΕΡΟΣ Β΄	57
Η ΕΟΡΤΟΛΟΓΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΑΠΟ ΤΟ ΣΑΒΒΑΤΟ ΣΤΗΝ ΚΥΡΙΑΚΗ (Α – Δ΄ ΑΙΩΝΕΣ).....	57
Ι. ΤΟ ΣΑΒΒΑΤΟ ΚΑΙ Η ΚΥΡΙΑΚΗ ΣΤΗΝ ΚΑΙΝΗ ΔΙΑΘΗΚΗ.....	57
Α. Εισαγωγικά: Προσδιορισμός και καθιέρωση της Κυριακής στη χριστιανική λατρεία.....	57
Β. Ο ιστορικός προσδιορισμός του χρόνου όπου έλαβε χώρα η Ανάσταση του Χριστού και οι εμφανίσεις Αυτού στους μαθητές Του	65
Γ. Η θεολογική σημασία της Αναστάσεως.....	76
Δ. Ο «Σαββατισμός της Κυριακής».....	83

II. Το Σάββατο και η Κυριακή στην Εκκλησιαστική Γραμματεία των Β΄ - Δ΄	
Αιώνων	109
A. Β΄ Αιώνας.....	109
B. Γ΄ - Δ΄ Αιώνες	121
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	130
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	134

Εισαγωγή

Η πορεία μέσω της οποίας συντελέστηκε η εορτολογική μετάβαση από την σαββατική αργία του ιουδαϊσμού στον εορτασμό της Κυριακής, δηλαδή της αναστάσιμη ημέρας, στο πλαίσιο της χριστιανικής λατρείας, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον όχι μόνο από ιστορικής, αλλά και από θεολογικής άποψης. Όντως, η εορτολογική αυτή διαφοροποίηση του Χριστιανισμού από τον Ιουδαϊσμό δεν θα πρέπει να εκλαμβάνεται ως αυτόματα, ούτε πάλι έχει συμπτωματικό, εθιμικό χαρακτήρα. Αντιθέτως, διαδραματίστηκε κατά τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες και έχει σαφή δογματική θεμελίωση. Οπωσδήποτε, το θέμα έχει απασχολήσει την ελληνική αλλά και την διεθνή βιβλιογραφία, με αξιόλογα έργα που αναλύουν τις παραμέτρους της εορτολογικής αυτής εξέλιξης.

Σκοπός της παρούσας διατριβής είναι να συμβάλει ώστε να καταδειχθεί η δογματική και κατ' επέκταση η λειτουργική έκφραση της διαρκούς βιώσεως της ημέρας της Αναστάσεως του Κυρίου στον εορτασμό της Κυριακής, ο οποίος γι' αυτόν τον λόγο δεν έχει απλώς εθιμοτυπικό ή επετειακό χαρακτήρα, περιοριζόμενος στην παραδοσιακή τήρηση εξωτερικών τύπων, αλλά περιοδικά αποτελεί το κέντρο της καθημερινής πνευματικής βιωτής του Χριστιανού, ο οποίος αγιάζεται μέσω της μετοχής του στο Μέγα Μυστήριο Θείας Ευχαριστίας, κοινωνώντας το Σώμα και το Αίμα του Κυρίου, ομολογών την Σταύρωση και την Ανάσταση του Χριστού, χάριν της Σωτηρίας του ανθρώπου.

Οπωσδήποτε, το θέμα έχει απασχολήσει την ελληνική αλλά και την διεθνή βιβλιογραφία, με αξιόλογα έργα που αναλύουν τις παραμέτρους της εορτολογικής αυτής εξέλιξης. Ειδικότερα, η θεολογική αλλά και εορτολογική ανάλυση του σαββατισμού είναι διαχρονική και ενδελεχής, όπως και της Κυριακής ως Αναστάσιμης ημέρας, μάλιστα δε ήδη από τους αποστολικούς χρόνους. Στην σύγχρονη βιβλιογραφία ξεχωρίζουμε την διατριβή του Γ. Γρατσέα, με τίτλο «*Το Σάββατον εν Κουμράν και τη Κ. Διαθήκη*» (Διατριβή επί υφηγεσία, Αθήναι 1971), όπου προσεγγίζεται ο σαββατισμός τόσο στην Παλαιά, όσο και στην Καινή Διαθήκη, με συστηματική αναφορά στα σχετικά αγιογραφικά χωρία αλλά και τις συναφείς με το θέμα πηγές. Όσον αφορά την Κυριακή, η βιβλιογραφική έρευνα ανέδειξε αξιόλογα έργα στην ξένη βιβλιογραφία, εκ των οποίων χαρακτηριστικά αναφέρεται το πόνημα του G. Gray, με τίτλο «*Eight Studies of the Lord's Day*» (Cambridge: The Riverside Press, 1884), αλλά και αυτό του D. A. Carson, με τίτλο

«*From Sabbath to Lord's Day: A Biblical, Historical and Theological Investigation*» (Wipf and Stock Publishers, Eugene, Oregon, 1982).

Ωστόσο, στην βιβλιογραφία δεν συναντάται ειδική μελέτη του φαινομένου της μετάβασης από τον εβραϊκό σαββατισμό στην εορτολογική πραγματικότητα της Κυριακής και ιδίως της θεολογικής σκέψης η οποία πρυτάνευσε διαχρονικά στην εξέλιξη αυτή, κατά τρόπο συστηματικό και με πλήρη, κατά το δυνατόν, αγιογραφική τεκμηρίωση. Και όμως, η πορεία αυτή δεν υπήρξε αυτονόητη, όπως προαναφέραμε, ιδίως δε για τις πρώτες χριστιανικές κοινότητες, αλλά διαμορφώθηκε μέσα από έναν πολυδιάστατο θεολογικό διάλογο, καθώς τόσο ο εορτασμός του Σαββάτου στην Παλαιά Διαθήκη, όσο και της Κυριακής στην Καινή Διαθήκη, έχουν κορυφαία θέση στην λατρεία του Θεού.

Στο πλαίσιο αυτό, διαφοροποιούμενη από τα παραπάνω σπουδαία πονήματα, η παρούσα διατριβή επιχειρεί να προσεγγίσει την εορτολογική μετάβαση από τον σαββατισμό στην Κυριακή, επικεντρώνοντας στο σύνολο των αγιογραφικών αναφορών στην αργία του Σαββάτου, στο χώρο της Παλαιάς Διαθήκης αλλά και της Καινής Διαθήκης, όπου ο Χριστός έλεγχει τον τότε διαμορφωμένο σαββατισμό έργω και λόγω. Με αντίστοιχη λογική, καταγράφονται επίσης τα αγιογραφικά κείμενα όπου εμφανίζονται οι πρώτες μαρτυρίες περί εορτασμού της Κυριακής ως Αναστάσιμης και Ευχαριστιακής ημέρας. Η μνημόνευση αυτούσιων των αγιογραφικών χωρίων κρίθηκε απαραίτητη με γνώμονα το Αγιοπνευματικό τους περιεχόμενο, το οποίο, σε συνδυασμό με την αρθρωτή τους διάταξη, δίδει ανάγλυφη την εικόνα της εορτολογικής πορείας προς την Κυριακή, την μία των Σαββάτων. Η κειμενοκεντρική αυτή προσέγγιση του θέματος πλαισιώνεται από την ανάλυση των κρισίμων χωρίων που έχουν συλλεχθεί, προκειμένου να τονισθούν τα στοιχεία εκείνα που συγκροτούν την εικόνα της εορτολογικής μετάβασης από το Σάββατο στην Κυριακή.

Η διάρθρωση της διατριβής είναι διμερής, με ιστορικό και συγκριτικό κριτήριο. Δηλαδή, πρώτα προσεγγίζεται ο «Σαββατισμός» στην εβραϊκή πίστη, αλλά και η κριτική που έγινε από τον Χριστό στην ακραία μορφή του Σαββατισμού από τους Φαρισαίους και τους Γραμματείς που κυριαρχούσαν στην εποχή Του, και ακολούθως αναπτύσσεται η καθιέρωση της Κυριακής ως ημέρας αφιερωμένης στον Θεό, στο πλαίσιο της χριστιανικής πίστης, αλλά και η εορτολογική της εξέλιξη, όπως διαμορφώθηκε κυρίως κατά τους πρώτους τέσσερεις αιώνες μετά Χριστόν. Ειδικότερα, στο πρώτο μέρος της παρούσας

διατριβής, πάντα υπό το πρίσμα της ιστορικής εξέλιξης, εντοπίζονται οι «πρωτογενείς» πηγές της Παλαιάς Διαθήκης, οι οποίες αναφέρονται στον σαββατισμό, αλλά και της Καινής Διαθήκης, στις οποίες αποδίδεται η θέση του Χριστού απέναντι στον ιουδαϊκό σαββατισμό. Ακολούθως, στο δεύτερο μέρος της, στο πρώτο μεν κεφάλαιο επιχειρείται η προσέγγιση της πρώιμης εορτολογικής τοποθέτησης της Εκκλησίας ως προς την Ανάσταση του Κυρίου ως κορυφαίου σωτηριολογικού γεγονότος. Στο δεύτερο δε κεφάλαιο, γίνεται προσέγγιση των θέσεων των συγγραφέων της εκκλησιαστικής γραμματείας των πρώτων αιώνων μετά Χριστόν, κυρίως της περιόδου των Διωγμών, τους οποίους απασχόλησε τόσο η τάση της τήρησης του ιουδαϊκού σαββατισμού σε νεοπαγείς εκκλησιαστικές κοινότητες, όσο και η δογματική θέση της εντολής του Δεκαλόγου σχετικώς με την τήρηση του Σαββάτου στο πλαίσιο της καινοδιαθηκικής διδασκαλίας, ιδίως ενόψει της καθιέρωσης του εβδομαδιαίου εορτασμού της Αναστάσεως του Χριστού, κατά Κυριακήν. Η ανάλυση κατακλείεται με την διατύπωση των συμπερασμάτων της έρευνας, όπου κυριαρχεί η διαπίστωση ότι η εορτολογική εξέλιξη από το Σάββατο στην Κυριακή σηματοδοτεί την ανακαίνιση της σαββατικής αργίας μέσα από την Ανάσταση του Χριστού, η οποία μας εισάγει στην Βασιλεία του Θεού και την οποία αενάως εορτάζουμε διά της μετοχής μας στο Μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας.

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΤΟ ΣΑΒΒΑΤΟ ΣΤΗΝ ΠΑΛΑΙΑ ΔΙΑΘΗΚΗ

A. Η καθιέρωση του Σαββάτου ως θείας εντολής

Η καθιέρωση της ημέρας του Σαββάτου ως ημέρας αφιερωμένης στον Θεό του Ισραήλ έχει τις ρίζες της στην κοσμογονία της Παλαιάς Διαθήκης, καθώς ο ίδιος ο Θεός κατέπαυσε από το έργο της Δημιουργίας την εβδόμη ημέρα. Όπως διαβάζουμε στην Γένεση,

«Καὶ συνετέλεσεν ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἕκτῃ τὰ ἔργα αὐτοῦ, ἃ ἐποίησε, καὶ κατέπαυσε τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ, ὧν ἐποίησε. καὶ εὐλόγησεν ὁ Θεὸς τὴν ἡμέραν τὴν ἑβδόμην καὶ ἡγίασεν αὐτήν· ὅτι ἐν αὐτῇ κατέπαυσεν ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ, ὧν ἤρξατο ὁ Θεὸς ποιῆσαι.»¹

Στον άνθρωπο, που ο Θεός έπλασε κατ' εικόνα Αυτού και καθ' ομοίωση, συνιστά τον αντίστοιχο ρυθμό εργασίας,² μέσω της εντολής της τηρήσεως της αργίας του Σαββάτου:

«Μνήσθητι τὴν ἡμέραν τῶν σαββάτων ἀγιάζειν αὐτήν. ἕξ ἡμέρας ἔργᾱ καὶ ποιήσεις πάντα τὰ ἔργα σου· τῇ δὲ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ σάββατα Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου· οὐ ποιήσεις ἐν αὐτῇ πᾶν ἔργον, σὺ καὶ ὁ υἱός σου καὶ ἡ θυγάτηρ σου, ὁ παῖς σου

---

¹ Γέν., 2, 2-3.

² X. L. Dufour, *Λεξικό Βιβλικῆς Θεολογίας*, μτφ. Σ. Αγουρίδη, Σ. Βαρτανιάν κ.α., εκδόσεις Άρτος Ζωής, Αθήνα 1980, σ. 90.

καὶ ἡ παιδίσκη σου, ὁ βοῦς σου καὶ τὸ ὑποζύγιόν σου καὶ
πάν κτηνός σου καὶ ὁ προσήλυτος ὁ παροικῶν ἐν σοί.»³

Κατὰ μία πρόσεγγιση, ἡ καταγωγή του Σαββάτου καὶ του χωρισμοῦ τῆς εβδομάδας σε ἐπτά ἡμέρες ἐντοπίζεται σε σημιτικούς πολιτισμούς τῆς Μεσοποταμίας, οἱ οἱποῖοι βάσιζαν τὸ ἡμερολόγιό τους στὴν ἀστρονομικὴ παρατήρηση τῶν φάσεων τῆς σελήνης.⁴ Ἐτσι, ἡ λέξη Σάββατο χρησιμοποιήθηκε ἀρχικὰ στὸν βαβυλωνιακὸ πολιτισμὸ, σηματοδοτώντας τὴν ἡμέρα τῆς πανσελήνου καὶ ταυτόχρονα τὸ μέσον τοῦ τριακονθήμερου μηνός τοῦ βαβυλωνιακοῦ ἡμερολογίου. Στὸ πλαίσιο αὐτό, τὸ Σάββατο ἀποτελοῦσε μίᾳ εορτὴ τῆς πανσελήνου, ἡ οἱποία κατεῖχε δεσπόζουσα θέση στὴ λατρεία τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ. Ὅπωςδήποτε, οἱ σχετικοὶ εορτασμοὶ καὶ οἱ προετοιμασίες τους θὰ προϋπέθεταν τὴν σχετικὴ κατάπαυση ἀπὸ τὶς ἐργασίες καὶ τὶς ἐμπορικὲς δραστηριότητες τῶν ἀνθρώπων, ὄχι ὅμως σε ἀπόλυτο βαθμὸ.

Ὅσον ἀφορὰ τὸν προϊστορικὸ ἰσραηλιτικὸ πολιτισμὸ, υποστηρίζεται ὅτι ἡ εορτὴ τοῦ Σαββάτου δὲν σηματοδοτοῦσε τὸ τέλος τῆς ἐπταήμερης εβδομάδας, ἀλλὰ συνέπιπτε με τὴν πανσέληνο, στὸ μέσον τοῦ ἡμερολογιακοῦ μηνός, ἐνῶ ἡ κατάπαυση ἀπὸ τὰ ἀνθρώπινα ἔργα ἦταν καὶ ἐδῶ σχετικὴ καὶ συνέπεια τοῦ εορτασμοῦ ποῦ ἐλάμβανε χώρα κατὰ τὴν ἡμέρα ἐκείνη.⁵ Κατ' ἄλλη, ὅμως, ἀποψη, ἡ σεληνιακὴ βάση τοῦ βαβυλωνιακοῦ Σαββάτου δὲν ἐπέδρασε καὶ στὸ ἰσραηλιτικὸ Σάββατο, με τὸ σκεπτικὸ ὅτι οἱ ἀνά ἐπταήμερο φάσεις τῆς Σελήνης ἀριθμολογικὰ καὶ μόνον συνδέονται με τὸ ἰσραηλιτικὸ Σάββατο.⁶

Πάντως, εἶναι ἀπολύτως λογικὸ ὅτι οἱ πατριάρχες τοῦ Ἰσραὴλ, οἱ οἱποῖοι προήλθαν ἐξ ἀνατολῶν, ἔφεραν μαζί τους τὴν παράδοση καὶ τὸν τρόπο ζωῆς ποῦ υπήρχε στους τόπους καταγωγῆς τους, ὅπου περιλαμβάνεται καὶ τὸ ἡμερολόγιο. Τὴν ἐκτίμηση αὐτὴ ἐπιβεβαιώνει τόσο τὸ γεγονὸς ὅτι, πρὶν τὴν παράδοση τοῦ μωσαϊκοῦ Νόμου στὸν Ἰσραηλιτικὸ λαό, ὁ Μωυσὴς μίλησε στους Ἰσραηλίτες

---

³ Ἔξ., 20, 8-10.

⁴ Βλ. J. T. Nichols, *The Origin of the Hebrew Sabbath*, *The Old and New Testament Student*, Vol. 12, No. 1 (Jan., 1891), σσ. 36-42, T. J. Meek, *The Sabbath in the Old Testament: (Its Origin and Development)*, *Journal of Biblical Literature*, Vol. 33, No. 3 (Oct., 1914), σσ. 201-203.

⁵ T. J. Meek, *The Sabbath in the Old Testament: (Its Origin and Development)*, ὁ.π., σ. 202-207.

⁶ Γ. Γρατσέα, *Τὸ Σάββατον ἐν Κουμράν καὶ τῇ Κ. Διαθήκῃ, Διατριβὴ ἐπὶ υφηγεσίᾳ*, ὁ.π., σ. 32-33.

σχετικά με την τήρηση του Σαββάτου ως ημέρας ήδη γνωστής σε αυτούς,⁷ όσο και η ακόμη παλαιότερη αφήγηση της Γενέσεως ότι ο Νώε απέστειλε ένα περιστέρι από την Κιβωτό, δύο φορές ανά επτά ημέρες, προκειμένου να διαπιστώσει αν ο Κατακλυσμός είχε σταματήσει.⁸ Τα παραδείγματα αυτά, σε συνδυασμό και με άλλες αντίστοιχες αναφορές των προμωσαϊκών βιβλικών αφηγήσεων επιβεβαιώνουν την χρήση της εβδομάδας ήδη πριν την εντολή του σαββατισμού. Γεγονός είναι πάντως ότι παραμένει ανεκπλήρωτο το αίτημα τεκμηριωμένου προσδιορισμού της ιστορικής προέλευσης της επταήμερης εβδομάδας, όπως την γνωρίζει ακόμη και σήμερα ο κόσμος.⁹

Σε κάθε περίπτωση, βασικό σημειολογικό χαρακτηριστικό της εβδομάδας, όπως εμφανίζεται παραπάνω, είναι ο αριθμός των ημερών της, δηλαδή ο αριθμός επτά. Ο αριθμός αυτός, όπως είναι γνωστό, εμφανίζεται να έχει διαχρονική συμβολική σημασία στον πολιτισμό και στη θρησκευτικότητα διαφόρων λαών, ιδίως των Βαβυλωνίων.¹⁰ Στον ισραηλιτικό χώρο, ο αριθμός επτά κυριαρχεί στην Παλαιά Διαθήκη. Δύο πολύ χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι η Επτάφωτος Λυχνία που βρισκόταν κατ' εντολή του Θεού¹¹ στα Άγια της Σκηνής του Μαρτυρίου και στη συνέχεια του Ναού του Σολομώντα. Επίσης, στην πολιορκία της Ιεριχούς, επτά ιερείς των Ισραηλιτών με επτά ιερές σάλπιγγες συνόδευσαν την Κιβωτό της Διαθήκης, σε πομπή που κύκλωνε την πόλη επί επτά ημέρες. Την δε έβδομη ημέρα, η πομπή κύκλωσε την πόλη επτά φορές και τότε έπεσαν τα τείχη της.¹²

Ο ιερός συμβολισμός του αριθμού επτά κυριαρχεί και στην εορτολογική οργάνωση της ισραηλιτικής θρησκείας.¹³ Οι εορτές των Αζύμων¹⁴ και της

---

⁷ Ο.π., σ. 35.

⁸ Γέν., 8, 10-12.

⁹ X. L. Dufour, *Λεξικό Βιβλικής Θεολογίας*, ό.π., σ. 310.

¹⁰ J. T. Nichols, *The Origin of the Hebrew Sabbath*, ό.π., σ. 37.

¹¹ Ξξ., 25, 30-37.

¹² Ίησ., 6, 7-20. Βλ. επίσης A. R. Williams, *Seven, Folklore*, Vol. 56, No. 2 (Jun., 1945), σσ. 257-259, 258-259.

¹³ X. L. Dufour, *Λεξικό Βιβλικής Θεολογίας*, ό.π., σ. 310. Είναι χαρακτηριστικό ότι, μόνο στην Γένεση, χρησιμοποιείται ο αριθμός επτά πάνω από εξήντα φορές. Βλ. Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον εν Κουμράν και τη Κ. Διαθήκη, Διατριβή επί υφηγεσία*, ό.π., σ. 26.

¹⁴ Λευ., 23, 4-8: «Αὗται αἱ ἐορταὶ τῷ Κυρίῳ κληταὶ ἅγιοι, ἃς καλέσετε αὐτὰς ἐν τοῖς καιροῖς αὐτῶν. ἐν τῷ πρώτῳ μηνὶ ἐν τῇ τεσσαρεσκαίδεκάτῃ ἡμέρᾳ τοῦ μηνός, ἀνὰ μέσον τῶν ἑσπερινῶν πάσχα

Σκηνοπηγίας¹⁵ έχουν εβδομαδιαία διάρκεια, ενώ η Πεντηκοστή τοποθετείται χρονικώς μετά την πάροδο επτά εβδομάδων από το Σάββατο του εβραϊκού Πάσχα.¹⁶ Επίσης, ο έβδομος μήνας του έτους είχε ξεχωριστή σημασία στο εβραϊκό εορτολόγιο, καθώς η πρώτη ημέρα του ήταν αργία, η δεκάτη ημέρα ήταν αφιερωμένη στο εξιλασμό των αμαρτιών του λαού, ενώ από την δεκάτη πέμπτη ημέρα του ιδίου μηνός άρχιζε η εβδομαδιαία εορτή της Σκηνοπηγίας.¹⁷ Αλλά και το εβραϊκό ημερολόγιο διαμορφώθηκε, όπως είναι λογικό, με βάση τον χωρισμό του χρόνου σε εβδομάδες. Έτσι, το αρχαίο ιερατικό ημερολόγιο περιελάμβανε ένα ηλιακό έτος διάρκειας 364 ημερών, το οποίο υποδιαιρείτο σε 52 εβδομάδες. Ανά επτά έτη, το έβδομο έτος χαρακτηριζόταν σαββατικό. Κατ' αυτό το έτος, σύμφωνα με τον μωσαϊκό Νόμο, οι Ισραηλίτες έπρεπε να αφήνουν ακαλλιέργητη την γη για αγρανάπαυση, να ελευθερώνουν τους δούλους τους αλλά και όσους τους ώφειλαν χρήματα.¹⁸ Ακόμη, στο τέλος επτά εβδομάδων ετών είχε καθιερωθεί ένα ιωβηλαίο έτος, κατά το οποίο ελάμβανε χώρα γενική απελευθέρωση πάντων των ανθρώπων.¹⁹ Μάλιστα η περιοδικότητα των ιωβηλαίων ετών χρησιμοποιείται από τον Προφήτη Δανιήλ για τον χρονικό προσδιορισμό της εκπλήρωσης της προφητείας της τελικής απελευθέρωσης του Ισραήλ, με την παρέλευση δέκα ιωβηλαίων.²⁰ Τέλος, η πάροδος επτά ιωβηλαίων ετών, δηλαδή επτά πεντηκονταετιών, σηματοδοτεί το σαββατικό έτος των ιωβηλαίων ή, άλλως, το ιωβηλαίο των ιωβηλαίων.²¹ Βλέπουμε, λοιπόν, ότι ο εβδομαδιαίος κύκλος επτά χρονικών περιόδων διατρέχει τόσο το ημερολόγιο, όσο και την εορτολογία του Ισραηλιτικού λαού, «διαποτίζοντας» τον ανθρώπινο βίο. Η σημασία της

τῷ Κυρίῳ. καὶ ἐν τῇ πεντεκαιδεκάτῃ ἡμέρᾳ τοῦ μηνὸς τούτου ἐορτὴ τῶν ἀζύμων τῷ Κυρίῳ· ἐπτά ἡμέρας ἄζυμα ἔδεσθε. καὶ ἡμέρα ἡ πρώτη κλητὴ ἁγία ἔσται ὑμῖν, πᾶν ἔργον λατρευτὸν οὐ ποιήσετε· καὶ προσάξετε ὀλοκαυτώματα τῷ Κυρίῳ ἐπτά ἡμέρας· καὶ ἡμέρα ἡ ἑβδόμη κλητὴ ἁγία ἔσται ὑμῖν, πᾶν ἔργον λατρευτὸν οὐ ποιήσετε.» Βλ. επίσης Δευτ., 16, 4.

¹⁵ Λευ., 23, 34.

¹⁶ ῥΕξ., 34, 22, Λευ., 23, 15. Σημειωτέον ὅτι ἡ πρώτη ἡμέρα τοῦ εβραϊκοῦ Πάσχα τοποθετεῖται τὴν δεκάτῃ τέταρτῃ ἡμέρᾳ τοῦ πρώτου μηνῆ τοῦ εβραϊκοῦ ημερολογίου (Λευ., 23, 5).

¹⁷ Λευ., 23, 23-44.

¹⁸ ῥΕξ., 21, 2 καὶ 23, 10 καὶ επ., Δευτ., 15, 1 καὶ επ., Λευ., 25, 3 καὶ επ.

¹⁹ Λευ., 25, 8-10.

²⁰ Δν., 9, 24. Βλ. ἐπίσης ἀντίστοιχη ἀναφορὰ σε Ἱερ., 25, 11, ὅπου ἡ σωτηρία προσδιορίζεται μετὰ τὴν πάροδο δέκα σαββατικῶν ετών.

²¹ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον ἐν Κουμράν καὶ τῇ Κ. Διαθήκῃ, Διατριβὴ ἐπὶ υφηγεσίᾳ*, ὁ.π., σ. 30-31.

καθιέρωσης του σαββατισμού για τον άνθρωπο θα καταδειχθεί αμέσως παρακάτω.

B. Η αιτιολογία της καθιέρωσης του Σαββάτου

Ο όποιος χαρακτήρας του Σαββάτου κατά την προϊστορική περίοδο του Ισραήλ αλλάζει ριζικά με την Έξοδο από την Αίγυπτο και την παράδοση του Δεκάλογου των Εντολών του Θεού στον Μωυσή. Πλέον τοποθετείται χρονικά μετά από κάθε εξαήμερο, ως μία ξεχωριστή ημέρα ανάπαυσης του ανθρώπου από τα καθημερινά του έργα, η οποία, όμως, εκτός από την πρακτική-βιολογική της σημασία, κυρίως αποτελεί μίμηση της ιερής ανάπαυσης του Θεού από το έργο της Δημιουργίας, μέσω της οποίας ο άνθρωπος καλείται στον αγιασμό του. Η όποια, λοιπόν, σύνδεση του προϊστορικού ισραηλιτικού Σαββάτου με τον βαβυλωνιακό πολιτισμό και τον σεληνιακό κύκλο σταματά εδώ, καθώς ο Σαββατισμός αποκτά εντελώς διαφορετική διάσταση, πνευματική αλλά και πρακτική.²²

Από τα παραπάνω, καθίσταται προφανές ότι η δικαιολόγηση της καθιέρωσης του Σαββάτου στον μωσαϊκό Νόμο έχει μία ανθρωπολογική και μία πνευματική διάσταση. Η πρώτη συνοψίζεται στην ρήση του Δημόκριτου ότι «βίος ανεόρταστος μακρά οδός απανδόχευτος». Ο εβδομαδιαίος κύκλος κλείνει με μία ημέρα όπου ο άνθρωπος καλείται να καταπαύσει από τα καθημερινά του έργα, να αναπαυθεί²³ και να διασκεδάσει.²⁴

«...Οὐ ποιήσεις ἐν αὐτῇ πᾶν ἔργον, σὺ καὶ ὁ υἱός σου καὶ ἡ θυγάτηρ σου, ὁ παῖς σου καὶ ἡ παιδίσκη σου, ὁ βοῦς σου καὶ τὸ ὑποζύγιόν σου καὶ πᾶν κτήνός σου καὶ προσήλυτος ὁ παροικῶν ἐν σοί, ἵνα ἀναπαύσῃται ὁ παῖς σου καὶ ἡ παιδίσκη σου καὶ τὸ ὑποζύγιόν σου, ὥσπερ καὶ σύ.»²⁵

---

²² Αυτή η τομή στην ιστορία του Σαββατισμού δεν αποκλείει άνευ ετέρου την ύπαρξη, προηγουμένως, σύνδεσης του προμωσαϊκού Σαββάτου με το σεληνιακό κύκλο, κατ' επίδραση του βαβυλωνιακού πολιτισμού. Βλ., όμως, αντίθετη άποψη σε Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον εν Κουμράν και τη Κ. Διαθήκη, Διατριβή επί υφηγεσία*, ό.π., σ. 32.

²³ Βλ. J. T. Nichols, *The Development of the Sabbath among the Hebrews*, *The Old and New Testament Student*, Vol. 12, No. 4 (Apr., 1891), σσ. 207-215, 209.

²⁴ X. L. Dufour, *Λεξικό Βιβλικής Θεολογίας*, ό.π., σ. 886.

²⁵ Δευτ., 5, 14.

«Ἐξ ἔτη σπερεῖς τὴν γῆν σου καὶ συνάξεις τὰ γεννήματα αὐτῆς· τῷ δὲ ἑβδόμῳ ἄφεςιν ποιήσεις καὶ ἀνήσεις αὐτήν, καὶ ἔδονται οἱ πτωχοὶ τοῦ ἔθνους σου, τὰ δὲ ὑπολειπόμενα ἔδεται τὰ ἄγρια θηρία. οὕτω ποιήσεις τὸν ἀμπελῶνά σου καὶ τὸν ἐλαιῶνά σου. ἕξ ἡμέρας ποιήσεις τὰ ἔργα σου, τῇ δὲ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ ἀνάπαυσις, ἵνα ἀναπαύσῃται ὁ βοῦς σου καὶ τὸ ὑποζύγιόν σου, καὶ ἵνα ἀναψύξῃ ὁ υἱὸς τῆς παιδίσκης σου καὶ ὁ προσήλυτος.»²⁶

«Ἐξ ἡμέρας ἐργᾶ, τῇ δὲ ἑβδόμῃ καταπαύσεις· τῷ σπόρῳ καὶ τῷ ἀμήτῳ κατάπαυσις.»²⁷

«Οὐ καύσετε πῦρ ἐν πάσῃ κατοικίᾳ ὑμῶν τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων· ἐγὼ Κύριος.»²⁸

Πέραν, ὅμως τῆς ἀνθρωπιστικῆς αὐτῆς σημασίας τῆς ἀργίας τοῦ Σαββάτου, ἡ κύρια ἀξία τοῦ εἶναι θεολογική. Ὁ Κύριος, καταπαύοντας τὴν ἑβδομῆ ἡμέρα τῆς Δημιουργίας, τὴν εὐλόγησε καὶ τὴν ἀγίασε με τὴν Χάρι Του.

«Ἐν γὰρ ἕξ ἡμέραις ἐποίησε Κύριος τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς καὶ κατέπαυσε τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ· διὰ τοῦτο εὐλόγησε Κύριος τὴν ἡμέραν τὴν ἑβδόμην καὶ ἡγίασεν αὐτήν.»²⁹

Ὁ Θεὸς προτρέπει τὸν ἄνθρωπο νὰ μιμηθεῖ τὸ ἱερό πρότυπο αὐτῆς δημιουργικῆς δραστηριότητάς Του.³⁰

«Φύλαξαι τὴν ἡμέραν τῶν σαββάτων ἀγιάζειν αὐτήν, ὃν τρόπον ἐνετείλατό σοι Κύριος ὁ Θεός σου. ἕξ ἡμέρας ἐργᾶ

---

²⁶ Ἔξ., 23, 10-12

²⁷ Ἔξ., 34, 21.

²⁸ Ἔξ., 35, 3

²⁹ Ἔξ., 20, 11.

³⁰ Χ. Λ. Dufour, *Λεξικό Βιβλικῆς Θεολογίας*, ὁ.π., σ. 310.

καὶ ποιήσεις πάντα τὰ ἔργα σου· τῆ δὲ ἡμέρα τῆ ἐβδόμη
σάββατα Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου.»³¹

Επομένως, ο Θεός παρέδωσε την αργία του Σαββάτου, ώστε να αγιάζει τον άνθρωπο.³² Με την σειρά του ο άνθρωπος, τηρώντας το Σάββατο, μετέχει της Χάριτος του Θεού, μέσω της οποίας αγιάζεται ολόκληρος ο βίος του. Ο αγιαστικός αυτός χαρακτήρας του Σαββάτου είναι πρόδηλος σε πλείστα όσα χωρία της Παλαιάς Διαθήκης, όπου υπενθυμίζεται ότι ο Θεός αγιάζει μέσω αυτού τον άνθρωπο.

«Καὶ μνησθήσῃ ὅτι οἰκέτης ἦσθα ἐν γῆ Αἰγύπτῳ καὶ ἐξήγαγέ σε Κύριος ὁ Θεός σου ἐκεῖθεν ἐν χειρὶ κραταιᾷ καὶ ἐν βραχίονι ὑψηλῷ, διὰ τοῦτο συνέταξέ σοι Κύριος ὁ Θεός σου, ὥστε φυλάσσεσθαι τὴν ἡμέραν τῶν σαββάτων καὶ ἀγιάζειν αὐτήν.»³³

«Καὶ ἐλάλησε Κύριος πρὸς Μωυσῆν λέγων· καὶ σὺ σύνταξον τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ λέγων· ὁρᾶτε, καὶ τὰ σάββατά μου φυλάξεσθε· σημεῖόν ἐστι παρ' ἐμοὶ καὶ ἐν ἐμοὶ εἰς τὰς γενεὰς ὑμῶν, ἵνα γνῶτε ὅτι ἐγὼ Κύριος ὁ ἀγιάζων ὑμᾶς. καὶ φυλάξεσθε τὰ σάββατα, ὅτι ἅγιον τοῦτό ἐστι Κυρίῳ ὑμῖν.»³⁴

«Καὶ τὰ σάββατά μου ἔδωκα αὐτοῖς τοῦ εἶναι εἰς σημεῖον ἀνά μέσον ἐμοῦ καὶ ἀνά μέσον αὐτῶν τοῦ γνῶναι αὐτοὺς διότι ἐγὼ Κύριος ὁ ἀγιάζων αὐτούς...»³⁵

«Ἐὰν ἀποστρέψῃς τὸν πόδα σου ἀπὸ τῶν σαββάτων τοῦ μὴ ποιεῖν τὰ θελήματά σου ἐν τῇ ἡμέρα τῆ ἀγία καὶ καλέσεις

---

³¹ Δευτ., 5, 12-14

³² Χ. L. Dufour, *Λεξικό Βιβλικῆς Θεολογίας*, ὁ.π., σ. 886. Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον ἐν Κουμράν και τῇ Κ. Διαθήκῃ, Διατριβὴ ἐπὶ υφηγεσίᾳ*, ὁ.π., σ. 38.

³³ Δευτ., 5, 15.

³⁴ Ἔξ., 31, 12-14

³⁵ Ἰεζ., 20, 12.

τὰ σάββατα τρυφερά, ἅγια τῷ Θεῷ σου, οὐκ ἀρεῖς τὸν πόδα σου ἐπ’ ἔργω, οὐδὲ λαλήσεις λόγον ἐν ὀργῇ ἐκ τοῦ στόματός σου, καὶ ἔση πεποιθῶς ἐπὶ Κύριον, καὶ ἀναβιβάσει σε ἐπὶ τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς καὶ ψωμιεῖ σε τὴν κληρονομίαν Ἰακώβ τοῦ πατρός σου· τὸ γὰρ στόμα Κυρίου ἐλάλησε ταῦτα.»³⁶

«Ἐξ ἡμέρας ποιήσεις ἔργα, τῇ δὲ ἡμέρᾳ τῇ ἐβδόμῃ σάββατα ἀνάπαυσις κλητὴ ἅγια τῷ Κυρίῳ· πᾶν ἔργον οὐ ποιήσεις, σάββατά ἐστι τῷ Κυρίῳ ἐν πάσῃ κατοικίᾳ ὑμῶν.»³⁷

«Τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων προσθήσεται ἔναντι Κυρίου διὰ παντὸς ἐνώπιον τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ, διαθήκην αἰώνιον. καὶ ἔσται Ἰακώβ καὶ τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ, καὶ φάγονται αὐτὰ ἐν τόπῳ ἀγίῳ· ἔστι γὰρ ἅγια τῶν ἀγίων τοῦτο αὐτῶν ἀπὸ τῶν θυσιαζομένων τῷ Κυρίῳ, νόμιμον αἰώνιον.»³⁸

Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι η συμβολή των Προφητῶν, ιδίως κατά την περίοδο προ της αιχμαλωσίας, υπήρξε ουσιώδης στην κατεύθυνση του εξοβελισμού των στοιχείων της λατρείας των ἀστρον και ιδίως της Σελήνης ἀπὸ τις εορταστικές εκδηλώσεις του ισραηλιτικοῦ λαοῦ, οι οποίες σχετίζονταν με το Σάββατο.³⁹ Στο δε Δευτερονόμιο, η λατρεία των ἀστρον ξεκάθαρα ἀπειλεῖται με λιθοβολισμό.⁴⁰ Περαιτέρω, κατά την περίοδο της εξορίας των Ισραηλιτῶν, η

---

³⁶ Ἰησ., 58, 13-14.

³⁷ Λευ., 23, 3.

³⁸ Λευ., 24, 8-9

³⁹ T. J. Meek, *The Sabbath in the Old Testament: (Its Origin and Development)*, ὁ.π., σ. 208. Βλ. χαρακτηριστικά στην Π.Δ., Ἄμ., 5, 21, Ὡσ., 2, 9-13, Ἰησ., 1, 13, Ἰερ., 8, 2 και 19,13, Σφν., 1, 5. Ο Meek μάλιστα παρατηρεῖ ὅτι, στην προσπάθειά τους να ἐπιτύχουν την ἐξάλειψη του ζωροαστρισμοῦ ἀπὸ την λατρεία των Ισραηλιτῶν, οι Προφῆτες ἀγνόησαν τον λατρευτικὸ χαρακτήρα του Σαββάτου, τονίζοντας μόνο το στοιχεῖο της κατάπαυσης των εργασιῶν. Νομίζω, ὁμως, πως η κριτικὴ των Προφητῶν σε ὅτι ἀφορὰ την μη τήρηση του Σαββάτου δεν διακρίνει μεταξύ ἐξωτερικοῦ τύπου και ουσιαστικῆς λατρείας. Η μη τήρηση της κατάπαυσης των εργασιῶν εἶναι ἔνδειξη και συνέπεια της πνευματικῆς ἀπομάκρυνσης των Ισραηλιτῶν ἀπὸ τον Θεὸ και αὐτὸ ἀκριβῶς στηλιτεύουν οι Προφῆτες.

⁴⁰ Δευτ., 17, 2-5.

τήρηση του Σαββάτου αποκρυσταλλώνεται ως το βασικό στοιχείο που τους διακρίνει από τους αλλόθρησκους με τους οποίους συγκατοικούσαν και τους οποίους συναναστρέφονταν.⁴¹

---

⁴¹ T. J. Meek, *The Sabbath in the Old Testament: (Its Origin and Development)*, ό.π., σ. 209 και επ.

Γ. Οι λατρευτικοί κανόνες του Σαββάτου

Ο αγιαστικός χαρακτήρας του Σαββάτου εκδηλώνεται, πέρα από την γενική κατάπαυση από τα έργα, με τις λατρευτικές και εορταστικές εκδηλώσεις που λαμβάνουν χώρα κατά την ημέρα αυτή, σύμφωνα με τον μωσαϊκό Νόμο. Τόσο ο εξωτερικός τύπος της κατάπαυσης από τα δημιουργικά ανθρώπινα έργα όσο και οι σχετικές λατρευτικές εκδηλώσεις σηματοδοτούν την αφιέρωση της ημέρας στα πνευματικά έργα της λατρείας του Θεού, με στόχο την επίτευξη του αγιασμού του ανθρώπου κοντά Του....

«Καὶ Βαναΐας ὁ Κααθίτης ἐκ τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν ἐπὶ τῶν ἄρτων τῆς προθέσεως τοῦ ἐτοιμάσαι σάββατον κατὰ σάββατον.»⁴²

«Καὶ τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων προσάξετε δύο ἄμνους ἐνιαυσίους ἀμώμους καὶ δύο δέκατα σεμιδάλεως ἀναπεπονημένης ἐν ἐλαίῳ εἰς θυσίαν καὶ σπονδὴν, ὀλοκαύτωμα σαββάτων ἐν τοῖς σαββάτοις, ἐπὶ τῆς ὀλοκαυτώσεως τῆς διὰ παντὸς καὶ τὴν σπονδὴν αὐτοῦ.»⁴³

«Καὶ ἐκάλεσε τὸν ἄνδρα αὐτῆς καὶ εἶπεν· ἀπόστειλον δὴ μοι ἓν τῶν παιδαρίων καὶ μίαν τῶν ὄνων, καὶ δραμοῦμαι ἕως τοῦ ἀνθρώπου τοῦ Θεοῦ καὶ ἐπιστρέψω. καὶ εἶπε· τί ὅτι σὺ πορεύῃ πρὸς αὐτὸν σήμερον; οὐ νεομηνία οὐδὲ σάββατον. ἢ δὲ εἶπεν· εἰρήνη.»⁴⁴

«Ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις εἶδον ἐν Ἰουδα πατοῦντας ληνοὺς ἐν τῷ σαββάτῳ καὶ φέροντας δράγματα καὶ ἐπιγεμίζοντας ἐπὶ τοὺς ὄνους καὶ οἶνον καὶ σταφυλὴν καὶ σῦκα καὶ πᾶν βάσταγμα καὶ φέροντας εἰς Ἱερουσαλὴμ ἐν ἡμέρᾳ τοῦ

---

⁴² Α΄ Παρ., 9, 32.

⁴³ Ἀριθμ., 28, 9-10.

⁴⁴ Δ΄ Βασ., 4, 22-23.

σαββάτου· καὶ ἐπεμαρτυράμην ἐν ἡμέρᾳ πράσεως αὐτῶν. καὶ ἐκάθισαν ἐν αὐτῇ φέροντες ἰχθύν καὶ πᾶσαν πρᾶσιν πωλοῦντες ἐν τῷ σαββάτῳ τοῖς υἱοῖς Ἰούδα καὶ ἐν Ἱερουσαλήμ. καὶ ἐμαχεσάμην τοῖς υἱοῖς Ἰούδα τοῖς ἐλευθέροις καὶ εἶπα αὐτοῖς· τίς ὁ λόγος οὗτος ὁ πονηρός, ὃν ὑμεῖς ποιεῖτε, καὶ βεβηλοῦτε τὴν ἡμέραν τοῦ σαββάτου; οὐχὶ οὕτως ἐποίησαν οἱ πατέρες ὑμῶν, καὶ ἤνεγκεν ἐπ’ αὐτοὺς ὁ Θεὸς ἡμῶν καὶ ἐφ’ ἡμᾶς πάντα τὰ κακὰ ταῦτα καὶ ἐπὶ τὴν πόλιν ταύτην; καὶ ὑμεῖς προστίθετε ὀργὴν ἐπὶ Ἰσραὴλ βεβηλῶσαι τὸ σάββατον; καὶ ἐγένετο ἡνίκα κατέστησαν πύλαι ἐν Ἱερουσαλήμ πρὸ τοῦ σαββάτου, καὶ εἶπα καὶ ἔκλεισαν τὰς πύλας, καὶ εἶπα ὥστε μὴ ἀνοιγῆναι αὐτὰς ἕως ὀπίσω τοῦ σαββάτου· καὶ ἐκ τῶν παιδαρίων μου ἔστησα ἐπὶ τὰς πύλας, ὥστε μὴ αἴρειν βαστάγματα ἐν ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου. καὶ ἠύλισθησαν πάντες καὶ ἐποίησαν πρᾶσιν ἕξω Ἱερουσαλήμ ἅπαξ καὶ δῖς. καὶ ἐπεμαρτυράμην ἐν αὐτοῖς καὶ εἶπα πρὸς αὐτούς· διατί ὑμεῖς ἀυλίζεσθε ἀπέναντι τοῦ τείχους; ἐὰν δευτερώσητε, ἐκτενῶ χεῖρά μου ἐν ὑμῖν. ἀπὸ τοῦ καιροῦ ἐκείνου οὐκ ἤλθοσαν ἐν σαββάτῳ. καὶ εἶπα τοῖς Λευίταις, οἳ ἦσαν καθαριζόμενοι, καὶ ἐρχόμενοι φυλάσσοντες τὰς πύλας, ἀγιάζειν τὴν ἡμέραν τοῦ σαββάτου. πρὸς ταῦτα μνήσθητί μου, ὁ Θεός, καὶ φεῖσαί μου κατὰ τὸ πλῆθος τοῦ ἐλέους σου.»⁴⁵

Από τις βιβλικές πηγές που προσφέρουν στοιχεία σχετικά με τους κανόνες που πηγάζουν από το εβραϊκό Σάββατο, μπορούμε να συνοψίσουμε τις απαγορεύσεις εργασιών στις εξής: την ξύλευση, την συγκέντρωση και την παρασκευὴ τροφῆς, την αφή φωτιάς, την μεταφορά φορτίων, τις αγοραπωλησίες και το εμπόριο ἐν γένει, την ἐξοδο ἀπὸ τον τόπο κάποιου, τις αγροτικές και κτηνοτροφικές εργασίες.⁴⁶ Περαιτέρω στοιχεία ἀντλούμε ἀπὸ την ραββινικὴ παράδοση, ὅπως ἀποτυπώνεται στο Ταλμούδ και την Μισνά. Εκεί, ἐκτός των

---

⁴⁵ Νε., 13, 15-22.

⁴⁶ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον ἐν Κουμράν και τη Κ. Διαθήκη, Διατριβὴ ἐπὶ υφηγεσίᾳ*, ὁ.π., σ. 40, ὅπου περαιτέρω παραπέμπει σε Ἔξ., λδ' 21, λε' 3, Ἀριθμ. ιε' 32-36, Ἱερ. ιζ' 21-27.

γενικών απαγορεύσεων, όπως της απαγόρευσης εισαγωγής στην οικία ή εξαγωγής από αυτήν οιαδήποτε πράγματος, αλλά και της απαγόρευσης στις γυναίκες να εξέρχονται του οίκου τους φορώντας κοσμήματα ή αρώματα, απαντούνται και 39 ειδικότερες απαγορεύσεις, δηλαδή «παρά μία τεσσαράκοντα», οι οποίες διαρθρώνονται σε τρεις ομάδες: Η πρώτη ομάδα περιλαμβάνει απαγορεύσεις που είναι σχετικές με την γεωργική ζωή και αφορούν την άρωση και την σπορά, το θέρισμα και την δεματοποίηση των δημητριακών, το αλώνισμα και το λίχνισμά τους, την πλύση των καρπών, το άλεσμα, το κοσκίνισμα, το ζύμωμα και το ψήσιμο των ζυμωθέντων. Η δεύτερη ομάδα αφορά εργασίες της ποιμενικής ζωής και του κυνηγιού, όπως η κουρά των ζώων, η πλύση, η επεξεργασία και η βαφή του μαλλιού, το γνέσιμο, η ύφανση, η πραγματοποίηση δύο ραφών, η σύνδεση και η αποσύνδεση δύο νημάτων, η δέση και η λύση κόμπων, η σύνδεση και η αποσύνδεση με δύο ραφές, το κυνήγι και η θανάτωση ζώων, οι εργασίες πάσωσης κρέατος, αλλά και επεξεργασίας ή τεμαχισμού δερμάτων. Η τρίτη ομάδα περιλαμβάνει διάφορες εργασίες και κυρίως την αναγραφή δύο γραμμάτων της αλφαβήτου, την απόσβεση κειμένου προκειμένου να γραφούν δύο γράμματα, την ανοικοδόμηση και την κατεδάφιση, την αφή και την κατάσβεση φωτιάς, την παροχή υπηρεσιών αρώσεως και την μεταφορά αντικειμένου από τόπο σε τόπο. Ειδικότερες απαγορεύσεις αφορούν την βρώση αυγού που παρήχθη το Σάββατο ή καρπού που έπεσε από δένδρο την ημέρα του Σαββάτου, την αναρρίχηση, την κολύμβηση, την ανάβαση σε ζώο, την χρήση των χειρών για χειροκρότημα, το κτύπημα διά της οσφύος, το χορό, την εκδίκηση υποθέσεων, την μνηστεία, το δανεισμό χρημάτων κ.λπ. Μολονότι επιτρεπόταν η προσφορά προς τον αιτούντα καταναλωτικών αγαθών και η παροχή βοήθειας σε επιτόκους, απαγορευόταν η παροχή ιατρικής βοήθειας σε ασθενείς εκτός κινδύνου ζωής, όπως για παράδειγμα η επίδεση καταγμάτων, η μεταφορά τέκνου από τους γονείς του, εφόσον το ίδιο έφερε λίθο, αλλά και η μεταφορά νεκρού, αν και γινόταν εξαίρεση ως προς τις προετοιμασίες της ταφής. Επόμενο των απαγορεύσεων αυτών ήταν να προβλέπεται η διενέργεια σειράς προεργασιών την Παρασκευή, ώστε να είναι δυνατή η τήρηση των ως άνω κανόνων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η προεργασία της περιτομής, τελετής που λάμβανε χώρα ακόμη και αν η ογδόη ημέρα από την γέννηση ήταν Σάββατο, προκειμένου να μην καταλυθεί η Διαθήκη. Αντιστοίχως, κανείς περιορισμός δεν ετίθετο στον εορτασμό του Πάσχα, εάν συνέπιπτε με την ημέρα

του Σαββάτου. Ομοίως, ήταν επιτρεπτές όλες οι εργασίες του ιερατείου σχετικά με την λατρεία στον Ναό, οριζόταν όμως ότι, εάν κάποιος ιερέας τραυματιζόταν κατά την προσφορά θυσίας το Σάββατο, δεν έπρεπε να πιέσει το τραύμα προκειμένου να εξέλθει το αίμα.⁴⁷

---

⁴⁷ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον εν Κουμράν και τη Κ. Διαθήκη, Διατριβή επί υφηγεσία*, ό.π., σ. 45-49.

Δ. Οι συνέπειες της παραβίασεως του Σαββάτου

Η ανθρώπινη αδυναμία οδηγεί πολλές φορές στην μη τήρηση των σχετικών με τον σαββατισμό εντολών του Θεού από Ισραηλίτες, οι οποίοι επιλέγουν να ζήσουν στην αμαρτία και μακριά από την τήρηση του Σαββάτου. Στην προπαρασκευαστική κοινωνία αυτή, η μη τήρηση του Σαββάτου συνεπάγεται την εξόντωση των παραβατών, μάλιστα διά λιθοβολισμού. Είναι πλείστες όσες οι αναφορές της Παλαιάς Διαθήκης στις οποίες προβλέπεται η ανωτέρα ποινή:

«Ὁ βεβηλῶν αὐτὸ [τὸ σάββατον] θανάτῳ θανατωθήσεται· πᾶς ὃς ποιήσει ἐν αὐτῷ ἔργον, ἐξολοθρευθήσεται ἢ ψυχὴ ἐκείνη ἐκ μέσου τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. ἕξ ἡμέρας ποιήσεις ἔργα, τῇ δὲ ἡμέρᾳ τῇ ἐβδόμῃ σάββατα, ἀνάπαυσις ἀγία τῷ Κυρίῳ· πᾶς ὃς ποιήσει ἔργον τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἐβδόμῃ, θανατωθήσεται. καὶ φυλάξουσιν οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ τὰ σάββατα ποιεῖν αὐτὰ εἰς τὰς γενεὰς αὐτῶν· διαθήκη αἰώνιος. ἐν ἐμοὶ καὶ τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ σημεῖόν ἐστίν ἐν ἐμοὶ αἰώνιον· ὅτι ἕξ ἡμέραις ἐποίησε Κύριος τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἐβδόμῃ ἐπαύσατο καὶ κατέπαυσε.»⁴⁸

Μια άλλη σημαντική συνέπεια της μη τήρησης του Σαββάτου είναι η άρση της ευλογίας του Θεού που εκδηλώνεται στον υλικό κόσμο με την έλλειψη των αγαθών.

«Εἶπε δὲ Μωυσῆς πρὸς αὐτούς· μηδεὶς καταλειπέτω ἀπ’ αὐτοῦ εἰς τὸ πρῶν. καὶ οὐκ εἰσήκουσαν Μωυσῆ, ἀλλὰ κατέλιπόν τινες ἀπ’ αὐτοῦ εἰς τὸ πρῶν· καὶ ἐξέξεσε σκώληκας καὶ ἐπώζεσε· καὶ ἐπικράνθη ἐπ’ αὐτοῖς Μωυσῆς. καὶ συνέλεξαν αὐτὸ πρῶν πρῶν, ἕκαστος τὸ καθῆκον αὐτῷ· ἡνίκα δὲ διεθέρμαιεν ὁ ἥλιος, ἐτήκετο. ἐγένετο δὲ τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἕκτῃ, συνέλεξαν τὰ δέοντα διπλᾶ, δύο γομὸρ τῷ ἐνί· εἰσήλθοσαν δὲ πάντες οἱ ἄρχοντες τῆς συναγωγῆς καὶ

---

⁴⁸ Ἔξ., 31, 14-17.

ἀνήγγειλαν Μωυσῆ· εἶπε δὲ Μωυσῆς πρὸς αὐτούς· οὐ τοῦτο τὸ ρῆμά ἐστιν, ὃ ἐλάλησε Κύριος; σάββατα ἀνάπαυσις ἁγία τῷ Κυρίῳ αὔριον· ὅσα ἐὰν πέσσητε, πέσσετε, καὶ ὅσα ἐὰν ἔψητε, ἔψετε· καὶ πᾶν τὸ πλεονάζον καταλείπετε αὐτὸ εἰς ἀποθήκην εἰς τὸ πρωί. καὶ κατελίποσαν ἀπ' αὐτοῦ εἰς τὸ πρωί, καθὼς συνέταξεν αὐτοῖς Μωυσῆς· καὶ οὐκ ἐπώρυσεν, οὐδὲ σκώληξ ἐγένετο ἐν αὐτῷ. εἶπε δὲ Μωυσῆς· φάγετε σήμερον, ἔστι γὰρ σάββατα σήμερον τῷ Κυρίῳ· οὐχ εὐρεθήσεται ἐν τῷ πεδίῳ. ἕξ ἡμέρας συλλέξετε· τῇ δὲ ἡμέρᾳ τῇ ἐβδόμῃ σάββατα, ὅτι οὐκ ἔσται ἐν αὐτῇ. ἐγένετο δὲ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἐβδόμῃ ἐξήλθοσαν τινες ἐκ τοῦ λαοῦ συλλέξαι καὶ οὐχ εὔρον. εἶπε δὲ Κύριος πρὸς Μωυσῆν· ἕως τίνος οὐ βούλεσθε εἰσακούειν τὰς ἐντολάς μου καὶ τὸν νόμον μου; ἴδετε, ὁ γὰρ Κύριος ἔδωκεν ὑμῖν σάββατα τὴν ἡμέραν ταύτην· διὰ τοῦτο αὐτὸς ἔδωκεν ὑμῖν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἕκτῃ ἄρτους δύο ἡμερῶν· καθήσεσθε ἕκαστος εἰς τοὺς οἴκους ὑμῶν, μηδεὶς ἐκπορευέσθω ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἐβδόμῃ. καὶ ἐσαββάτισεν ὁ λαὸς τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἐβδόμῃ.»⁴⁹

Ἡ τιμωρία γιὰ τὴν βεβήλωση τοῦ Σαββάτου εἶναι βαριά καὶ ἀναπόδραστη, γεγονός που ἐκ πρώτης ὄψεως προξενεῖ ἐντύπωση γιὰ τὴν σκληρότητα καὶ τὸ ἀμετάκλητο τῆς καταδίκης σὲ θάνατο τῶν μελῶν τῆς ἰσραηλιτικῆς κοινότητος που περιφρόνησαν τὴν σχετικὴ ἐντολὴ τοῦ Κυρίου.⁵⁰

«Καὶ ἦσαν οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ ἐν τῇ ἐρήμῳ καὶ εὔρον ἄνδρα συλλέγοντα ξύλα τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων. καὶ προσήγαγον αὐτὸν οἱ εὐρόντες συλλέγοντα ξύλα τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων πρὸς Μωυσῆν καὶ Ἀαρὼν καὶ πρὸς πᾶσαν συναγωγὴν υἱῶν Ἰσραὴλ. καὶ ἀπέθεντο αὐτὸν εἰς φυλακὴν, οὐ γὰρ συνέκριναν τί ποιήσωσιν αὐτόν. καὶ ἐλάλησε Κύριος πρὸς

---

⁴⁹ Ἔξ., 16, 19-30

⁵⁰ J. Burnside, 'What Shall We Do with the Sabbath-Gatherer?' A Narrative Approach to a 'Hard Case' in Biblical Law (Numbers 15:32-36), *Vetus Testamentum*, Vol. 60, Fasc. 1 (2010), σσ. 45-62

Μωυσῆν λέγων· θανάτῳ θανατούσθω ὁ ἄνθρωπος, λιθοβολήσατε αὐτὸν λίθοις πᾶσα ἡ συναγωγή. καὶ ἐξήγαγον αὐτὸν πᾶσα ἡ συναγωγή ἔξω τῆς παρεμβολῆς, καὶ ἐλιθοβόλησεν αὐτὸν πᾶσα ἡ συναγωγή λίθοις ἔξω τῆς παρεμβολῆς, καθὰ συνέταξε Κύριος τῷ Μωυσῆϊ.»⁵¹

Σε ἄλλο σημεῖο, οἱ Ἰσραηλίτες προειδοποιούνται για την ασέβεια τους να απιστοῦν απέναντι στον αληθινό Θεό, βεβηλώνοντας την αγιαστική αργία του Σαββάτου. Απειλοῦνται τόσο ὅτι θα διασκορπισθοῦν στα υπόλοιπα ἔθνη ὅσο και ὅτι οἱ λατρευτικές εκδηλώσεις τους δεν θα γίνονται δεκτές ἀπὸ τον Θεό.

«Καὶ τὰ σάββατά μου ἀγιάζετε, καὶ ἔστω εἰς σημεῖον ἀνά μέσον ἐμοῦ καὶ ὑμῶν τοῦ γινώσκειν διότι ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν. καὶ παρεπίκρανάν με καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν, ἐν τοῖς προστάγμασί μου οὐκ ἐπορεύθησαν, καὶ τὰ δικαιώματά μου οὐκ ἐφυλάξαντο τοῦ ποιεῖν αὐτά, ἃ ποιήσει ἄνθρωπος καὶ ζήσεται ἐν αὐτοῖς, καὶ τὰ σάββατά μου ἐβεβήλουν. καὶ εἶπα τοῦ ἐκχέαι τὸν θυμὸν μου ἐπ' αὐτοὺς ἐν τῇ ἐρήμῳ τοῦ συντελέσαι τὴν ὀργὴν μου ἐπ' αὐτούς· καὶ ἐποίησα ὅπως τὸ ὄνομά μου τὸ παράπαν μὴ βεβηλωθῆ ἐνώπιον τῶν ἔθνῶν, ὧν ἐξήγαγον αὐτοὺς κατ' ὀφθαλμοὺς αὐτῶν. καὶ ἐξῆρα τὴν χεῖρά μου ἐπ' αὐτοὺς ἐν τῇ ἐρήμῳ τοῦ διασκορπίσαι αὐτοὺς ἐν τοῖς ἔθνεσι καὶ διασπεῖραι αὐτοὺς ἐν ταῖς χώραις, ἀνθ' ὧν τὰ δικαιώματά μου οὐκ ἐποίησαν καὶ τὰ προστάγματά μου ἀπῶσαντο καὶ τὰ σάββατά μου ἐβεβήλουν, καὶ ὀπίσω τῶν ἐνθυμημάτων τῶν πατέρων αὐτῶν ἦσαν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν. καὶ ἐγὼ ἔδωκα αὐτοῖς προστάγματα οὐ καλὰ καὶ δικαιώματα, ἐν οἷς οὐ ζήσονται ἐν αὐτοῖς. καὶ μιανῶ αὐτοὺς ἐν τοῖς δόμασιν αὐτῶν ἐν τῷ διαπορεύεσθαί με πᾶν διανοῖγον μήτραν, ὅπως ἀφανίσω αὐτούς.»⁵²

---

⁵¹ Ἀριθμ., 15, 32-36.

⁵² Ἰεζ., 20, 20-26.

«Καὶ ἀποστρέψω πάσας τὰς εὐφροσύνας αὐτῆς, ἐορτὰς αὐτῆς καὶ τὰς νουμηνίας αὐτῆς καὶ τὰ σάββατα αὐτῆς καὶ πάσας τὰς πανηγύρεις αὐτῆς.»⁵³

Στον Προφήτη Ησαΐα, ἡ ἀπόρριψη τῶν θυσιῶν τοῦ ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ ἔχει ἐντονο χαρακτήρα καὶ στηλιτεύεται ἡ καταστρατήγηση τοῦ πνεύματος τοῦ Νόμου τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὸν ἰσραηλιτικὸν λαόν, ὁ ὁποῖος, μπορεῖ νὰ τηρεῖ τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους σχετικά με τὴν προσφορά θυσιῶν στὸν Θεόν, ὅμως ἡ καρδιά καὶ ἡ ζωὴ τοῦ προδίδουν τὸ θέλημά Του. Γι' αὐτὸ ὁ Θεὸς τοὺς καλεῖ νὰ καθαρισθοῦν ψυχικὰ ἀπὸ τὴν ἀμαρτία καὶ τὴν πονηρία, ὥστε νὰ ἐπανέλθουν σὲ κοινωνία μαζί Του.

«Τί μοι πληθὸς τῶν θυσιῶν ὑμῶν; λέγει Κύριος· πλήρης εἰμι ὀλοκαυτωμάτων κριῶν, καὶ στέαρ ἄρνων καὶ αἷμα ταύρων καὶ τράγων οὐ βούλομαι, οὐδὲ ἂν ἔρχησθε ὀφθῆναι μοι. τίς γὰρ ἐξεζήτησε ταῦτα ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν; πατεῖν τὴν αὐλήν μου οὐ προσθήσεσθαι· ἐὰν φέρητε σεμίδαλιν, μάταιον· θυμίαμα, βδέλυγμά μοι ἐστὶ· τὰς νουμηνίας ὑμῶν καὶ τὰ σάββατα καὶ ἡμέραν μεγάλην οὐκ ἀνέχομαι· νηστείαν καὶ ἀργίαν καὶ τὰς νουμηνίας ὑμῶν καὶ τὰς ἐορτὰς ὑμῶν μισεῖ ἡ ψυχὴ μου· ἐγενήθητέ μοι εἰς πλησμονήν, οὐκέτι ἀνήσω τὰς ἀμαρτίας ὑμῶν. ὅταν ἐκτείνητε τὰς χεῖρας ὑμῶν πρὸς με, ἀποστρέψω τοὺς ὀφθαλμούς μου ἀφ' ὑμῶν, καὶ ἐὰν πληθύνητε τὴν δέησιν, οὐκ εἰσακούσομαι ὑμῶν· αἱ γὰρ χεῖρες ὑμῶν αἵματος πλήρεις. λούσασθε καὶ καθαροὶ γίνεσθε, ἀφέλετε τὰς πονηρίας ἀπὸ τῶν ψυχῶν ὑμῶν ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν μου, παύσασθε ἀπὸ τῶν πονηριῶν ὑμῶν, μάθετε καλὸν ποιεῖν, ἐκζητήσατε κρίσιν, ρύσασθε ἀδικούμενον, κρίνατε ὀρφανῶν καὶ δικαιώσατε χήραν· καὶ δεῦτε διαλεχθῶμεν, λέγει Κύριος.»⁵⁴

---

⁵³ Ὡσ., 2, 13.

⁵⁴ Ἡσ., 1, 11-18.

Στις προφητείες του Ιερεμίου, η απειλή της δια πυρός καταστροφής της πόλεως της Ιερουσαλήμ διατυπώνεται ξεκάθαρα ως ανταπόδοση για την παραβίαση της αργίας του Σαββάτου διά της εκτελέσεως κοπιωδών εργασιών.

«Τάδε λέγει Κύριος· φυλάσσεσθε τὰς ψυχὰς ὑμῶν καὶ μὴ αἴρετε βαστάγματα ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων καὶ μὴ ἐκπορεύεσθε ταῖς πύλαις Ἱερουσαλήμ καὶ μὴ ἐκφέρετε βαστάγματα ἐξ οἰκιῶν ὑμῶν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων καὶ πᾶν ἔργον οὐ ποιήσετε· ἀγιάσατε τὴν ἡμέραν τῶν σαββάτων, καθὼς ἐνετειλάμην τοῖς πατράσιν ὑμῶν, καὶ οὐκ ἤκουσαν καὶ οὐκ ἔκλιναν τὸ οὖς αὐτῶν καὶ ἐσκήρυναν τὸν τράχηλον αὐτῶν ὑπὲρ τοὺς πατέρας αὐτῶν τοῦ μὴ ἀκοῦσαί μου καὶ τοῦ μὴ δέξασθαι παιδείαν. καὶ ἔσται ἐὰν ἀκοῇ ἀκούσητέ μου, λέγει Κύριος, τοῦ μὴ εἰσφέρειν βαστάγματα διὰ τῶν πυλῶν τῆς πόλεως ταύτης ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων καὶ ἀγιάζειν τὴν ἡμέραν τῶν σαββάτων τοῦ μὴ ποιεῖν πᾶν ἔργον, καὶ εἰσελεύσονται διὰ τῶν πυλῶν τῆς πόλεως ταύτης βασιλεῖς καὶ ἄρχοντες καθήμενοι ἐπὶ θρόνου Δαυὶδ καὶ ἐπιβεβηκότες ἐφ' ἄρμασι καὶ ἵπποις αὐτῶν, αὐτοὶ καὶ οἱ ἄρχοντες αὐτῶν, ἄνδρες Ἰούδα καὶ οἱ κατοικοῦντες ἐν Ἱερουσαλήμ, καὶ κατοικισθήσεται ἡ πόλις αὕτη εἰς τὸν αἰῶνα. καὶ ἤξουσιν ἐκ τῶν πόλεων Ἰούδα καὶ κυκλόθεν Ἱερουσαλήμ καὶ ἐκ γῆς Βενιαμὴν καὶ ἐκ γῆς πεδινῆς καὶ ἐκ τοῦ ὄρους καὶ ἐκ τῆς πρὸς νότον φέροντες ὀλοκαυτώματα καὶ θυσίας καὶ θυμιάματα καὶ μαναὰ καὶ λίβανον, φέροντες αἴνεσιν εἰς οἶκον Κυρίου. καὶ ἔσται ἐὰν μὴ ἀκούσητέ μου τοῦ ἀγιάζειν τὴν ἡμέραν τῶν σαββάτων, τοῦ μὴ αἴρειν βαστάγματα καὶ μὴ εἰσπορεύεσθαι ταῖς πύλαις Ἱερουσαλήμ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων, καὶ ἀνάψω πῦρ ἐν ταῖς πύλαις αὐτῆς, καὶ καταφάγεται ἄμφοδα Ἱερουσαλήμ καὶ οὐ σβεσθήσεται.»⁵⁵

---

⁵⁵ Ἱερ., 17, 21-27.

Ε. Η απολυτοποίηση του Σαββάτου

Η απολυτοποίηση του Σαββάτου αποτελεί φαινόμενο που έλαβε ακραίες διαστάσεις προς το τέλος της παλαιοδιαθηκικής περιόδου. Είναι χαρακτηριστικό το παρακάτω περιστατικό που έγινε κατά τη διάρκεια του διωγμού του βασιλιά Αντιόχου του Επιφανούς σε βάρος της λατρείας του Θεού από τους Ιουδαίους (περί το 167 π.Χ.), ο οποίος συνάντησε την αντίδραση του Ματθαία του Ασμοναίου, από την ιερατική πατριά του Ιωαρίβ. Τότε, ένας μεγάλος αριθμός πιστών Ιουδαίων έφυγε από τα Ιεροσόλυμα για την ύπαιθρο, αφηφώντας την απαγόρευση της λατρείας του Θεού από τον Σελευκίδη βασιλιά:

«Καὶ ἀνηγγέλη τοῖς ἀνδράσι τοῦ βασιλέως καὶ ταῖς δυνάμεσιν, αἱ ἦσαν ἐν Ἱερουσαλὴμ πόλει Δαυὶδ, ὅτι κατέβησαν ἄνδρες, οἵτινες διασκέδασαν τὴν ἐντολὴν τοῦ βασιλέως εἰς τοὺς κρύφους ἐν τῇ ἐρήμῳ. καὶ ἔδραμον ὀπίσω αὐτῶν πολλοὶ καὶ καταλαβόντες αὐτοὺς παρενέβαλον ἐπ’ αὐτοὺς καὶ συνεστήσαντο πρὸς αὐτοὺς πόλεμον ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων καὶ εἶπον πρὸς αὐτούς· ἕως τοῦ νῦν ἱκανόν· ἐξέλθετε καὶ ποιήσατε κατὰ τὸν λόγον τοῦ βασιλέως καὶ ζήσεσθε. καὶ εἶπον· οὐκ ἐξελευσόμεθα οὐδὲ ποιήσομεν τὸν λόγον τοῦ βασιλέως τοῦ βεβηλῶσαι τὴν ἡμέραν τῶν σαββάτων. καὶ ἐτάχυναν ἐπ’ αὐτοὺς πόλεμον. καὶ οὐκ ἀπεκρίθησαν αὐτοῖς οὐδὲ λίθον ἐνετίναξαν αὐτοῖς, οὐδὲ ἐνέφραξαν τοὺς κρύφους λέγοντες· ἀποθάνωμεν πάντες ἐν τῇ ἀπλότητι ἡμῶν· μαρτυρεῖ ἐφ’ ἡμᾶς ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ ὅτι ἀκρίτως ἀπόλλυτε ἡμᾶς. καὶ ἀνέστησαν ἐπ’ αὐτοὺς ἐν τῷ πολέμῳ τοῖς σάββασιν, καὶ ἀπέθανον αὐτοὶ καὶ αἱ γυναῖκες αὐτῶν, καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν, καὶ τὰ κτήνη αὐτῶν ἕως χιλίων ψυχῶν ἀνθρώπων. Καὶ ἔγνω Ματθαίας καὶ οἱ φίλοι αὐτοῦ καὶ ἐπένησαν ἐπ’ αὐτοὺς ἕως σφόδρα. καὶ εἶπεν ἀνὴρ τῷ πλησίον αὐτοῦ· ἐὰν πάντες ποιήσωμεν ὡς οἱ ἀδελφοὶ ἡμῶν ἐποίησαν, καὶ μὴ πολεμήσωμεν πρὸς τὰ ἔθνη ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν καὶ τῶν δικαιωμάτων ἡμῶν, νῦν τάχιον ἡμᾶς

ἐξολοθρεύσουσιν ἀπὸ τῆς γῆς. καὶ ἐβουλεύσαντο τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ λέγοντες· πᾶς ἄνθρωπος, ὃς ἐὰν ἔλθῃ πρὸς ἡμᾶς εἰς πόλεμον τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων, πολεμήσωμεν κατέναντι αὐτοῦ καὶ οὐ μὴ ἀποθάνωμεν πάντες καθὼς ἀπέθανον οἱ ἀδελφοὶ ἡμῶν ἐν τοῖς κρύφοις.»⁵⁶

Αντίθετα, στην αρχὴ τῆς καθιερώσεώς τῆς ἡ σαββατικῆς ἀργίας δὲν τηρεῖτο σε ἀπόλυτο βαθμὸ ἀπὸ τὸν νομαδικὸ ἰσραηλιτικὸ λαό, καθὼς υπῆρχαν οικιακὲς ἐργασίες, ὅπως ἡ συντήρησις καὶ ἡ φύλαξις τῶν ποιμνίων, ἀλλὰ καὶ μετακινήσεις στρατιωτικῶν σωμάτων καὶ πολιτῶν, ποὺ δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ μὴ πραγματοποιηθοῦν κατὰ τὴν ἡμέρα τοῦ Σαββάτου.⁵⁷

---

⁵⁶ Ἀ΄ Μακ., 1 καὶ 2, 32-38. Γ. Γρατσέα, *Τὸ Σάββατον ἐν Κουμράν καὶ τῇ Κ. Διαθήκῃ, Διατριβὴ ἐπὶ υφηγεσίᾳ*, ὁ.π., σ. 41

⁵⁷ Γ. Γρατσέα, *Τὸ Σάββατον ἐν Κουμράν καὶ τῇ Κ. Διαθήκῃ, Διατριβὴ ἐπὶ υφηγεσίᾳ*, ὁ.π., σ. 39.

ΣΤ. Η κριτική του Σαββάτου από τον Χριστό

Το Σάββατο αποτελεί την βασική εορτή της εβραϊκής λατρείας, ως η μετά την έκτη ημέρα της δημιουργίας, κατά την οποία ο Θεός «κατέπαυσε» από το δημιουργικό Του έργο⁵⁸. Δεν υπάρχουν καινοδιαθηκικές μαρτυρίες περί του τελετουργικού του Σαββάτου. Μοναδική δυνατότητα πληροφοριών σχετικά με το θέμα αυτό παρέχει η μαρτυρία ότι ο εορτασμός του Σαββάτου αποτελούσε μία από τις βασικές ακολουθίες της Συναγωγής. Η Καινή Διαθήκη αναφέρεται στον εορτασμό του Σαββάτου περισσότερο στα πλαίσια μιάς κριτικής⁵⁹ (η οποία, μάλιστα, ολοκληρωνόταν με τη διενέργεια θεραπειών από τον Κύριο κατά τη διάρκεια της λατρείας του Σαββάτου⁶⁰), παρά μιάς τάσεως τελετουργικής περιγραφής. Η βάση βεβαίως της κριτικής αυτής ευρίσκεται στην Παλαιά Διαθήκη όπου ο Θεός εμφανίζεται, κατά την έβδομη ημέρα της Δημιουργίας, να καταπαύει μεν από το δημιουργικό Του έργο, αλλά ταυτόχρονα να επιβλέπει το κάλλος της Δημιουργίας και να «εργάζεται» μετά την πτώση του ανθρώπου για την σωτηρία του.⁶¹ Η στάση αυτή του Κυρίου επιβεβαιώνεται και στην επίγεια ζωή του Χριστού, ο Οποίος κατά την ημέρα του Σαββάτου προέβη όχι μόνο στο ευαγγελικό Του κήρυγμα, αλλά και σε έργα θεραπείας και σωτηρίας των ανθρώπων που υπέφεραν από ασθένειες σωματικές ή δαιμόνια. Η διακριτική αυτή αντιμετώπιση της αργίας του Σαββάτου προσέκρουσε σε αντιδράσεις εκ μέρους της άρχουσας ιουδαϊκής τάξης, η οποία δεν μπορούσε να ανεχθεί την παραμικρή απόκλιση από τους λεπτομερείς κανόνες του σαββατισμού, τους οποίους είχε αναπτύξει και κατά συνέπεια θεωρούσε ως απειλή κάθε αμφισβήτησή τους. Η νέα οπτική του Σαββάτου, την οποία εισήγαγε ο Χριστός με τη δράση και το κήρυγμά Του κυρίως στις συναγωγές, αποτέλεσαν την αιτία να στραφούν εναντίον Του όλοι οι

---

⁵⁸ Γεν.: 2, 2 και 3. Πρβλ. Έξ.: 20, 11.

⁵⁹ Περί της κριτικής αυτής, βλ. E. Lohse, 'Jesu Worte über den Sabbat', in: *Judentum, Urchristentum, Kirche* (Festschrift J. Jeremias) (1960), pp. 79-89.

⁶⁰ Βλ. W. Rodorf, *Sabbat et Dimanche dans l' Eglise ancienne*, Delachaux et Niestle SA, Neuchatel 1972, σ. XI. Οι Συναγωγές ήσαν πρόσφοροι χώροι για τη δράση του Ιησού κατά τα Σάββατα. Στο κατά Λουκάν, ιδιαίτερω, ο Ιησούς εμφανίζεται να επισκέπτεται πολλές φορές τις Συναγωγές κατά την ημέρα του Σαββάτου (βλ. περισσότερα: A. George, «Israël dans l'œuvre de Luc», RB 75 (1968), σ. 481-525).

⁶¹ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον εν Κουμράν και τη Κ. Διαθήκη, Διατριβή επί υφηγεσία*, ό.π., σ. 23.

συντηρητικοί κύκλοι και η κατεστημένη άρχουσα τάξη του ιουδαϊκού κόσμου, αφού διατάρασσε τα ειωθότα ως προς την ιερότητα του Σαββάτου. Είναι μάλιστα σημαντικό να σημειώσουμε ότι στις συναγωγές συγκεντρώνονταν και όλοι οι μορφωμένοι και οι υπεύθυνοι για την τήρηση του Μωσαϊκού νόμου, τον οποίο ο Χριστός ήρθε να συμπληρώσει και να αναμορφώσει με επίκεντρο τον άνθρωπο και τη σωτηρία του. Αυτό προκάλεσε, όπως ήταν φυσικό, την αντίδραση των ανθρώπων αυτών, κεντρικό σημείο της οποίας αποτελούσε και η νέα διάσταση σχετικά με το Σάββατο.⁶²

Όλοι οι Ευαγγελιστές επισημαίνουν τη σαββατική δράση του Χριστού προς όφελος των ανθρώπων και το διάλογο που πυροδότησε εξαιτίας των αντιδράσεων από τους φορείς της συντήρησης. Άλλωστε κάθε νέα ιδέα προκαλεί αντιδράσεις από τους εκφραστές της συντήρησης με σκοπό τη διατήρηση της παράδοσης. Τόσο η Συνοπτική παράδοση όσο και το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο περιλαμβάνουν αφηγήσεις της δράσεως του Χριστού κατά την ημέρα του Σαββάτου, με αφορμή την οποία άσκησε κριτική στις τυπολατρικές αντιδράσεις των Ιουδαίων εξηγώντας ταυτόχρονα την νέα διάσταση του Σαββάτου στην Καινή Διαθήκη. Είναι χαρακτηριστικός ο διάλογος που γίνεται ανάμεσα στον Ιησού και εκπροσώπους των συντηρητικών ιουδαϊκών κύκλων, όπως των Ηρωδιανών και των Φαρισαίων, σχετικά με τη μη τήρηση εκ μέρους Του της σαββατικής αργίας, η οποία όμως στην πράξη είχε ξεθωριάσει και παραβιαζόταν από όλους.⁶³

Ωστόσο, ο Χριστός κατ' ουσίαν δεν περιφρόνησε τον εβδομαδιαίο ημερολογιακό κύκλο, αλλά αντιθέτως με τις πράξεις Του αγίασε την εβδομάδα και την εβδόμη ημέρα ως ημέρα αφιερωμένη στον Θεό.⁶⁴ Η επιχειρηματολογία του Ιησού προς υπεράσπιση της δράσης Του στηρίζεται σε αποσπάσματα της Αγίας Γραφής, σε παράλληλες νομικές διατάξεις, σε εμπειρίες από τα συμβαίνοντα στην καθημερινή ζωή των απλών ανθρώπων, στη λογική και στην νέα αντίληψη που εισάγει ο Χριστός, σύμφωνα με την οποία ο άνθρωπος αποτελεί το κέντρο των θεϊκών ενεργειών και αναδεικνύεται σε μια αξία πολύ πιο μεγάλη από την

---

⁶² Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον εν Κουμράν και τη Κ. Διαθήκη, Διατριβή επί υφηγεσία*, ό.π., σ. 99-100.

⁶³ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον εν Κουμράν και τη Κ. Διαθήκη, Διατριβή επί υφηγεσία*, ό.π., σ. 100.

⁶⁴ G. Gray, *Eight Studies of the Lord's Day*, Cambridge: The Riverside Press, 1884, σ. 40.

τυπολατρική τήρηση του σαββατικού θεσμού.⁶⁵ Ταυτοχρόνως, η δραστηριότητα του Χριστού κατά την ημέρα του Σαββάτου και τα επιχειρήματα που χρησιμοποιεί για την δικαιολόγησή της αποκαλύπτουν σημαντικές δογματικές αλήθειες για τις ιδιότητες του Χριστού, ως Προφήτη, ως Βασιλέως, ως Υιού του Ανθρώπου και ως Υιού του Θεού.⁶⁶

α. Το κήρυγμα του Χριστού στην Ναζαρέτ και την Καπερναούμ

Και στους τρεις Συνοπτικούς Ευαγγελιστές, εμφανίζεται ο Χριστός να κηρύττει κατά την ημέρα του Σαββάτου στις Συναγωγές των Ισραηλιτών. Η ημέρα του Σαββάτου ήταν κατ' αρχάς πρακτικώς κατάλληλη για τον σκοπό αυτόν, αφού οι άνθρωποι καταπαύοντας από τα καθημερινά τους έργα συναθροίζονταν στην Συναγωγή για να ακούσουν τον λόγο του Θεού. Ιδιαίτερη έμφαση δίδουν οι Συνοπτικοί στην δράση του Χριστού στην περιοχή της Γαλιλαίας και δη στην Ναζαρέτ, όπου είχε ανατραφεί, αλλά και την Καπερναούμ. Ο Ευαγγελιστής Μάρκος, σε μία σύντομη αφήγηση, εστιάζει στον σκανδαλισμό των Ναζαρηνών, καθώς έβλεπαν να διδάσκει και να ενεργεί θαύματα ο Χριστός, τον Οποίο ήξεραν ως ξυλουργό. Ταυτοχρόνως, ο Χριστός ονομάζει Εαυτόν Προφήτη,⁶⁷ υπενθυμίζοντας σε αυτούς ότι δεν υπάρχει Προφήτης άτιμος παρά μόνο στην πατρίδα του:

«Καί ἐξῆλθεν ἐκεῖθεν καὶ ἦλθεν εἰς τὴν πατρίδα ἑαυτοῦ· καὶ ἀκολουθοῦσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. καὶ γενομένου σαββάτου ἤρξατο ἐν τῇ συναγωγῇ διδάσκειν· καὶ πολλοὶ ἀκούοντες ἐξεπλήσσοντο λέγοντες· πόθεν τούτῳ ταῦτα; καὶ τίς ἢ σοφία ἢ δόθεισα αὐτῷ, καὶ δυνάμεις τοιαῦται διὰ τῶν χειρῶν αὐτοῦ γίνονται; οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τέκτων, ὁ υἱὸς τῆς Μαρίας, ἀδελφὸς δὲ Ἰακώβου καὶ Ἰωσῆ καὶ Ἰούδα καὶ

---

⁶⁵ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον ἐν Κουμράν καὶ τῇ Κ. Διαθήκῃ, Διατριβὴ ἐπὶ υφηγεσίᾳ*, ὁ.π., σ. 101-102.

⁶⁶ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον ἐν Κουμράν καὶ τῇ Κ. Διαθήκῃ, Διατριβὴ ἐπὶ υφηγεσίᾳ*, ὁ.π., σ. 108 επ.

⁶⁷ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον ἐν Κουμράν καὶ τῇ Κ. Διαθήκῃ, Διατριβὴ ἐπὶ υφηγεσίᾳ*, ὁ.π., σ. 108-110

Σίμωνος; καὶ οὐκ εἰσὶν αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ ὧδε πρὸς ἡμᾶς; καὶ ἐσκανδαλίζοντο ἐν αὐτῷ. ἔλεγε δὲ αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς ὅτι οὐκ ἔστι προφήτης ἄτιμος εἰ μὴ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ καὶ ἐν τοῖς συγγενέσι καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ. καὶ οὐκ ἠδύνατο ἐκεῖ οὐδεμίαν δύναμιν ποιῆσαι, εἰ μὴ ὀλίγοις ἀρρώστοις ἐπιθεῖς τὰς χεῖρας ἐθεράπευσε. καὶ ἐθαύμαζε διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν.»⁶⁸

Ἡ κατά Λουκάν αφήγηση εἶναι εκτενέστερη, αναφέροντας τὴν βιβλικὴν περικοπὴν που ἀνέγνωσε ὁ Χριστὸς στὴν Συναγωγὴ τῆς Ναζαρέτ καὶ συγκεκριμένα μίαν προφητεία τοῦ Ησαΐα, ἡ ὁποία κατ' οὐσίαν ἀναφέρεται στὸν ἴδιο καὶ τὴν δράση Του, τόσο τὴν κηρυκτικὴν, ὅσο καὶ τὴν θαυματουργικὴν. Μάλιστα σύμφωνα με τὴν ευαγγελικὴν περικοπὴν ὁ Ἰησοῦς, ἀφοῦ διάβασε τὸ συγκεκριμένο χωρίο κάθισε ξαφνιάζοντας τοὺς παρεβρισκόμενους, ἀφοῦ δὲν προχώρησε σὲ ἀνάλογη ἐρμηνεῖα καὶ σχολιασμό. Καὶ μόνο κατόπιν δικῆς τοῦς προτροπῆς σύμφωνα με τὸ Λουκά, σηκώθηκε καὶ νέου γὰρ νὰ δηλώσει τὸ μεγαλειώδες: «Σήμερον πεπλήρωται ἡ γραφή».⁶⁹ Ἡ δήλωση τοῦ Χριστοῦ ὅτι ἡ προφητεία ἐκπληρώθηκε μπροστὰ στα μάτια τοῦς ἀποτελεῖ ἐπιβεβαίωση τῆς μεσσιανικῆς Του ιδιότητος,⁷⁰ προκαλεῖ δὲ τὸν θαυμασμό τῶν συναθροισθέντων Ἰσραηλιτῶν, γὰρ νὰ τὸν ἀκολουθήσει ἡ ὀργὴ ἐξ αἰτίας τοῦ ἐλεγκτικοῦ λόγου τοῦ Ἰησοῦ ἀπέναντι στὴν ἔλλειψη πίστεως τῶν Ἰσραηλιτῶν στοὺς Προφῆτες καὶ στὸν ἴδιο, φέρνοντας παραδείγματα τῆς ξενιτείας τῶν Προφητῶν Ἡλιοῦ καὶ Ελισαίου, ἐναντι τοῦ Ἰσραήλ.⁷¹ Ἡ ἀναφορὰ αὐτὴ τοῦ Χριστοῦ θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ καὶ ὡς κριτικὴ στὴν ἐπανάπαυση τῶν Ἰσραηλιτῶν στὴν ιδιότητά τοῦς ὡς περιούσιου λαοῦ, τὴν ὁποία ὁ Τίμιος Πρόδρομος εἶχε καυτηριάσει λέγοντας ὅτι Θεὸς ὁ δύνάται ἀπὸ τις πέτρες νὰ δημιουργήσῃ τέκνα τοῦ Ἀβραάμ.⁷²

---

⁶⁸ Μκ., 6:1-6^α.

⁶⁹ Γ. Γρατσέα, *Τὸ Σάββατον ἐν Κοιμραν καὶ τῇ Κ. Διαθήκῃ, Διατριβὴ ἐπὶ υφηγεσίᾳ*, ὁ.π., σ. 107.

⁷⁰ Γ. Γρατσέα, *Τὸ Σάββατον ἐν Κοιμραν καὶ τῇ Κ. Διαθήκῃ, Διατριβὴ ἐπὶ υφηγεσίᾳ*, ὁ.π., σ. 110-112.

⁷¹ Υ. Yang, *Jesus and the Sabbath in Mathew's Gospel*, Sheffield Academic Press, 1997, σ. 251-252.

⁷² Μτ., 3:9.

«Καὶ ἦλθεν εἰς τὴν Ναζαρέτ, οὗ ἦν τεθραμμένος, καὶ εἰσῆλθε κατὰ τὸ εἰωθὸς αὐτῷ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων εἰς τὴν συναγωγὴν, καὶ ἀνέστη ἀναγνῶναι. καὶ ἐπεδόθη αὐτῷ βιβλίον Ἡσαΐου τοῦ προφήτου, καὶ ἀναπτύξας τὸ βιβλίον εὔρε τὸν τόπον οὗ ἦν γεγραμμένον· Πνεῦμα Κυρίου ἐπ’ ἐμέ, οὗ εἶνεκεν ἔχρισέ με, εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν, κηρῦξαι αἰχμαλώτοις ἄφεςιν καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν, ἀποστεῖλαι τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει, κηρῦξαι ἐνιαυτὸν Κυρίου δεκτόν. καὶ πτύξας τὸ βιβλίον ἀποδοὺς τῷ ὑπηρέτῃ ἐκάθισε· καὶ πάντων ἐν τῇ συναγωγῇ οἱ ὀφθαλμοὶ ἦσαν ἀτενίζοντες αὐτῷ. ἤρξατο δὲ λέγειν πρὸς αὐτοὺς ὅτι σήμερον πεπλήρωται ἡ γραφὴ αὕτη ἐν τοῖς ὠσίν ὑμῶν. καὶ πάντες ἐμαρτύρουν αὐτῷ καὶ ἐθαύμαζον ἐπὶ τοῖς λόγοις τῆς χάριτος τοῖς ἐκπορευομένοις ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ καὶ ἔλεγον· οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς Ἰωσήφ; καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς· πάντως ἐρεῖτέ μοι τὴν παραβολὴν ταύτην· ἰατρέ, θεράπευσον σεαυτὸν· ὅσα ἠκούσαμεν γενόμενα ἐν τῇ Καπερναοῦμ, ποίησον καὶ ὧδε ἐν τῇ πατρίδι σου. εἶπε δέ· ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι οὐδεὶς προφήτης δεκτός ἐστιν ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ. ἐπ’ ἀληθείας δὲ λέγω ὑμῖν, πολλαὶ χῆραι ἦσαν ἐν ταῖς ἡμέραις Ἡλιοῦ ἐν τῷ Ἰσραήλ, ὅτε ἐκλείσθη ὁ οὐρανὸς ἐπὶ ἔτη τρία καὶ μῆνας ἕξ, ὡς ἐγένετο λιμὸς μέγας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν, καὶ πρὸς οὐδεμίαν αὐτῶν ἐπέμφθη Ἡλίας εἰ μὴ εἰς Σάρεπτα τῆς Σιδωνίας πρὸς γυναῖκα χήραν. καὶ πολλοὶ λεπροὶ ἦσαν ἐπὶ Ἐλισαίου τοῦ προφήτου ἐν τῷ Ἰσραήλ, καὶ οὐδεὶς αὐτῶν ἐκαθαρίσθη εἰ μὴ Νεεμὰν ὁ Σύρος. καὶ ἐπλήσθησαν πάντες θυμοῦ ἐν τῇ συναγωγῇ ἀκούοντες ταῦτα, καὶ ἀναστάντες ἐξέβαλον αὐτὸν ἔξω τῆς πόλεως καὶ ἤγαγον αὐτὸν ἕως ὄφρυος τοῦ ὄρους, ἐφ’ οὗ ἡ πόλις αὐτῶν ὠκοδόμητο, εἰς τὸ κατακρημνίσαι αὐτόν. αὐτὸς δὲ διελθὼν διὰ μέσου αὐτῶν ἐπορεύετο.»⁷³

---

⁷³ Λκ., 4:16-30

Αντιστοίχως ανάλογη με την παραπάνω αφήγηση του Ευαγγελιστή Μάρκου είναι και η πιο σύντομη αναφορά του Αποστόλου Ματθαίου:

«Καὶ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τὰς παραβολὰς ταύτας μετῆρεν ἐκεῖθεν, καὶ ἐλθὼν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ ἐδίδασκεν αὐτοὺς ἐν τῇ συναγωγῇ αὐτῶν, ὥστε ἐκπλήττεσθαι αὐτοὺς καὶ λέγειν· πόθεν τούτῳ ἡ σοφία αὕτη καὶ αἱ δυνάμεις; οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τοῦ τέκτονος υἱός; οὐχὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ λέγεται Μαριὰμ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ Ἰάκωβος καὶ Ἰωσῆς καὶ Σίμων καὶ Ἰούδας; καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ οὐχὶ πᾶσαι πρὸς ἡμᾶς εἰσι; πόθεν οὖν τούτῳ ταῦτα πάντα; καὶ ἐσκανδαλίζοντο ἐν αὐτῷ. ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς· οὐκ ἔστι προφήτης ἄτιμος εἰ μὴ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ. καὶ οὐκ ἐποίησεν ἐκεῖ δυνάμεις πολλὰς διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν.»⁷⁴

Στη συναγωγή της Ναζαρέτ ο Ιησούς δεν εμφανίζεται ως ένας ακόμη προφήτης, αλλά είναι ο μέγιστος και τελευταίος των Προφητών με τον οποίο εκπληρώνονται οι γραφές. Γι' αυτό και έρχεται στη γενέτειρά Του μαζί με τους μαθητές Του και όχι ιδιωτικά.⁷⁵ Ο Ιησούς ως Μεσσίας τίθεται πάνω από το μωσαϊκό νόμο, είναι η έκφραση της Θεϊκής Χάριτος. Αυτό είναι και το νόημα της περικοπής, η οποία σκοπίμως επιλέχθηκε και διαβάστηκε από το Χριστό. «Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ, οὗ εἵνεκεν ἔχρισέ με, εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με» λέγει ο Κύριος για να τονίσει τη μεσσιανική Του αποστολή της σωτηρίας και της ιάσεως των φτωχών και των θλιμμένων και παράλληλα για να πιστοποιήσει την ομοιότητά Του με το Δάσκαλο της δικαιοσύνης που ευαγγελίζεται ο Ησαΐας. Έτσι στη συναγωγή της Ναζαρέτ ο Ιησούς εγκαινιάζει μια νέα περίοδο για τον άνθρωπο αναγγέλοντας την έλευση του Μεσσία και συμπληρώνοντας το μωσαϊκό νόμο με τη σαββατική

---

⁷⁴ Μτ., 13:53-58.

⁷⁵ D. A. Carson, *Jesus and the Sabbath in the Four Gospels*, in D. A. Carson, *From Sabbath to Lord's Day: A Biblical, Historical and Theological Investigation*, Wipf and Stock Publishers, Eugene, Oregon, 1982, σ. 71.

Του δράση αποσκοπώντας στην πνευματική ανακαίνιση του ανθρώπου και μοιράζοντας πλουσιοπάροχα τα δώρα του Αγίου Πνεύματος.⁷⁶

Βέβαια η αντίδραση εκ μέρους των παρευρισκομένων δεν οφείλεται στη σαββατική Του δράση αλλά στη διδασκαλία Του, αφού ο ξυλουργός γιος της Μαρίας και του Ιωσήφ εμφανίζεται ως διδάσκαλος και μάλιστα με μεσσιανικά χαρακτηριστικά.⁷⁷

Η σαββατική δράση του Χριστού εξακολουθεί στην Καπερναούμ, όπως μας παρουσιάζουν οι Συνοπτικοί Ευαγγελιστές:

«Καὶ εἰσπορεύονται εἰς Καπερναοῦμ· καὶ εὐθέως τοῖς σάββασιν εἰσελθὼν εἰς τὴν συναγωγὴν ἐδίδασκε. καὶ ἐξεπλήσσοντο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ· ἦν γὰρ διδάσκων αὐτοὺς ὡς ἐξουσίαν ἔχων, καὶ οὐχ ὡς οἱ γραμματεῖς.»⁷⁸

«Καὶ κατήλθεν εἰς Καπερναοῦμ πόλιν τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἦν διδάσκων αὐτοὺς ἐν τοῖς σάββασιν· καὶ ἐξεπλήσσοντο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ, ὅτι ἐν ἐξουσίᾳ ἦν ὁ λόγος αὐτοῦ.»⁷⁹

Η διδασκαλία του Ιησού στη συναγωγή της Καπερναούμ, αν και μαρτυρείται και από τους τρεις Ευαγγελιστές, Λουκά, Ματθαίο και Μάρκο, παρουσιάζει αποκλίσεις ως προς την αφήγηση με αποτέλεσμα να υπάρχει διαφοροποίηση μεταξύ του Ματθαίου και των υπολοίπων. Με βάση τις εν λόγω περικοπές η διδασκαλία του Χριστού στην Καπερναούμ περιλαμβάνει δύο τμήματα. Αρχικά την καθεαυτό διδαχή και συζήτηση με αφορμή την ερώτηση των παρευρισκομένων και πάλι σχετικά με την αργία του Σαββάτου και την απόλυτη ή μη τήρησή της. Και στη συνέχεια έχουμε την πρακτική διάσταση της δράσης του Ιησού μέσω της ίασης των ασθενειών του σώματος συγκεκριμένου ανθρώπου:⁸⁰

---

⁷⁶ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον εν Κουμράν και τη Κ. Διαθήκη, Διατριβή επί υφηγεσία*, ό.π., σ. 110-112.

⁷⁷ D. A. Carson, *Jesus and the Sabbath in the Four Gospels*, ό.π. σ. 71.

⁷⁸ Μκ., 1, 21-22.

⁷⁹ Λκ., 4:31-32.

⁸⁰ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον εν Κουμράν και τη Κ. Διαθήκη, Διατριβή επί υφηγεσία*, ό.π., σ. 113.

«Καὶ μεταβάς ἐκεῖθεν ἦλθεν εἰς τὴν συναγωγὴν αὐτῶν. καὶ ἰδοὺ ἄνθρωπος ἦν ἐκεῖ τὴν χεῖρα ἔχων ξηράν· καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν λέγοντες· εἰ ἔξεστι τοῖς σάββασιν θεραπεύειν; ἵνα κατηγορήσωσιν αὐτοῦ. ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς· τίς ἔσται ἐξ ὑμῶν ἄνθρωπος ὃς ἔξει πρόβατον ἓν, καὶ ἐὰν ἐμπέσῃ τοῦτο τοῖς σάββασιν εἰς βόθυνον, οὐχὶ κρατήσει αὐτὸ καὶ ἐγερεῖ; πόσῳ οὖν διαφέρει ἄνθρωπος προβάτου; ὥστε ἔξεστι τοῖς σάββασιν καλῶς ποιεῖν. τότε λέγει τῷ ἀνθρώπῳ· ἔκτεινόν σου τὴν χεῖρα· καὶ ἐξέτεινε, καὶ ἀποκατεστάθη ὑγιής ὡς ἡ ἄλλη.»⁸¹

Ἡ διαφωνία τοῦ Χριστοῦ με τοὺς Φαρισαίους τῆς Καπερναοῦμ κορυφώνεται ὅταν ὁ Κύριος μεταβαίνει στὴ Συναγωγὴ⁸², προφανῶς γιὰ νὰ προσευχηθεῖ σύμφωνα με τὴν εβραϊκὴ λειτουργικὴ παράδοση⁸³. Εἶναι προφανές ὅτι ὁ Κύριος δὲν ἀπορρίπτει τὴν λατρεία τοῦ Σαββάτου, ἀλλὰ τὴν τοποθετεῖ στὸ πλαίσιο τῆς βαρυσήμαντης δηλώσεώς Του: «Τὸ σάββατον διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐγένετο, οὐχ ὁ ἄνθρωπος διὰ τὸ σάββατον· ὥστε κύριός ἐστιν ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ σαββάτου.»⁸⁴ Ἡ ἐρώτηση τῶν συγκεντρωμένων στὴ συναγωγὴ τῆς Καπερναοῦμ σχετικὰ με τὴ σαββατικὴ ἀργία δίνει τὴν ευκαιρία στὸν Ἰησοῦ νὰ ἀναπτύξει γιὰ μίαν ἀκόμα φορὰ τὴν ἀνθρωπιστικὴ του ἀποψη περὶ τοῦ θέματος καὶ νὰ παρουσιάσει τὴν ἀνακαινιστικὴ προσέγγιση τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου. Προβάλλει, λοιπόν, ἓνα ἐπιχείρημα προερχόμενο ἀπὸ τὴν καθημερινότητα, με τὸ ὁποῖο ἀφήνει ἀναυδο τὸ κοινὸ που ἀδυνατεῖ νὰ ἀπαντήσῃ καὶ τονίζει τὴν ἀξία τοῦ ἀνθρώπου, τὸν ὁποῖο τοποθετεῖ πάνω ἀπὸ ὁποιοδήποτε ἄλλο δημιούργημα. «Ἄν ἓνα πρόβατο πέσει κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Σαββάτου σὲ λάκκο, ὁ βοσκὸς δὲν θὰ τὸ κρατήσει καὶ δὲν θὰ τὸ σηκώσει; Πόση διαφορὰ ἔχει τὸ πρόβατο ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο;», θὰ πει ὁ Ἰησοῦς με τοὺς ἀκροατές νὰ σιωποῦν. Καὶ ἔτσι στὴ συνέχεια τονίζει ὅτι δὲν θὰ πρέπει ἡ σαββατικὴ ἀργία νὰ ἀποτελεῖ

---

⁸¹ Μτ., 12:9-14.

⁸² Μτ., 12:9

⁸³ Πρβλ. καὶ Μκ., 3:1-6/ Λκ., 6:6-8.

⁸⁴ Μκ. 2, 27-28. Ἡ διαπίστωση αὐτὴ τοῦ κατὰ Μάρκον μπορεῖ νὰ συνδυαστεῖ με τὸ Ιω. 5:27: «Ἐξουσίαν ἔδωκεν αὐτῷ...ὅτι υἱὸς ἀνθρώπου ἐστίν.»

εμπόδιο στην ανθρωπιστική δράση και την αγαθοεργία απέναντι στον άνθρωπο, που αποτελεί το ανώτερο δημιούργημα.⁸⁵

Με βάση τα λόγια αυτά του Ιησού γίνεται το πέρασμα στο δεύτερο κεφάλαιο της διαδασκαλίας στην Καπερναούμ, το οποίο περιλαμβάνει τη σωτήρια δράση του Χριστού με τη θεραπεία του ανθρώπου που είχε «χειρά ξηράν» και η οποία συνδέεται άμεσα και με το μεσσιανικό περιεχόμενο της αποστολής Του. Ο Ιησούς δεν είναι ο απλός προφήτης και διδάσκαλος που ερμηνεύει και αναθεωρεί τις Γραφές, αλλά ο Μεσσίας που μπορεί εξ ονόματος του Θεού να θεραπεύει τους ανθρώπους.⁸⁶

Η αντίδραση των παρισταμένων υπήρξε ποικίλη με τους Φαρισαίους να κορυφώνουν τη διαμαρτυρία τους έναντι του Ιησού με αφορμή την κατάλυση της αργίας του Σαββάτου συμμαχώντας μάλιστα και με τους Ηρωδιανούς με σκοπό την εξόντωσή Του. Σύμφωνα με τον Μάρκο «ἐποίουν συμβούλιον μετά τῶν Ἡρωδιανῶν ὅπως αὐτόν ἀπολέσωσι». Αυτή η συνεργασία των Φαρισαίων με τους Ηρωδιανούς με στόχο την εξόντωση του Χριστού είναι απαραίτητο να εξεταστεί, αφού αποτελεί την πρώτη αναφορά όχι μόνο ως προς το σχέδιο εναντίον Του αλλά και ως προς τη συνέργεια των Φαρισαίων με αιρετικούς για να το φέρουν εις πέρας. Οι Ηρωδιανοί ήταν θρησκευτική αίρεση, η οποία σύμφωνα με κάποιους ερευνητές μπορεί να ταυτιστεί με τους Εσσαίους. Είχαν στενή σχέση με την οικογένεια του βασιλιά Ηρώδη και δεν μπορούσαν να μπαίνουν στις συναγωγές, αν και είχαν τα ίδια με τους Φαρισαίους πιστεύω σχετικά με τη σαββατική αργία.⁸⁷

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονίσουμε ότι ο Ιησούς εξερχόμενος από τη συναγωγή και ακολουθούμενος από πλήθος κόσμου συνέχισε να θεραπεύει ανθρώπους από ποικίλες σωματικές και ψυχικές ασθένειες:

«Ὁ δὲ Ἰησοῦς γνοὺς ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν· καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοί, καὶ ἐθεράπευσεν αὐτούς πάντας, καὶ ἐπετίμησεν αὐτοῖς ἵνα μὴ φανερόν ποιήσωσιν

---

⁸⁵ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον εν Κουμράν και τη Κ. Διαθήκη, Διατριβή επί υφηγεσία*, ό.π., σ. 113-114.

⁸⁶ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον εν Κουμράν και τη Κ. Διαθήκη, Διατριβή επί υφηγεσία*, ό.π., σ. 114.

⁸⁷ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον εν Κουμράν και τη Κ. Διαθήκη, Διατριβή επί υφηγεσία*, ό.π., σ. 114-115.

αυτόν, ὅπως πληρωθῆ τό ῥηθέν διά Ἡσαΐου τοῦ προφήτου λέγοντος· ἰδοὺ ὁ παῖς μου, ὃν ἠρέτισα, ὁ ἀγαπητός μου, εἰς ὃν εὐδόκισεν ἡ ψυχὴ μου· θήσω τὸ πνεῦμά μου ἐπ’ αὐτόν, καὶ κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἀπαγγελεῖ· οὐκ ἐρίσει οὐδέ κραυγάσει, οὐδέ ἀκούσει τις ἐν ταῖς πλατείαις τὴν φωνὴν αὐτοῦ.»⁸⁸

Ἡ αναφορά αὐτὴ τοῦ Ματθαίου στὴν προφητεία τοῦ Ἡσαΐα ἀποτελεῖ τὴν ἐπιβεβαίωση ὅτι ὁ Ἰησοῦς εἶναι ὁ Μεσσίας, ὁ υἱὸς τοῦ Δαβίδ, ὁ ὁποῖος εὐαγγελίζεται τὴ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ. Κάτι ἀνάλογο θα φωνάζει καὶ τὸ πλήθος κατὰ τὴν εἴσοδο τοῦ Ἰησοῦ στα Ἱεροσόλυμα, ὅπου Τον υποδέχεται ὡς Μεσσία. Ὁ Ἰησοῦς ἐμφανίζεται στὶς συναγωγὰς διακηρύσσοντας ὅτι πλέον ἔχει ἐρθεῖ ἡ ἐποχὴ αὐτὴ καὶ με αὐτὴ τὴν ιδιότητα θεραπεύει καὶ ἀγαθοεργεῖ ἀκόμα καὶ κατὰ τὴν ἀργία τοῦ Σαββάτου ἐπικαλούμενος τὴ Μεσσιανικὴ Του Αποστολή.⁸⁹

β. Ἡ θεραπεία τοῦ δαιμονισμένου ἐντὸς τῆς Συναγωγῆς

«Καὶ ἦν ἐν τῇ συναγωγῇ αὐτῶν ἄνθρωπος ἐν πνεύματι ἀκαθάρτῳ, καὶ ἀνέκραξε λέγων· ἔα, τί ἡμῖν καὶ σοί, Ἰησοῦ Ναζαρηνέ; ἤλθες ἀπολέσαι ἡμᾶς; οἶδά σε τίς εἶ, ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ.

Καὶ ἐπετίμησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς λέγων· φιμώθητι καὶ ἐξελθε ἐξ αὐτοῦ. καὶ σπαράξαν αὐτὸν τὸ πνεῦμα τὸ ἀκάθαρτον καὶ κράξαν φωνῇ μεγάλη ἐξῆλθεν ἐξ αὐτοῦ. καὶ ἐθαμβήθησαν πάντες, ὥστε συζητεῖν πρὸς ἑαυτοὺς λέγοντας· τί ἐστὶ τοῦτο; τίς ἡ διδαχὴ ἡ καινὴ αὕτη, ὅτι κατ’ ἐξουσίαν καὶ τοῖς πνεύμασι τοῖς ἀκαθάρτοις ἐπιτάσσει, καὶ ὑπακούουσιν αὐτῷ; καὶ ἐξῆλθεν ἡ ἀκοὴ αὐτοῦ εὐθύς εἰς ὅλην τὴν περίχωρον τῆς Γαλιλαίας.»⁹⁰

---

⁸⁸ Μτ., 12, 15-19.

⁸⁹ Γ. Γρατσέα, *Τὸ Σάββατον ἐν Κουμράν καὶ τῇ Κ. Διαθήκῃ, Διατριβὴ ἐπὶ υφηγεσίᾳ*, ὁ.π., σ. 115-117.

⁹⁰ Μκ., 1, 23-28.

«Καὶ ἐν τῇ συναγωγῇ ἦν ἄνθρωπος ἔχων πνεῦμα δαιμονίου ἀκαθάρτου, καὶ ἀνέκραξε φωνῇ μεγάλῃ λέγων· ἔα, τί ἡμῖν καὶ σοί, Ἰησοῦ Ναζαρηνέ; ἦλθες ἀπολέσαι ἡμᾶς; οἶδά σε τίς εἶ, ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ. καὶ ἐπετίμησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς λέγων· φιμώθητι καὶ ἐξελθε ἐξ αὐτοῦ. καὶ ρῖψαν αὐτὸν τὸ δαιμόνιον εἰς τὸ μέσον ἐξῆλθεν ἀπ’ αὐτοῦ, μηδὲν βλάψαν αὐτόν. καὶ ἐγένετο θάμβος ἐπὶ πάντας, καὶ συνελάλουν πρὸς ἀλλήλους λέγοντες· τίς ὁ λόγος οὗτος, ὅτι ἐν ἐξουσίᾳ καὶ δυνάμει ἐπιτάσσει τοῖς ἀκαθάρτοις πνεύμασι, καὶ ἐξέρχονται; καὶ ἐξεπορεύετο ἦχος περὶ αὐτοῦ εἰς πάντα τόπον τῆς περιχώρου.»⁹¹

Οἱ συνοπτικοὶ Ευαγγελιστὲς ἀφηγοῦνται ἓνα περιστατικὸν κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῇ συναγωγῇ τῆς Καπερναοῦμ, τὸ ὁποῖόν σχετίζεται μετὰ τὴν σαββατικὴν τοῦ φιλανθρωπικῆς καὶ σωτήριας δράσης. Ὁ Ἰησοῦς διδάσκει ἐν τῇ συναγωγῇ καὶ οἱ συγκεντρωμένοι εἶναι ἀναυδοὶ ἀπὸ τῆς σοφίας καὶ τοῦ κύρους τῆς διδαχῆς ποῦ διέφερε ἀπὸ τὴν ἀνάλογον τῶν Φαρισαίων. Ἐκεῖ ἓνας ἄνθρωπος ποῦ κατεχόταν ἀπὸ ἀκάθαρτον πνεῦμα τὸν πλησιάζει καὶ διαμαρτύρεται γιὰ τὴν παρουσία τοῦ ξεκινῶντος διαλόγου μαζί τοῦ. Εἶναι ἀξιοσημεῖωτον ὅτι τὸ ἴδιον τὸ ἀκάθαρτον πνεῦμα διακρίνει τὸν Ἰησοῦ ἀπὸ τοῦς ὑπόλοιποῦς παρεβρισκόμενους καὶ κάνει ξεκάθαρον τὴν μεσσιανικὴν τοῦ ἀποστολήν καὶ τὴν ἐξουσίαν ποῦ διαθέτει.⁹² Εἶναι θεμελιώδης αὐτός ὁ ἀνταγωνισμὸς μετὰ τοῦ ἀκαθάρτου πνεύματος καὶ τοῦ Ἰησοῦ, τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ εἶναι ἀξιοσημεῖωτον τὸ γεγονὸς ὅτι ἐν αὐτῷ τῷ περιστατικῷ δὲν ὑπάρχει διαμάχη σχετικὰ μετὰ τὴν παραβίασιν τῆς σαββατικῆς ἀργίας ἐξαιτίας τῆς ἐκδίωξιν τοῦ ἀκαθάρτου πνεύματος. Αὐτὸ ἴσως νὰ οφείλεται ἐν τῷ γεγονὸς ὅτι τὰ λόγια τοῦ δαίμονα ἀποτελοῦν τὴν ἐσχατολογικὴν ἐρμηνείαν ἐκ μέρους τῶν ἰδίων τῶν σκοτεινῶν δυνάμεων σχετικὰ μετὰ τὴν ἐξουσίαν τοῦ Ἰησοῦ καὶ τὴν μεσσιανικὴν τοῦ ἀποστολήν.⁹³ Ὅπως μαρτυροῦν ὁ Λουκάς καὶ ὁ Μάρκος, αὐτός ὁ διάλογος καὶ τὸ θαῦμα τῆς ἐξόδου τοῦ ἀκαθάρτου πνεύματος ἀπὸ τοῦ δαιμονισμένου ὑπῆρξαν αἰτία θαυμασμοῦ ἀπὸ τὸν πλῆθος ποῦ παρακολουθοῦσε καὶ τὸ ὁποῖόν ἀναρωτεῖτο σχετικὰ μετὰ τὸν ποῖος ἦταν ὁ Ἰησοῦς ποῦ ἀκόμα καὶ τὰ

---

⁹¹ Λκ., 4:33-37.

⁹² D. A. Carson, *Jesus and the Sabbath in the Four Gospels*, ὁ.π., σ. 58.

⁹³ D. A. Carson, *Jesus and the Sabbath in the Four Gospels*, ὁ.π., σ. 59.

δαιμόνια αναγνώριζαν την εξουσία Του.⁹⁴ Επιπλέον μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η έλλειψη αντίδρασης κατά την πρώιμη αυτή φάση της παραβίασης της σαββατικής αργίας από τον Ιησού οφείλεται και στο γεγονός ότι το Halakah επέτρεπε στους ζωντανούς να παραβιάζουν τους νόμους του Torah για λόγους ιατρικούς και ενέργειες ελέους και επομένως ο Ιησούς δεν διέπραξε κάποιο ατόπημα. Η χρήση του επιχειρήματος της παραβίασης της σαββατικής αργίας γίνεται εκ των υστέρων από τους Φαρισαίους, όταν πλέον οι εχθροί του Ιησού αρχίζουν να ανησυχούν για τη φήμη που αποκτά και τη δύναμη που συγκεντρώνει.⁹⁵

γ. Η θεραπεία της πεθεράς του Αποστόλου Πέτρου

«Καὶ εὐθέως ἐκ τῆς συναγωγῆς ἐξελθόντες ἦλθον εἰς τὴν οἰκίαν Σίμωνος καὶ Ἀνδρέου μετὰ Ἰακώβου καὶ Ἰωάννου. ἡ δὲ πενθερὰ Σίμωνος κατέκειτο πυρέσσουσα. καὶ εὐθέως λέγουσιν αὐτῷ περὶ αὐτῆς. καὶ προσελθὼν ἤγειρεν αὐτὴν κρατήσας τῆς χειρὸς αὐτῆς, καὶ ἀφῆκεν αὐτὴν ὁ πυρετὸς εὐθέως, καὶ διηκόνει αὐτοῖς.»⁹⁶

«Ἀναστὰς δὲ ἐκ τῆς συναγωγῆς εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν Σίμωνος. πενθερὰ δὲ τοῦ Σίμωνος ἦν συνεχομένη πυρετῷ μεγάλῳ, καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν περὶ αὐτῆς. καὶ ἐπιστὰς ἐπάνω αὐτῆς ἐπέτιμήσε τῷ πυρετῷ, καὶ ἀφῆκεν αὐτὴν· παραχρῆμα δὲ ἀναστᾶσα διηκόνει αὐτοῖς.»⁹⁷

Στη συνέχεια της διηγήσεως από το Λουκά και το Μάρκο λαμβάνει χώρα το περιστατικό σχετικά με την ίαση της πεθεράς του Πέτρου στο σπίτι του. Αν και δεν συνδέεται το συγκεκριμένο επεισόδιο άμεσα με το Σάββατο και παρά το γεγονός ότι πραγματοποιείται πίσω από κλειστές πόρτες, είναι απαραίτητο να

---

⁹⁴ D. A. Carson, *Jesus and the Sabbath in the Four Gospels*, ό.π., σ. 59.

⁹⁵ D. A. Carson, *Jesus and the Sabbath in the Four Gospels*, ό.π., σ. 59.

⁹⁶ Μκ., 1:29-31.

⁹⁷ Λκ., 4:38-39.

επισημάνουμε ότι κατά πάσα πιθανότητα το πλήθος περίμενε τη δύση του ηλίου για να ξεπεραστεί το κώλυμα της σαββατικής αργίας και να μπορέσουν να θεραπευτούν από τον Ιησού. Βέβαια και πάλι υπάρχει παραβίαση της αργίας υπό τη στενή ερμηνεία του συγκεκριμένου νόμου, αφού κατά πάσα πιθανότητα πολλοί από τους ασθενείς μεταφέρθηκαν εκεί από συγγενείς.⁹⁸

δ. Η θεραπεία των ασθενών κατά το βράδυ του Σαββάτου

«'Οψίας δὲ γενομένης, ὅτε ἔδου ὁ ἥλιος, ἔφερον πρὸς αὐτὸν πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας καὶ τοὺς δαιμονιζομένους. καὶ ἦν ἡ πόλις ὅλη ἐπισυνηγμένη πρὸς τὴν θύραν. καὶ ἐθεράπευσε πολλοὺς κακῶς ἔχοντας ποικίλαις νόσοις, καὶ δαιμόνια πολλὰ ἐξέβαλε, καὶ οὐκ ἤφιε λαλεῖν τὰ δαιμόνια, ὅτι ᾔδεισαν αὐτὸν Χριστὸν εἶναι.»⁹⁹

«Δύνοντος δὲ τοῦ ἡλίου πάντες ὅσοι εἶχον ἀσθενοῦντας νόσοις ποικίλαις ἤγαγον αὐτοὺς πρὸς αὐτόν· ὁ δὲ ἐνὶ ἐκάστῳ αὐτῶν τὰς χεῖρας ἐπιτιθεὶς ἐθεράπευσεν αὐτούς. ἐξήρχετο δὲ καὶ δαιμόνια ἀπὸ πολλῶν κραυγάζοντα καὶ λέγοντα ὅτι σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ. καὶ ἐπιτιμῶν οὐκ εἶα αὐτὰ λαλεῖν, ὅτι ᾔδεισαν τὸν Χριστὸν αὐτὸν εἶναι.»¹⁰⁰

Η αναφορά της ιάσεως των ασθενών κατά το βράδυ του Σαββάτου αποτελεί άλλη μια επιβεβαίωση ότι ο Ιησούς είναι ο Μεσσίας των προφητειών και μάλιστα δια στόματος των ίδιων των ακαθάρτων πνευμάτων επί των οποίων η εξουσία Του είναι καταλυτική και λυτρωτική. Παράλληλα τονίζεται η ανθρωπιστική δράση του Ιησού προς βοήθεια και θεραπεία των ανθρώπων και γίνεται μια προσπάθεια να αποφύγουν την παραβίαση της σαββατικής αργίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Μάρκος πιο ξεκάθαρα τονίζει ότι η θεραπεία πραγματοποιήθηκε το βράδυ για να μη υπάρξει η κατηγορία ότι οι ασθενείς

---

⁹⁸ D. A. Carson, *Jesus and the Sabbath in the Four Gospels*, ό.π., σ. 60.

⁹⁹ Μκ., 1:32-34.

¹⁰⁰ Λκ., 4:40-41.

μεταφέρθηκαν κατά τη σαββατική αργία και ότι ο Ιησούς την παραβίασε θεραπεύοντάς τους. Βέβαια η προσπάθεια αυτή δεν είναι πειστική, αφού ο Ιησούς αποδεδειγμένα δεν ενδιαφέρεται για τους περιορισμούς του Σαββάτου μπροστά στην εκπλήρωση του ανθρωπιστικού Του έργου και παράλληλα δεν θα ήταν δυνατόν να κάνει και τα δύο μόνο κατά τη νύχτα. Σύμφωνα με κάποιους μελετητές η αναμονή μέχρι τη δύση του ηλίου για τη μεταφορά και την ίαση των ασθενών δεν αφορά τον Ιησού αλλά τους ανθρώπους που συμμετέχουν στις ενέργειες αυτές και δεν ήθελαν να κατηγορηθούν από τους επιβλέποντες Φαρισαίους ότι παραβιάζουν το νόμο. Άλλωστε, όπως έχουμε ήδη παρατηρήσει, ήταν πιο σημαντική η παραβίαση του Σαββάτου με πράξεις, όπως η μεταφορά.¹⁰¹

ε. Η αποκομιδή των σταχύων

«Καὶ ἐγένετο παραπορεύεσθαι αὐτὸν ἐν τοῖς σάββασιν διὰ τῶν σπορίμων, καὶ ἤρξαντο οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ὁδὸν ποιεῖν τίλλοντες τοὺς στάχους. καὶ οἱ Φαρισαῖοι ἔλεγον αὐτῶ· ἴδε τί ποιοῦσιν ἐν τοῖς σάββασιν ὃ οὐκ ἔξεστι. καὶ αὐτὸς ἔλεγεν αὐτοῖς· οὐδέποτε ἀνέγνωτε τί ἐποίησε Δαυὶδ ὅτε χρειάν ἔσχε καὶ ἐπέινασεν αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ; πῶς εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ ἐπὶ Ἀβιάθαρ ἀρχιερέως καὶ τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως ἔφαγεν, οὓς οὐκ ἔξεστι φαγεῖν εἰ μὴ τοῖς ἱερεῦσι, καὶ ἔδωκε καὶ τοῖς σὺν αὐτῶ οὔσι; καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς· τὸ σάββατον διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐγένετο, οὐχ ὁ ἄνθρωπος διὰ τὸ σάββατον· ὥστε κύριός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ σαββάτου.»¹⁰²

«Ἐγένετο δὲ ἐν σαββάτῳ δευτεροπρώτῳ διαπορεύεσθαι αὐτὸν διὰ τῶν σπορίμων· καὶ ἔτιλλον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ τοὺς στάχους καὶ ἤσθιον ψύχοντες ταῖς χερσί. τινὲς δὲ τῶν Φαρισαίων εἶπον αὐτοῖς· τί ποιεῖτε ὃ οὐκ ἔξεστι ποιεῖν ἐν τοῖς σάββασιν; καὶ ἀποκριθεὶς πρὸς αὐτοὺς εἶπεν ὁ Ἰησοῦς· οὐδὲ

---

¹⁰¹ Υ. Yang, *Jesus and the Sabbath in Mathew's Gospel*, ὁ.π., σ. 249-250.

¹⁰² Μκ., 2, 23-28

τοῦτο ἀνέγνωτε ὃ ἐποίησε Δαυῖδ ὅποτε ἐπείνασεν αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ ὄντες; ὡς εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ καὶ τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως ἔλαβε καὶ ἔφαγε, καὶ ἔδωκε καὶ τοῖς μετ' αὐτοῦ, οὓς οὐκ ἔξεστι φαγεῖν εἰ μὴ μόνους τοὺς ἱερεῖς; καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς ὅτι κύριός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ σαββάτου.»¹⁰³

«Ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ἐπορεύθη ὁ Ἰησοῦς τοῖς σάββασι διὰ τῶν σπορίμων· οἱ δὲ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπείνασαν, καὶ ἤρξαντο τίλλειν στάχους καὶ ἐσθίειν. οἱ δὲ Φαρισαῖοι ἰδόντες εἶπον αὐτῷ· ἰδοὺ οἱ μαθηταὶ σου ποιοῦσιν ὃ οὐκ ἔξεστι ποιεῖν ἐν σαββάτῳ. ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς· οὐκ ἀνέγνωτε τί ἐποίησε Δαυῖδ ὅτε ἐπείνασεν αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ; πῶς εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ καὶ τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως ἔφαγεν, οὓς οὐκ ἔξδον ἦν αὐτῷ φαγεῖν οὐδὲ τοῖς μετ' αὐτοῦ, εἰ μὴ μόνοις τοῖς ἱερεῦσι; ἢ οὐκ ἀνέγνωτε ἐν τῷ νόμῳ ὅτι τοῖς σάββασι οἱ ἱερεῖς ἐν τῷ ἱερῷ τὸ σάββατον βεβηλοῦσι, καὶ ἀναίτιοί εἰσι; λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι τοῦ ἱεροῦ μεῖζόν ἐστιν ὧδε. εἰ δὲ ἐγνώκειτε τί ἐστιν ἔλεον θέλω καὶ οὐ θυσίαν, οὐκ ἂν κατεδικάσατε τοὺς ἀναιτίους. κύριος γάρ ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ σαββάτου.»¹⁰⁴

Ἡ αναφορά των συνοπτικῶν Ευαγγελιστῶν στο επεισόδιο της αποκοπῆς των σταχῶν αποτελεί αντικείμενο εκτεταμένης ἐρευνας ἀπὸ τους μελετητές, καθὼς παρατηροῦνται αναντιστοιχίες ἀνάμεσά τους καὶ κυρίως μεταξύ του Ματθαίου στην περικοπὴ στιχ. ιβ', 1-8 καὶ αὐτῶν του Λουκά στιχ. στ', 1-5 καὶ Μάρκου στιχ. β', 23-28. Παράλληλα προβληματισμὸ δημιουργεῖ καὶ ἡ παράλειψη ἀπὸ μέρους του Λουκά καὶ του Ματθαίου τῆς φράσης που υπάρχει στον Μάρκο στο στιχ. β', 27 ὅτι το Σάββατο υπάρχει γιὰ τους ἀνθρώπους καὶ ὄχι οἱ ἀνθρώποι γιὰ το Σάββατο.¹⁰⁵ Οἱ διαφοροποιήσεις που καταγράφονται ἔχουν οδηγήσει τους μελετητές στο συμπέρασμα ὅτι ἡ πιο πιθανὴ ἐξήγηση βρίσκεται στην ὑπαρξη

---

¹⁰³ Λκ., 6:1-5

¹⁰⁴ Μτ., 12:1-8.

¹⁰⁵ Υ. Yang, *Jesus and the Sabbath in Mathew's Gospel*, ὁ.π., σ. 161-162.

διαφορετικών πηγών παράδοσης ή διαφορετικών εκδοχών, από τις οποίες μία χρησιμοποιείται από τον Μάρκο και άλλη από τους Ματθαίο και Λουκά.¹⁰⁶ Υπήρξαν βέβαια και κάποιες απόψεις που έθεταν υπό αμφισβήτηση την ιστορική εν γένει βάση του συγκεκριμένου περιστατικού, αν και η πλειονότητα των μελετητών συμφωνούν για την ιστορικότητα του επεισοδίου αποδεχόμενοι την ύπαρξή του.¹⁰⁷

Το περιστατικό αυτό που μας παραδίδουν οι Ευαγγελιστές αποτελεί άλλη μία αναφορά στην αργία του Σαββάτου, αφού η συμπεριφορά των μαθητών του Ιησού, έδωσε άλλη μία ευκαιρία στους Φαρισαίους να επιτεθούν εναντίον του Δασκάλου για την ιεροσυλία της παραβίασης της σαββατικής αργίας.¹⁰⁸ Παράλληλα δίνεται και μία νέα ευκαιρία στον Ιησού να υπερασπιστεί το νέο περιεχόμενο που ο ίδιος απέδιδε στο μωσαϊκό νόμο γενικά και στην αργία του Σαββάτου ειδικότερα. Επομένως, αν και δεν έχουμε μία απευθείας επίθεση στο πρόσωπο του Ιησού σχετικά με την υποτιθέμενη περιφρόνηση της αργίας του Σαββάτου, οι Φαρισαίοι θεωρούν ότι οι μαθητές δρουν με υπόδειξη του διδασκάλου τους και επομένως για μια ακόμη φορά τίθεται ο Ιησούς στο στόχαστρο.¹⁰⁹

Πιο συγκεκριμένα γίνεται αναφορά στην πορεία του Ιησού μέσα από κτήματα σπαρμένα με στάχια την ημέρα του Σαββάτου, κατά τη διάρκεια της οποίας οι μαθητές Του μαδούσαν τα στάχια και έτρωγαν τους κόκκους. Το γεγονός αυτό προκάλεσε πάλι την μήνι των Φαρισαίων που θεώρησαν ιεροσυλία την πράξη αυτή των μαθητών και βεβήλωση της σαββατικής αργίας.¹¹⁰ Χαρακτηριστική είναι η έλλειψη οποιασδήποτε αναφοράς σχετικά με την τοποθεσία των αγρών και με την απόσταση που τους χώριζε από κάποια πόλη. Επιπλέον η εξιστόρηση του περιστατικού και η ανάπτυξη των επιχειρημάτων έχει πλέον καταστήσει φανερό ότι η αντίδραση των Φαρισαίων δεν έχει να κάνει τόσο με την πράξη των μαθητών και την πείνα τους, αλλά κυρίως με το γεγονός ότι μαζί τους είναι ο Ιησούς, ο Άρχοντας του Σαββάτου.¹¹¹

---

¹⁰⁶ Y. Yang, *Jesus and the Sabbath in Mathew's Gospel*, ό.π., σ.163.

¹⁰⁷ Y. Yang, *Jesus and the Sabbath in Mathew's Gospel*, ό.π., σ.164-165.

¹⁰⁸ Y. Yang, *Jesus and the Sabbath in Mathew's Gospel*, ό.π., σ. 166.

¹⁰⁹ D. A. Carson, *Jesus and the Sabbath in the Four Gospels*, ό.π., σ. 60.

¹¹⁰ Y. Yang, *Jesus and the Sabbath in Mathew's Gospel*, ό.π., σ. 166-167.

¹¹¹ Y. Yang, *Jesus and the Sabbath in Mathew's Gospel*, ό.π., σ. 167.

Επανερχόμενοι στη διαφοροποίηση που παρατηρείται ως προς τα γεγονότα που μας παραθέτουν οι Συνοπτικοί Ευαγγελιστές θα πρέπει να τονίσουμε ότι οι διαφορές δεν αφορούν μόνο τα γεγονότα καθεαυτά αλλά και τον τρόπο παρουσίασής τους. Ο Ματθαίος σε αντίθεση με τους υπόλοιπους αναφέρει το όνομα «Ιησούς», ενώ οι άλλοι αναφέρουν «αυτόν». Αυτή η διαφορά είναι κομβική για τους μελετητές καθώς τονίζουν ότι με αυτό τον τρόπο ο Ματθαίος θέλει να τονίσει την αντίθεση σχετικά με τον τρόπο αντιμετώπισης του Σαββάτου ανάμεσα στον Ιησού και τους Φαρισαίους και να παρουσιάσει το νέο περιεχόμενο της σαββατικής αργίας, όπως αυτό παραδίδεται από τον Υιό του Ανθρώπου και του Θεού. Με αυτό τον τρόπο ο Ματθαίος μεταβιβάζει το επίκεντρο του επεισοδίου από τους μαθητές στον ίδιο τον Ιησού.¹¹²

Η απάντηση του Ιησού είναι η συνηθισμένη. Μιλώντας αγγίζει τη ρίζα του ζητήματος και ξεσκεπάζει την υποκρισία και τη λανθασμένη σκέψη αυτών που τον ρωτούν.¹¹³ Ο Ιησούς απολογείται και δικαιολογεί την πράξη αυτή παρουσιάζοντας τρία επιχειρήματα. Αρχικά αναφέρεται στον Δαβίδ αναφέροντας ένα περιστατικό, σύμφωνα με το οποίο παραβίασε το νόμο εξαιτίας της πείνας του και έφαγε τους άρτους της προθέσεως από το ναό, παρά το γεγονός ότι ήταν απαγορευμένη μια τέτοια πράξη. Αν και εκ πρώτης όψεως το παράδειγμα αυτό δεν συνδέεται με την αργία του Σαββάτου, ωστόσο χρησιμοποιείται για αποδείξει ότι και ο πατριάρχης του γένους του Ισραήλ και αγαπητός του Θεού παραβίασε το νόμο, όταν χρειάστηκε και μάλιστα χωρίς να τιμωρηθεί.¹¹⁴ Στο σημείο αυτό οι μελετητές παρατηρούν ότι ο Ματθαίος χρησιμοποιεί το ίδιο ρήμα για να εξηγήσει το λόγο της παραβίασης του νόμου («έπεινασαν» οι μαθητές, «έπεινασεν» και ο Δαβίδ) θέλοντας να τονίσει τον παραλληλισμό μεταξύ τους.¹¹⁵ Ας μην ξεχνάμε ότι ο Ιησούς και οι μαθητές Του μετακινούνταν συνεχώς από το ένα μέρος στο άλλο στα πλαίσια της αποστολικής τους δράσης και επομένως θα πρέπει να είχαν πεινάσει υπερβολικά για να καταφύγουν σε αυτή την ενέργεια. Η οποία όμως δικαιολογείται, αφού εντάσσεται στα πλαίσια της εκπλήρωσης της αποστολής τους για να πληροφορηθεί ο κόσμος της έλευση του Μεσσία.¹¹⁶ Πρόκειται κατά

---

¹¹² Y. Yang, *Jesus and the Sabbath in Mathew's Gospel*, ό.π., σ. 167.

¹¹³ D. A. Carson, *Jesus and the Sabbath in the Four Gospels*, ό.π., σ. 62.

¹¹⁴ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον εν Κουμράν και τη Κ. Διαθήκη, Διατριβή επί υφηγεσία*, ό.π., σ. 118.

¹¹⁵ Y. Yang, *Jesus and the Sabbath in Mathew's Gospel*, ό.π., σ. 167.

¹¹⁶ D. A. Carson, *Jesus and the Sabbath in the Four Gospels*, ό.π., σ. 61.

συνέπεια για ένα άκρως επιτυχημένο παράδειγμα που δείχνει ότι ακόμα και ο μεγάλος βασιλιάς και προφήτης προέβη σε ιεροσουλία κατά το νόμο, αφού έφαγε άρτους που προορίζονταν μόνο για τους ιερείς. Και αυτό το γεγονός δεν μπορούσαν οι Φαρισαίοι να το αμφισβητήσουν, αφού είναι καταγεγραμμένο στις Γραφές, αλλά και ούτε να το αντικρούσουν, αφού δεν υπήρχε καμία περίπτωση κάποιος Ιουδαίος να κατηγορήσει και να επικρίνει τις πράξεις του αξιοσέβαστου Δαβίδ.¹¹⁷

Στη συνέχεια παραθέτει ο Χριστός έτερο επιχείρημα υποστηρίζοντας ότι και οι ιερείς με τη στενή ερμηνεία του νόμου περί της αργίας του Σαββάτου παρανομούν, αφού πραγματοποιούν ενίοτε τελετουργίες και εκτελούν εργασίες με το να ετοιμάζουν τα ζώα για τη θυσία, να καθαρίζουν το ιερό, να ανάβουν τη φωτιά του θυσιαστηρίου κλπ.¹¹⁸ Μάλιστα ο Ιησούς τονίζει ότι αυτό είναι πολύ ανώτερο από το ναό, μία φράση που έχει απασχολήσει πολύ τους μελετητές για το κατά πόσο ανήκει στον Ιησού ή έχει προστεθεί αργότερα κατά τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους. Ανεξάρτητα από αυτή τη διχογνωμία μεταξύ των μελετητών θεωρούμε ότι ο Χριστός διατύπωσε αυτή τη φράση εννοώντας ότι αυτός είναι ο Μεσσίας, ο απεσταλμένος του Θεού και ο μέγιστος Αρχιερέας, ο Κύριος του ναού ως Υιός του Θεού και κατά συνέπεια δια της Θείας Χάριτος και οι μαθητές Του είναι Απόστολοι και ιερείς.¹¹⁹

Το τελευταίο επιχείρημα σχετίζεται με τη μεσσιανική ιδιότητα του Χριστού που τονίζει ότι ο Θεός είναι Θεός της αγάπης και του ελέους και όχι των στενών τυπολατρικών διατάξεων και ερμηνειών. Ο Θεός θα πρέπει να προσεγγίζεται μέσα από την ηθική τελείωση και την ανθρωπιστική δράση που συνεπάγεται η αγαπητική προς τον πλησίον διάθεση. Έτσι ο Ιησούς παρουσιάζει την αθωότητα των μαθητών μέσα από το ανθρωπιστικό στοιχείο που υπερβαίνει του νόμου. Όπως και οι ιερείς δεν διαπράττουν ιεροσουλία, έτσι και οι μαθητές αντίστοιχα δεν μπορούν να κατηγορηθούν γιατί ακολουθούν τον Μέγα Αρχιερέα και τελευταίο

---

¹¹⁷ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον εν Κουμράν και τη Κ. Διαθήκη, Διατριβή επί υφηγεσία*, ό.π., σ. 118-119.

¹¹⁸ Υ. Yang, *Jesus and the Sabbath in Mathew's Gospel*, ό.π., σ. 178.

¹¹⁹ Υ. Yang, *Jesus and the Sabbath in Mathew's Gospel*, ό.π., σ. 176.

των Προφητών και παράλληλα γιατί πάνω από τους νόμους σημασία έχει ο άνθρωπος.¹²⁰

Συνοψίζοντας παρατηρούμε μια κλιμάκωση στην επιχειρηματολογία του Ιησού. Ξεκινάμε από ένα παράδειγμα σχετικά με μία νομική διάταξη που δεν σχετίζεται με τη σαββατική αργία αλλά αποτελεί ανάλογο νομικό καθεστώς και καταδεικνύεται ότι ενίοτε παραβιάζεται και από σημαντικότερους ανθρώπους, όπως ο Δαβίδ.¹²¹ Μάλιστα στο σημείο αυτό μπορούμε να υποθέσουμε και μία άλλη σχέση που συνδέει τον Δαβίδ με τον Ιησού και αποδεικνύει ότι η συγκεκριμένη αναφορά δεν πραγματοποιήθηκε τυχαία. Όπως και στο Δαβίδ και την ακολουθία του δικαιολογείται μια παραβίαση του νόμου σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης, κατά τον ίδιο τρόπο και ίσως και πιο emphaticά μπορεί να δικαιολογηθεί και στον Ιησού και τους μαθητές Του μια ανάλογη παραβίαση της αργίας του Σαββάτου, αφού είναι ο Υιός του ανθρώπου και ο Κύριος του Σαββάτου.¹²² Εν συνεχεία ο Ιησούς προχωρά σε όλες τις νομικές διατάξεις που αφορούν το Σάββατο με το δεύτερο επιχείρημα και στο τρίτο δίνει μια νέα θεώρηση στις εντολές υπό το πρίσμα της αγάπης, του ελέους και της θυσίας.¹²³ Χαρακτηριστικό γνώρισμα και των τριών επιχειρημάτων και παραδειγμάτων είναι η σχέση τους με τη λατρευτική ζωή, πάνω όμως από την οποία ο Ιησούς τονίζει ότι βρίσκεται αυτό εδώ: «Τοῦ ἱεροῦ μείζον ἐστὶν ὧδε».¹²⁴ Άλλωστε η κατακλείδα της επιχειρηματολογίας και παράλληλα της διδασκαλίας του Ιησού σχετικά με την αργία του Σαββάτου συνοψίζεται σε μία σημαντικότερη φράση που περικλείει την ανακαινιστική οπτική που δίνει ο Κύριος. Το Σάββατο δημιουργήθηκε για τον άνθρωπο και όχι ο άνθρωπος για το Σάββατο. Η αυστηρή τήρηση του Σαββάτου κατά την Ιουδαϊκή ερμηνεία αποτελεί έναν τυραννικό θεσμό που καταπιέζει τον άνθρωπο και γι' αυτό ο Ιησούς έρχεται να του προσδώσει ένα ηθικοκοινωνικό περιεχόμενο. Όπως και ο ίδιος τονίζει ο Μεσσίας είναι κύριος του Σαββάτου και

---

¹²⁰ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον εν Κουμράν και τη Κ. Διαθήκη, Διατριβή επί υφηγεσία*, ό.π., σ. 118-121.

¹²¹ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον εν Κουμράν και τη Κ. Διαθήκη, Διατριβή επί υφηγεσία*, ό.π., σ. 121.

¹²² D. A. Carson, *Jesus and the Sabbath in the Four Gospels*, ό.π., σ. 62.

¹²³ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον εν Κουμράν και τη Κ. Διαθήκη, Διατριβή επί υφηγεσία*, ό.π., σ. 121.

¹²⁴ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον εν Κουμράν και τη Κ. Διαθήκη, Διατριβή επί υφηγεσία*, ό.π., σ. 121.

κατά συνέπεια η σαββατική του δράση εναρμονίζεται με την Μεσσιανική του ιδιότητα.¹²⁵

στ. Η ίαση του παραλυτικού

«Καί εἰσῆλθε πάλιν εἰς τὴν συναγωγὴν· καὶ ἦν ἐκεῖ ἄνθρωπος ἐξηραμμένην ἔχων τὴν χεῖρα. καὶ παρετήρουν αὐτὸν εἰ τοῖς σάββασιν θεραπεύσει αὐτόν, ἵνα κατηγορήσωσιν αὐτοῦ. καὶ λέγει τῷ ἀνθρώπῳ τῷ ἐξηραμμένην ἔχοντι τὴν χεῖρα· ἔγειρε εἰς τὸ μέσον. καὶ λέγει αὐτοῖς· ἔξεστι τοῖς σάββασιν ἀγαθοποιῆσαι ἢ κακοποιῆσαι; ψυχὴν σῶσαι ἢ ἀποκτεῖναι; οἱ δὲ ἐσιώπων. καὶ περιβλεψάμενος αὐτοὺς μετ' ὀργῆς, συλλυπούμενος ἐπὶ τῇ πωρώσει τῆς καρδίας αὐτῶν, λέγει τῷ ἀνθρώπῳ· ἔκτεινον τὴν χεῖρά σου. καὶ ἐξέτεινε, καὶ ἀποκατεστάθη ἡ χεὶρ αὐτοῦ ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη. καὶ ἐξελθόντες οἱ Φαρισαῖοι εὐθέως μετὰ τῶν Ἑρωδιανῶν συμβούλιον ἐποίουν κατ' αὐτοῦ, ὅπως αὐτὸν ἀπολέσωσι.»¹²⁶

«Ἐγένετο δὲ καὶ ἐν ἑτέρῳ σαββάτῳ εἰσελθεῖν αὐτὸν εἰς τὴν συναγωγὴν καὶ διδάσκειν· καὶ ἦν ἐκεῖ ἄνθρωπος, καὶ ἡ χεὶρ αὐτοῦ ἡ δεξιὰ ἦν ξηρά. παρετήρουν δὲ οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι εἰ ἐν τῷ σαββάτῳ θεραπεύσει, ἵνα εὕρωσι κατηγορίαν αὐτοῦ. αὐτὸς δὲ ἤδει τοὺς διαλογισμοὺς αὐτῶν, καὶ εἶπε τῷ ἀνθρώπῳ τῷ ξηρὰν ἔχοντι τὴν χεῖρα· ἔγειρε καὶ στήθι εἰς τὸ μέσον. ὁ δὲ ἀναστὰς ἔστη. εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς πρὸς αὐτούς· ἐπερωτήσω ὑμᾶς τί ἔξεστι τοῖς σάββασιν, ἀγαθοποιῆσαι ἢ κακοποιῆσαι, ψυχὴν σῶσαι ἢ ἀποκτεῖναι; καὶ περιβλεψάμενος πάντας αὐτοὺς εἶπεν αὐτῷ· ἔκτεινον τὴν χεῖρά σου. ὁ δὲ ἐποίησε, καὶ ἀποκατεστάθη ἡ χεὶρ αὐτοῦ ὡς

---

¹²⁵ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον ἐν Κουμράν καὶ τῇ Κ. Διαθήκῃ, Διατριβὴ ἐπὶ υφηγεσίᾳ*, ὁ.π., σ. 13-124.

¹²⁶ Μκ., 3:1-6

ή ἄλλη. αὐτοὶ δὲ ἐπλήσθησαν ἀνοίας, καὶ διελάλουν πρὸς ἀλλήλους τί ἂν ποιήσειαν τῷ Ἰησοῦ.»¹²⁷

«Καὶ μεταβὰς ἐκεῖθεν ἦλθεν εἰς τὴν συναγωγὴν αὐτῶν. καὶ ἰδοὺ ἄνθρωπος ἦν ἐκεῖ τὴν χεῖρα ἔχων ξηράν· καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν λέγοντες· εἰ ἔξεστι τοῖς σάββασι θεραπεύειν; ἵνα κατηγορήσωσιν αὐτοῦ. ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς· τίς ἔσται ἐξ ὑμῶν ἄνθρωπος ὃς ἔξει πρόβατον ἓν, καὶ ἐὰν ἐμπέσῃ τοῦτο τοῖς σάββασιν εἰς βόθυνον, οὐχὶ κρατήσῃ αὐτὸ καὶ ἐγερεῖ; πόσω οὖν διαφέρει ἄνθρωπος προβάτου; ὥστε ἔξεστι τοῖς σάββασι καλῶς ποιεῖν. τότε λέγει τῷ ἀνθρώπῳ· ἔκτεινόν σου τὴν χεῖρα· καὶ ἐξέτεινε, καὶ ἀποκατεστάθη ὑγιής ὡς ἡ ἄλλη.»¹²⁸

Οἱ Ευαγγελιστὲς Μάρκος, Λουκάς καὶ Ματθαῖος μετὰ τὴν ολοκλήρωση τοῦ επεισοδίου τῶν σπορίμων μας παραδίδουν ἓνα νέο περιστατικὸ σύμφωνα με τὸ ὁποῖο ὁ Ἰησοῦς θεραπεύει ἓνα ἄνθρωπο παράλυτο στὸ χεῖρι παραβιάζοντας ἐκ νέου τὴ σαββατικὴ ἀργία. Ὁ Ἰησοῦς με τοὺς μαθητὲς Του συνεχίζοντας τὴν πορεία τοὺς φθάνουν σὲ μιὰ πόλη καὶ ἐπισκέπτονται τὴ συναγωγὴ γιὰ νὰ παρακολουθήσουν τὴ σαββατιάτικη συγκέντρωση. Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο καὶ οἱ Φαρισαῖοι ποὺ εἶχαν ἐμπλακεῖ στὸ προηγούμενο περιστατικὸ στοὺς ἀγροὺς παραβρίσκονται καὶ αὐτοὶ στὴ συναγωγὴ.¹²⁹ Μάλιστα με βάση τὸν Μάρκο καὶ Ματθαῖο, οἱ ἐχθροὶ Του εἶχαν στρέψει τὸ βλέμμα τοὺς ἐπάνω Του γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ Τὸν κατηγορήσουν ἀμέσως μόλις διαπράξει καὶ πάλι τὴν ἴδια παράβαση. Ὁ δὲ Λουκάς εἶναι πιο συγκεκριμένος κατονομάζοντας τοὺς Γραμματεῖς καὶ τοὺς Φαρισαίους ὡς τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους ποὺ εἶχαν αὐτὸ τὸ σκοπὸ.¹³⁰ Καὶ αὐτὲς οἱ σκέψεις τῶν συγκεκριμένων ἀνθρώπων κατὰ τὸ Λουκά ἦταν γνωστὲς στὸν Ἰησοῦ, γεγονός ποὺ φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν πρώτη ἐντολή ποὺ ἀπευθύνει στὸν ἄνθρωπο θέλοντας νὰ κεντρίσει τὴν προσοχὴ ὅλων με τὴν τοποθέτησή του στὸ κέντρο. Αὐτὴ ἡ πράξη τοῦ Ἰησοῦ ἀποτελεῖ μιὰ ἰδιαίτερη ἀντίθεση ἀνάμεσα σὲ Αὐτὸν καὶ τοὺς Φαρισαίους. Οἱ τελευταῖοι κινούνται

---

¹²⁷ Λκ., 6:6-11.

¹²⁸ Μτ., 12:9-13.

¹²⁹ Υ. Yang, *Jesus and the Sabbath in Mathew's Gospel*, ὁ.π., σ. 197-198.

¹³⁰ D. A. Carson, *Jesus and the Sabbath in the Four Gospels*, ὁ.π., σ. 69.

υποχθόνια και μυστικά, ενώ Εκείνος πράττει τα πάντα φανερά και γνωρίζοντας τις σκέψεις τους φέρνει τον άνθρωπο στο μέσον για να μεταφέρει τη συζήτηση στο καίριο ερώτημα σχετικά με το αν πρέπει ή όχι να κάνει θαύματα και να θεραπεύει το Σάββατο.¹³¹ Βέβαια, όπως έχουμε επισημάνει και σε άλλο σημείο, η Torah δεν κάνει ρητά λόγο σχετικά με το θέμα της ίασης των ασθενών κατά την ημέρα του Σαββάτου και ορισμένες φορές είχε επιτραπεί σε ιατρούς για ασθενείς που βρίσκονταν μεταξύ ζωής και θανάτου να ασκήσουν τη θεραπευτική τους δράση, αφού οποιαδήποτε αναβολή θα ήταν κρίσιμη για τη ζωή των ασθενών. Στη θεραπεία του παραλυτικού, όπως και στις άλλες περιπτώσεις με εξαίρεση τη θεραπεία του τυφλού στη Βηθεσδά, ο Ιησούς δεν θεραπεύει με τις γνωστές ιατρικές μεθόδους κάνοντας συγκεκριμένες ενέργειες. Είναι επομένως αρκετά δύσκολο για τους Φαρισαίους να τον κατηγορήσουν για παραβίαση της αργίας του Σαββάτου, αφού θεραπεύει με το λόγο, ο οποίος δεν περιλαμβάνεται στις διατάξεις της Torah.¹³²

Άλλωστε η απάντηση του Ιησού και η σιωπή που ακολούθησε εκ μέρους των Φαρισαίων αποδεικνύει για άλλη μια φορά την ανωτερότητα της διαδασκαλίας του Χριστού. Αποδεικνύει τη σκληρότητα των Φαρισαίων που εμμένουν στο γράμμα του νόμου και αδιαφορούν για τη βοήθεια προς το συνάνθρωπό τους, καθώς και την ανοησία τους, αφού οι κατηγορίες είναι έωλες και στερούνται επιχειρημάτων βασιζόμενες σε μια στείρα ερμηνεία της Torah.¹³³ Η αναμάρτητη ζωή και πορεία του Ιησού δεν επιτρέπει στους εχθρούς Του να προσάψουν ουδεμία άλλη κατηγορία και τους οδηγεί σε απέλπιδες προσπάθειες να βρουν αποχρώσεις ενδείξεις που θα μπορούσαν να στοιχειοθετήσουν μια κατηγορία. Ας μην ξεχνάμε ότι όλες αυτές οι κατηγορίες των Γραμματέων, των Φαρισαίων και των Ηρωδιανών σχετικά με τη θαυματοποιό δράση του Ιησού κατά τη σαββατική αργία ξεχάστηκαν άρδην στην περίπτωση της δίκης Του, η οποία δεν αναβλήθηκε καθόλου λόγω Σαββάτου.¹³⁴

---

¹³¹ D. A. Carson, *Jesus and the Sabbath in the Four Gospels*, ό.π., σ. 69.

¹³² D. A. Carson, *Jesus and the Sabbath in the Four Gospels*, ό.π., σ. 70.

¹³³ Y. Yang, *Jesus and the Sabbath in Mathew's Gospel*, ό.π., σ. 198-199.

¹³⁴ D. A. Carson, *Jesus and the Sabbath in the Four Gospels*, ό.π., σ. 70-71.

ζ. Η ίαση της συγκυπτούσης γυναικός

«Ἦν δὲ διδάσκων ἐν μιᾷ τῶν συναγωγῶν ἐν τοῖς σάββασι. καὶ ἰδοὺ γυνὴ ἦν πνεῦμα ἔχουσα ἀσθενείας ἔτη δέκα καὶ ὀκτώ, καὶ ἦν συγκύπτουσα καὶ μὴ δυναμένη ἀνακῦψαι εἰς τὸ παντελές. ἰδὼν δὲ αὐτὴν ὁ Ἰησοῦς προσεφώνησε καὶ εἶπεν αὐτῇ· γύναι, ἀπολέλυσαι τῆς ἀσθενείας σου· καὶ ἐπέθηκεν αὐτῇ τὰς χεῖρας· καὶ παραχρῆμα ἀνωρθώθη καὶ ἐδόξαζε τὸν Θεόν. ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἀρχισυνάγωγος, ἀγανακτῶν ὅτι τῷ σαββάτῳ ἐθεράπευσεν ὁ Ἰησοῦς, ἔλεγε τῷ ὄχλῳ· ἔξ ἡμέραι εἰσὶν ἐν αἷς δεῖ ἐργάζεσθαι· ἐν ταύταις οὖν ἐρχόμενοι θεραπεύεσθε, καὶ μὴ τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου. ἀπεκρίθη οὖν αὐτῷ ὁ Κύριος καὶ εἶπεν· ὑποκριτά, ἕκαστος ὑμῶν τῷ σαββάτῳ οὐ λύει τὸν βοῦν αὐτοῦ ἢ τὸν ὄνον ἀπὸ τῆς φάτνης καὶ ἀπαγαγὼν ποτίζει; ταύτην δέ, θυγατέρα Ἀβραὰμ οὖσαν, ἦν ἔδησεν ὁ σατανᾶς ἰδοὺ δέκα καὶ ὀκτὼ ἔτη, οὐκ ἔδει λυθῆναι ἀπὸ τοῦ δεσμοῦ τούτου τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου; καὶ ταῦτα λέγοντος αὐτοῦ κατησχύνοντο πάντες οἱ ἀντικείμενοι αὐτῷ, καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἔχαιρεν ἐπὶ πᾶσι τοῖς ἐνδόξοις τοῖς γινομένοις ὑπ’ αὐτοῦ.»¹³⁵

Ἡ θεραπεία της συγκυπτούσης γυναικός αποτελεί την τελευταία αναφορά του Λουκά σχετικά με την θαυματοποιό δράση του Ιησού κατά την αργία του Σαββάτου. Ἡ συγκεκριμένη γυναίκα βρισκόταν σε αὐτὴν τὴν κατάσταση για δεκαοχτὼ ολόκληρα χρόνια και επομένως θα μπορούσε να περιμένει μία ακόμη ἡμέρα για να θεραπευτεῖ. Μάλιστα ο Ιησοῦς ἀπὸ μόνος Του της απευθύνει τὸ λόγο και προχωρεῖ στην ἰασὴ της χωρὶς να ἔχει προηγηθεῖ κάποιος λόγος ἀπὸ μέρους της. Ἡ ἐνέργεια αὐτὴ θεωρεῖται ἀπὸ ορισμένους εσκεμμένη για να μπορέσει για μια ἀκόμη φορά να υποδείξει τὴν υποκρισία των Φαρισαίων και να αφαιρέσει τὸ Σάββατο ἀπὸ τα δεσμά των τύπων του νόμου εισάγοντας ἕνα νέο περιεχόμενο με ἐπίκεντρο τὸν ἄνθρωπο. Αὐτὸ προκαλεῖ τὴν ἀντίδραση του ἀρχισυναγῶγου και ὁσων ἦταν μαζί του, ἐπειδὴ ο Ιησοῦς θεράπευσε τὸ Σάββατο.

---

¹³⁵ Λκ., 13:10-17

Η υποκρισία των κατηγορών του Ιησού φαίνεται με την απάντηση που τους κατακεραυνώνει με αποτέλεσμα για μια ακόμη φορά τη σιωπή. Αναφέρεται στο γεγονός ότι όλοι παραβιάζουν την αργία για να παρέχουν τροφή και νερό στα ζώα τους αλλά υποκριτικά και με ανάληγτο τρόπο δεν δέχονται την παραβίαση για τη λύτρωση ενός συνανθρώπου τους που είναι πιο σημαντικός από τα ζώα. Στο σημείο αυτό ο Ιησούς δεν αρνείται και δεν καταδικάζει την ανθρωπιστική συμπεριφορά προς τα ζώα δικαιώνοντας μόνο τη βοήθεια προς άνθρωπο. Αντίθετα όλη η εβδομάδα θα πρέπει να διατίθεται χωρίς περιορισμούς στην υπηρεσία όλων των όντων και κυρίως του ανθρώπου κατά το πρότυπο του Πατέρα.¹³⁶

Επιπλέον είναι χαρακτηριστική η περικοπή αυτή και για το μεσσιανικό περιεχόμενο, αφού πλέον αναδεικνύεται μέσα από τη δράση και τους λόγους Του η έλευση της Βασιλείας του Θεού που απαλλάσσει τον άνθρωπο από το σατανά και τα δεσμά του. Δια στόματος του ίδιου του Ιησού η σωματική ασθένεια αποδίδεται στην αμαρτία και το διάβολο προσδίδοντας πνευματικές διαστάσεις σε αυτή και παρουσιάζοντας το βαθύτερο νόημα της αποστολής Του, δηλαδή της λύτρωσης του ανθρώπου από το σατανά και της εισόδου του στη Βασιλεία του Θεού.¹³⁷

η. Η θεραπεία του υδρωπικού

«Καί ἐγένετο ἐν τῷ ἐλθεῖν αὐτὸν εἰς οἶκόν τινος τῶν ἀρχόντων τῶν Φαρισαίων σαββάτῳ φαγεῖν ἄρτον, καὶ αὐτοὶ ἦσαν παρατηρούμενοι αὐτόν. καὶ ἰδοὺ ἄνθρωπός τις ἦν υδρωπικὸς ἔμπροσθεν αὐτοῦ. καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπε πρὸς τοὺς νομικοὺς καὶ Φαρισαίους λέγων· εἰ ἔξεστι τῷ σαββάτῳ θεραπεύειν; οἱ δὲ ἠσύχασαν. καὶ ἐπιλαβόμενος ἴασατο αὐτὸν καὶ ἀπέλυσε. καὶ ἀποκριθεὶς πρὸς αὐτοὺς εἶπε· τίνος ὑμῶν υἱὸς ἢ βοῦς εἰς φρέαρ ἐμπεσεῖται, καὶ οὐκ εὐθέως

---

¹³⁶ D. A. Carson, *Jesus and the Sabbath in the Four Gospels*, ὁ.π., σ. 72-73.

¹³⁷ Y. Yang, *Jesus and the Sabbath in Mathew's Gospel*, ὁ.π., σ. 259-260.

ἀνασπάσει αὐτὸν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου; καὶ οὐκ ἴσχυσαν ἀνταποκριθῆναι αὐτῷ πρὸς ταῦτα.»¹³⁸

Το περιστατικό που μας αφηγείται ο Λουκάς παρουσιάζει μια ιδιοτυπία, αφού ο υδρωπικός δεν φαίνεται να ταιριάζει ως προσκεκλημένος στο σπίτι ενός από τους Φαρισαίους. Είναι λοιπόν αρκετά πιθανό ότι έφθασε εκεί αναζητώντας τον Ιησού και γι' αυτό ο Ευαγγελιστής αναφέρει ότι αμέσως οι Φαρισαίοι παρατηρούσαν τον Ιησού για να δουν αν θα τον θεραπεύσει το Σάββατο. Άλλωστε βλέπουμε ότι μετά την ίασή του ο Ιησούς τον άφησε να φύγει γεγονός που επιβεβαιώνει ότι ανήκε στον κύκλο των προσκεκλημένων. Ο Ιησούς αντιλαμβανόμενος τις σκέψεις των Φαρισαίων τους απευθύνει την ερώτηση σχετικά με το αν πρέπει εν τέλει να θεραπεύσει το Σάββατο, κάτι που αποτελούσε μια προσφιλή τακτική Του. Και επειδή κανείς δεν απάντησε, ο Ιησούς συνέχισε γνωρίζοντας τις μύχιες σκέψεις τους θέτοντας το δίλημμα αν κάποιος δεν θα έσωζε το γιο του ή ένα βόδι από το πηγάδι λόγω Σαββάτου. Βλέπουμε ότι ο Ιησούς στο παράδειγμά Του χρησιμοποιεί και άνθρωπο και ζώο για να καλύψει όλες τις περιπτώσεις του σαββατικού νόμου και παράλληλα εισάγει το χαρακτηριστικό του επείγοντως, αφού η απραξία θα συνεπαγόταν το θάνατο είτε του ανθρώπου είτε του ζώου.¹³⁹

θ. Η ίαση στην Κολυμβήθρα του Σιλωάμ

«Μετά ταῦτα ἦν ἡ ἑορτὴ τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἀνέβη ὁ Ἰησοῦς εἰς Ἱεροσόλυμα. ἔστι δὲ ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις ἐπὶ τῇ προβατικῇ κολυμβήθρᾳ, ἡ ἐπιλεγομένη ἑβραϊστὶ Βηθεσδά, πέντε στοὰς ἔχουσα. ἐν ταύταις κατέκειτο πλῆθος πολὺ τῶν ἀσθενούντων, τυφλῶν, χωλῶν, ξηρῶν, ἐκδεχομένων τὴν τοῦ ὕδατος κίνησιν. ἄγγελος γὰρ κατὰ καιρὸν κατέβαινεν ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ, καὶ ἑταράσσετο τὸ ὕδωρ· ὁ οὖν πρῶτος ἐμβὰς μετὰ τὴν ταραχὴν τοῦ ὕδατος ὑγιῆς ἐγένετο ὧς δήποτε

---

¹³⁸ Λκ., 14:1-6

¹³⁹ D. A. Carson, *Jesus and the Sabbath in the Four Gospels*, ό.π., σ. 73.

κατείχετο νοσήματι. ἦν δέ τις ἄνθρωπος ἐκεῖ τριάκοντα καὶ ὀκτῶ ἔτη ἔχων ἐν τῇ ἀσθενείᾳ αὐτοῦ.

Τοῦτον ἰδὼν ὁ Ἰησοῦς κατακείμενον, καὶ γνοὺς ὅτι πολὺν ἤδη χρόνον ἔχει, λέγει αὐτῷ· θέλεις ὑγιῆς γενέσθαι; ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ ἀσθενῶν· Κύριε, ἄνθρωπον οὐκ ἔχω, ἵνα ὅταν παραχθῇ τὸ ὕδωρ, βάλῃ με εἰς τὴν κολυμβήθραν· ἐν ᾧ δὲ ἔρχομαι ἐγώ, ἄλλος πρὸ ἐμοῦ καταβαίνει. λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· ἔγειρε, ἄρον τὸν κράβαττόν σου καὶ περιπάτει. καὶ εὐθέως ἐγένετο ὑγιῆς ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἦρε τὸν κράβαττον αὐτοῦ καὶ περιεπάτει. ἦν δὲ σάββατον ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ. ἔλεγον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι τῷ τεθεραπευμένῳ· σάββατόν ἐστιν· οὐκ ἔξεστί σοι ἄραι τὸν κράβαττον. ἀπεκρίθη αὐτοῖς· ὁ ποιήσας με ὑγιῆ, ἐκεῖνός μοι εἶπεν· ἄρον τὸν κράβαττόν σου καὶ περιπάτει. ἠρώτησαν οὖν αὐτόν· τίς ἐστιν ὁ ἄνθρωπος ὁ εἰπὼν σοι, ἄρον τὸν κράβαττόν σου καὶ περιπάτει; ὁ δὲ ἰαθεὶς οὐκ ᾔδει τίς ἐστιν· ὁ γὰρ Ἰησοῦς ἐξένευσεν ὄχλου ὄντος ἐν τῷ τόπῳ. μετὰ ταῦτα εὐρίσκει αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς ἐν τῷ ἱερῷ καὶ εἶπεν αὐτῷ· ἴδε ὑγιῆς γέγονας· μηκέτι ἀμάρτανε, ἵνα μὴ χειρόν σοί τι γένηται. ἀπήλθεν ὁ ἄνθρωπος καὶ ἀνήγγειλε τοῖς Ἰουδαίοις ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ ποιήσας αὐτὸν ὑγιῆ. Καὶ διὰ τοῦτο ἐδίωκον τὸν Ἰησοῦν οἱ Ἰουδαῖοι καὶ ἐζήτουν αὐτὸν ἀποκτεῖναι, ὅτι ταῦτα ἐποίει ἐν σαββάτῳ. ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀπεκρίνατο αὐτοῖς· ὁ πατήρ μου ἕως ἄρτι ἐργάζεται, καὶ ἐγὼ ἐργάζομαι. διὰ τοῦτο οὖν μᾶλλον ἐζήτουν αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι ἀποκτεῖναι, ὅτι οὐ μόνον ἔλυε τὸ σάββατον, ἀλλὰ καὶ πατέρα ἴδιον ἔλεγε τὸν Θεόν, ἴσον ἑαυτὸν ποιῶν τῷ Θεῷ.»¹⁴⁰

Το περιστατικό σχετικά με τη θεραπεία του παραλυτικού στην κολυμπήθρα του Σιλωάμ αποτελεί άλλο ένα παράδειγμα της αγαθοεργῆς δράσης του Ιησού κατά την αργία του Σαββάτου και ταυτόχρονα Του δίνει την ευκαιρία να διακηρύξει για μία ακόμα φορά ότι είναι ο Μεσσίας και ο Υἱός του Θεού, γεγονός που εξοργίζει ακόμη περισσότερο τους Φαρισαίους.

---

¹⁴⁰ Ἰω., 5:1-18.

Ο Ιησούς λόγω κάποιας μεγάλης γιορτής που δεν αναφέρεται βρίσκεται στα Ιεροσόλυμα και λόγω του πλήθους του κόσμου που συγκεντρώνεται στην κολυμπήθρα της Βηθεσδά επ' ευκαιρία των εορτασμών βρίσκει πρόσφορο έδαφος για να θεραπεύσει και να διδάξει. Αφού θεραπεύει τον παραλυτικό του δίνει την εντολή να μεταφέρει το κρεβάτι του, γεγονός που προκαλεί τους Φαρισαίους, αφού ήταν απαγορευμένο κατά την αργία του Σαββάτου να μεταφέρουν οποιοδήποτε αντικείμενο. Στην ερώτησή τους σχετικά με την πράξη αυτή εκείνος απαντά ότι αυτό το έκανε κατ' εντολή αυτού που τον θεράπευσε και έτσι πληροφορούνται τη θεραπευτική δράση του Ιησού κατά την αργία του Σαββάτου και στρέφονται εναντίον Του.¹⁴¹

Το θαύμα του παραλυτικού στη Βηθεσδά περιλαμβάνει και ορισμένα νέα στοιχεία που δεν έχουμε συναντήσει σε προηγούμενα περιστατικά. Ο Ιησούς διαλέγεται με τον θεραπευθέντα και στη συνέχεια ο τελευταίος ανακοινώνει στους Ιουδαίους ότι ο Αυτός ήταν που τον έκανε υγιή. Έπειτα ο Ιησούς για μία ακόμα φορά απαντά στις κατηγορίες των Ιουδαίων σχετικά με την αργία του Σαββάτου, αλλά στο σημείο αυτό έχουμε και την αναφορά στο Θεό που Τον αποκαλεί Πατέρα Του.¹⁴² Ο Ιησούς μας δίνει την πληροφορία ότι ο Πατέρας έδωσε στον Υιό Του ιδιαίτερες ικανότητες, ώστε να επιτελεί θαύματα και να μπορέσει να ολοκληρώσει το έργο Του στη γη και να οδηγήσει στην Ουράνια Βασιλεία αυτούς που θα πιστεύσουν σε Αυτόν. Ο Ιησούς παρουσιάζει τη σαββατική θεραπευτική δράση Του ως αποτέλεσμα της πλήρους ενότητάς Του με τον Πατέρα, γεγονός που τονίζει την θεϊκή Του προέλευση. Αυτό αποτελεί ένα πρωτόγνωρο στοιχείο για τους Ιουδαίους που έχουν μεγαλώσει με την πληροφορία των Γραφών ότι την έκτη ημέρα «κατέπαυσεν πάντων τῶν ἔργων».¹⁴³

Στους στίχους που ακολουθούν το περιστατικό της θεραπείας του παραλυτικού (Ιω, ε', 19-47) ο Ιησούς τονίζει ότι είναι ο Υιός του Θεού και αναφέρει τη μαρτυρία του Ιωάννη του Βαπτιστού αλλά και του ίδιου του Πατρός, η οποία φαίνεται μέσα από τη χάρη των λόγων του Ιησού και από τα θαύματα που πραγματοποιούσε. Γι' αυτό και ψέγει τους Ιουδαίους για την απιστία τους, αφού

---

¹⁴¹ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον εν Κουμράν και τη Κ. Διαθήκη, Διατριβή επί υφηγεσία*, ό.π., σ. 130.

¹⁴² Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον εν Κουμράν και τη Κ. Διαθήκη, Διατριβή επί υφηγεσία*, ό.π., σ. 129-130.

¹⁴³ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον εν Κουμράν και τη Κ. Διαθήκη, Διατριβή επί υφηγεσία*, ό.π., σ. 133.

παρά το γεγονός ότι δοξάζονται με το να έχουν ανάμεσά τους το Μεσσία, τον Υιό του Θεού, δεν πιστεύουν σε Αυτόν.¹⁴⁴

Ακολουθώντας, ο Χριστός στηλιτεύει την πώρωση της καρδιάς των Ιουδαίων, με αποτέλεσμα να αντιλαμβάνονται τον Νόμο με επιφανειακό τρόπο και να σκανδαλίζονται βλέποντάς Τον να θεραπεύει κατά το Σάββατο. Στο πλαίσιο αυτό φέρει το παράδειγμα της περιτομής, η οποία διενεργείται το Σάββατο, χωρίς να θεωρείται αυτό κατάλυση του Νόμου:

«Οὐ Μωϋσῆς δέδωκεν ὑμῖν τὸν νόμον; καὶ οὐδεὶς ἐξ ὑμῶν ποιεῖ τὸν νόμον. τί με ζητεῖτε ἀποκτεῖναι; ἀπεκρίθη ὁ ὄχλος καὶ εἶπε· δαιμόνιον ἔχεις· τίς σε ζητεῖ ἀποκτεῖναι; ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς· ἐν ἔργον ἐποίησα, καὶ πάντες θαυμάζετε διὰ τοῦτο. Μωϋσῆς δέδωκεν ὑμῖν τὴν περιτομὴν, οὐχ ὅτι ἐκ τοῦ Μωϋσέως ἐστίν, ἀλλ' ἐκ τῶν πατέρων, καὶ ἐν σαββάτῳ περιτέμνετε ἄνθρωπον. εἰ περιτομὴν λαμβάνει ἄνθρωπος ἐν σαββάτῳ ἵνα μὴ λυθῇ ὁ νόμος Μωϋσέως, ἐμοὶ χολᾶτε ὅτι ὅλον ἄνθρωπον ὑγιῆ ἐποίησα ἐν σαββάτῳ! μὴ κρίνετε κατ' ὄψιν, ἀλλὰ τὴν δικαίαν κρίσιν κρίνατε.»¹⁴⁵

1. Η θεραπεία του εκ γενετής τυφλού

«Και παράγων εἶδεν ἄνθρωπον τυφλὸν ἐκ γενετῆς. καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ λέγοντες· ραββί, τίς ἡμαρτεν, οὗτος ἢ οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ἵνα τυφλὸς γεννηθῆ; ἀπεκρίθη Ἰησοῦς· οὔτε οὗτος ἡμαρτεν οὔτε οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ἀλλ' ἵνα φανερωθῇ τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ ἐν αὐτῷ. ἐμὲ δεῖ ἐργάζεσθαι τὰ ἔργα τοῦ πέμψαντός με ἕως ἡμέρας ἐστίν· ἔρχεται νῦν ὅτε οὐδεὶς δύναται ἐργάζεσθαι. ὅταν ἐν τῷ κόσμῳ ᾦ, φῶς εἰμι τοῦ κόσμου. ταῦτα εἰπὼν ἔπτυσσε χαμαὶ καὶ ἐποίησε πηλὸν ἐκ τοῦ πτύσματος, καὶ ἐπέχρισε τὸν πηλὸν ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ τυφλοῦ καὶ εἶπεν αὐτῷ· ὕπαγε νίψαι

¹⁴⁴ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον ἐν Κουμράν καὶ τῇ Κ. Διαθήκῃ, Διατριβὴ ἐπὶ υφηγεσίᾳ*, ὁ.π., σ. 130.

¹⁴⁵ Ἰω., 7:19-24.

εἰς τὴν κολυμβήθραν τοῦ Σιλωάμ, ὃ ἐρμηνεύεται ἀπεσταλμένος. ἀπῆλθεν οὖν καὶ ἐνίψατο, καὶ ἦλθε βλέπων. Οἱ οὖν γείτονες καὶ οἱ θεωροῦντες αὐτὸν τὸ πρότερον ὅτι τυφλὸς ἦν, ἔλεγον· οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ καθήμενος καὶ προσαιτῶν; ἄλλοι ἔλεγον ὅτι οὗτός ἐστιν· ἄλλοι δὲ ὅτι ὁμοῖος αὐτῷ ἐστιν. ἐκεῖνος ἔλεγεν ὅτι ἐγὼ εἰμι. ἔλεγον οὖν αὐτῷ· πῶς ἀνεώχθησάν σου οἱ ὀφθαλμοί; ἀπεκρίθη ἐκεῖνος καὶ εἶπεν· ἄνθρωπος λεγόμενος Ἰησοῦς πηλὸν ἐποίησε καὶ ἐπέχρισέ μου τοὺς ὀφθαλμούς καὶ εἶπέ μοι· ὕπαγε εἰς τὴν κολυμβήθραν τοῦ Σιλωάμ καὶ νίψαι· ἀπελθὼν δὲ καὶ νιψάμενος ἀνέβλεψα. εἶπον οὖν αὐτῷ· ποῦ ἐστιν ἐκεῖνος; λέγει· οὐκ οἶδα. Ἄγουσιν αὐτὸν πρὸς τοὺς Φαρισαίους, τὸν ποτε τυφλόν. ἦν δὲ σάββατον ὅτε τὸν πηλὸν ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς καὶ ἀνέωξεν αὐτοῦ τοὺς ὀφθαλμούς. πάλιν οὖν ἠρώτων αὐτὸν καὶ οἱ Φαρισαῖοι πῶς ἀνέβλεψεν. ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς· πηλὸν ἐπέθηκέ μου ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμούς, καὶ ἐνιψάμην, καὶ βλέπω. ἔλεγον οὖν ἐκ τῶν Φαρισαίων τινές· οὗτος ὁ ἄνθρωπος οὐκ ἔστι παρὰ τοῦ Θεοῦ, ὅτι τὸ σάββατον οὐ τηρεῖ. ἄλλοι ἔλεγον· πῶς δύναται ἄνθρωπος ἀμαρτωλὸς τοιαῦτα σημεῖα ποιεῖν; καὶ σχίσμα ἦν ἐν αὐτοῖς.»¹⁴⁶

Το θαύμα της θεραπείας του τυφλοῦ στην κολυμπήθρα του Σιλωάμ εἶναι το δεύτερο που ἐπιτέλεσε ο Ἰησοῦς κατὰ τὴν ἀργία τοῦ Σαββάτου καὶ μάλιστα κατὰ τὴν ἴδια ἡμέρα. Αποτελεῖ καὶ αὐτὸ το θαύμα μέρος τῆς ἐργασίας τοῦ Πατρὸς κατὰ τὴν ἐβδόμη ἡμέρα γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου. Ο Ἰησοῦς τονίζει ὅτι ἀκολουθεῖ τὸ παράδειγμα Ἐκείνου που Τον ἐστείλε καὶ γιὰ νὰ τὸ καταστήσει αὐτὸ σαφές ἡ θαυματοποιὸς δράση Του εἶναι πλέον καὶ πιο συγκεκριμένη, ἀφοῦ δὲν θεραπεύει τὸν τυφλὸ μόνον με λόγια ἀλλὰ καὶ με συγκεκριμένες πράξεις: ἐπτιυσε κάτω, ἔκανε πηλὸ καὶ ἔβαλε τὸν πηλὸ στα μάτια τοῦ τυφλοῦ.¹⁴⁷

Ἡ θαυματουργικὴ δράση τοῦ Ἰησοῦ στὴ Βηθεσδὰ κατὰ τὴν ἀργία τοῦ Σαββάτου ἀποτελεῖ ἓνα γεγονός με ἰδιαίτερη θεολογικὴ σημασία, ἀφοῦ ὁ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης μέσα ἀπὸ αὐτὸ τονίζει τὴ θεότητα τοῦ Ἰησοῦ. Ὁ Χριστός,

¹⁴⁶ Ἰω., 9:1-16.

¹⁴⁷ Γ. Γρατσέα, *Τὸ Σάββατον ἐν Κουμράν καὶ τῇ Κ. Διαθήκῃ, Διατριβὴ ἐπὶ υφηγεσίᾳ*, ὁ.π., σ. 131.

ο εργαζόμενος κατά την αργία του Σαββάτου, είναι Κύριος του Νόμου και του χρόνου με θαυματουργικές ικανότητες ως Υιός του Θεού, είναι ο Υιός του ανθρώπου και ο τελευταίος Προφήτης. Προς επικύρωση αυτής της ιδιότητας του Ιησού λειτουργεί η θαυματουργική του δράση, η οποία πραγματοποιείται κατά τη σαββατική αργία σε πλήρη αντιστοιχία προς την εργασία του Πατρός.

Η πλήρης απραξία του Σαββάτου παύει να ισχύει, αφού προέχει η ανθρωπιστική δράση και η ανθρωπίνη σωτηρία. Έτσι η έννοια του σαββατισμού γίνεται η αφορμή για να παρουσιαστεί από τον Ευαγγελιστή Ιωάννη η έννοια της αιωνιότητας, εκεί που οι δίκαιοι θα απολαύσουν την ανάσταση ζωής και οι φαύλοι την ανάσταση κρίσεως. Επομένως η σαββατική διδασκαλία του Ιησού και η θαυματουργική δράση Του αποσκοπούν στην αιωνιότητα και τη σωτηρία του ανθρώπου.¹⁴⁸

Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι και στους τέσσερις Ευαγγελιστές η σωτήρια δράση του Ιησού αρχίζει με την ομιλία και τις ιαματικές ενέργειες που πραγματοποιεί κατά τη διάρκεια του Σαββάτου. Στο Μάρκο μετά τον πρόλογο σχετικά με την έλευση της Βασιλείας του Θεού ακολουθεί ο εξορκισμός το Σάββατο και στη συνέχεια οι θεραπευτικές παρεμβάσεις του Ιησού πάλι κατά τη διάρκεια του Σαββάτου. Επομένως το Σάββατο μετουσιώνεται σε σύμβολο του σωτήριου έργου του Χριστού.¹⁴⁹ Η στάση του Χριστού έναντι του εβραϊκού σαββατισμού αποτελεί επιμέρους έκφραση της καθολικής αντιμετώπισης από τον ίδιο του Μωσαϊκού Νόμου και εξηγείται εναργώς στην επί του Όρους Ομιλία Του. Εκεί εξηγεί ότι:

«Μὴ νομίσητε ὅτι ἦλθον καταλῦσαι τὸν νόμον ἢ τοὺς προφῆτας· οὐκ ἦλθον καταλῦσαι, ἀλλὰ πληρῶσαι. ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, ἕως ἂν παρέλθῃ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, ἰῶτα ἓν ἢ μία κεραία οὐ μὴ παρέλθῃ ἀπὸ τοῦ νόμου ἕως ἂν πάντα γένηται.»¹⁵⁰

Το απόσπασμα αυτό από μόνο του καταδεικνύει την αδιαπραγμάτευτη συνέπεια του Ιησού Χριστού ως προς τον εκ Θεού παραδοθέντα Νόμο στον Μωϋσή, ως

---

¹⁴⁸ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον εν Κουμράν και τη Κ. Διαθήκη, Διατριβή επί υφηγεσία*, ό.π., σ. 134.

¹⁴⁹ D. A. Carson, *Jesus and the Sabbath in the Four Gospels*, ό.π., σ. 74-75.

¹⁵⁰ Μτ., 5:17-18

μία βάση την οποία ο ίδιος ουδόλως αμφισβητεί, αλλά αντιθέτως επιβεβαιώνει το περιεχόμενο αυτής ως θεόπνευστο και σωτηριώδες. Ακολούθως ο Κύριος φέρνει σειρά από παραδείγματα παλαιοδιαθηκικών εντολών, τις οποίες εξηγεί και συμπληρώνει με γνώμονα την τελείωση του ανθρώπου μέσα από την αγάπη του Θεού. Ειδικότερα, συμπληρώνει την βασική εντολή της απαγόρευσης του φόνου με τον κολασμό της εχθρότητας προς τον πλησίον, την εντολή της απαγόρευσης της μοιχείας με τον κολασμό της αντίστοιχης επιθυμίας του ανθρώπου, την απαγόρευση της επιορκίας με την καθολική αποδοκιμασία του όρκου, την εντολή της ανταπόδοσης των ίσων με την σύσταση της ανοχής του επιτιθεμένου, την εντολή της αγάπης του πλησίον και του μίσους του εχθρού με την υπόδειξη της αγάπης ακόμη και προς τους εχθρούς μας.¹⁵¹

Κατακλείδα, θα λέγαμε, αλλά και συμπύλημα των εξηγήσεων αυτών, αποτελεί η συζήτηση του Χριστού με έναν από τους Γραμματείς των Ιουδαίων:

«Καὶ προσελθὼν εἰς τῶν γραμματέων ἀκούσας αὐτῶν συζητούντων, ἰδὼν ὅτι καλῶς αὐτοῖς ἀπεκρίθη, ἐπηρώτησεν αὐτόν· ποία ἐστὶ πρώτη πάντων ἐντολή; ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀπεκρίθη αὐτῷ ὅτι πρώτη πάντων ἐντολή· ἄκουε, Ἰσραήλ, Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν Κύριος εἷς ἐστὶ· καὶ ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου. αὕτη πρώτη ἐντολή. καὶ δευτέρα ὁμοία, αὕτη· ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν. μείζων τούτων ἄλλη ἐντολή οὐκ ἔστι. καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ γραμματεὺς· καλῶς, διδάσκαλε, ἐπ' ἀληθείας εἶπας ὅτι εἷς ἐστὶ καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος πλὴν αὐτοῦ· καὶ τὸ ἀγαπᾶν αὐτὸν ἐξ ὅλης τῆς καρδίας καὶ ἐξ ὅλης τῆς συνέσεως καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος, καὶ τὸ ἀγαπᾶν τὸν πλησίον ὡς ἑαυτὸν πλεῖον ἐστὶ πάντων τῶν ὀλοκαυτωμάτων καὶ θυσιῶν. καὶ ὁ Ἰησοῦς ἰδὼν ὅτι νουνεχῶς ἀπεκρίθη, εἶπεν αὐτῷ· οὐ μακρὰν εἶ ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ· καὶ οὐδεὶς οὐκέτι ἐτόλμα αὐτὸν ἐπερωτῆσαι.»¹⁵²

---

¹⁵¹ Μτ., 5:21 και επ.

¹⁵² Μκ., 12:28-34.

Με τα δεδομένα αυτά, γίνεται φανερό ότι η κριτική του σαββατισμού δεν αποτελεί ευθεία αμφισβήτηση της σαββατικής αργίας,¹⁵³ με ό,τι αυτή συνεπάγεται. Αντιθέτως, σηματοδοτεί τον επαναπροσδιορισμό του περιεχομένου και του νοήματός της αποκαθιστάμενη στην ουσιαστική της διάσταση προκειμένου να ανατραπεί η υποβάθμισή της στο επίπεδο της στείρας τήρησης ενός συνόλου εντολών, οι οποίες είχαν διαμορφωθεί υπό την επίδραση της ραββινικής διδασκαλίας.

---

¹⁵³ Πρβλ. H. Weiss, *The Sabbath in the Fourth Gospel*, *Journal of Biblical Literature*, Vol. 110, No. 2 (Summer 1991), σ. 313-314.

ΜΕΡΟΣ Β΄

Η ΕΟΡΤΟΛΟΓΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΑΠΟ ΤΟ ΣΑΒΒΑΤΟ ΣΤΗΝ ΚΥΡΙΑΚΗ (Α – Δ΄ ΑΙΩΝΕΣ)

Ι. ΤΟ ΣΑΒΒΑΤΟ ΚΑΙ Η ΚΥΡΙΑΚΗ ΣΤΗΝ ΚΑΙΝΗ ΔΙΑΘΗΚΗ

«Αὕτη ἡ κλητὴ καὶ ἅγια ἡμέρα, ἡ μία τῶν σαββάτων,
ἡ βασιλὶς καὶ κυρία, ἑορτῶν ἑορτή,
καὶ πανηγυρὶς ἐστὶ πανηγύρεων,
ἐν ᾗ εὐλογοῦμεν, Χριστὸν εἰς τοὺς αἰῶνας».¹⁵⁴

Α. Εισαγωγικά: Προσδιορισμός και καθιέρωση της Κυριακής στη χριστιανική λατρεία

Το επίθετο «κυριακός», παράγωγο της λέξης «κύριος», απαντά στην αρχαιότητα ως δηλωτικό της αυτοκρατορικής ιδιότητας και εξουσίας, καθώς χρησιμοποιείτο για να προσδιορίσει κάθε τι που ανήκε ή αφορούσε τον αυτοκράτορα.¹⁵⁵ Στην ισραηλιτική, όμως, παράδοση, ο Θεός αποκαλείται Κύριος. Στην Καινή Διαθήκη, πάλι, Κύριος αποκαλείται ο Ιησούς Χριστός, ο σαρκωθείς Θεός Λόγος, το δεύτερο Πρόσωπο της Αγίας Τριάδος. Συνεπώς, η Κυριακή ημέρα, στην οποία αναφέρεται ο Ευαγγελιστής Ιωάννης στην Αποκάλυψη,¹⁵⁶ είναι η ημέρα του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού.¹⁵⁷

---

¹⁵⁴ Εἰρμός τῆς ἡ΄ Ὁδῆς τοῦ Κανόνος τοῦ Πάσχα.

¹⁵⁵ βλ. Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον ἐν Κοιμῶν καὶ τῆ Κ. Διαθήκῃ, Διατριβὴ ἐπὶ υφηγεσίᾳ*, ὁ.π., σ. 176-177, ὅπου ἀναφέρει χαρακτηριστικὰ τὶς ἐκφράσεις: «κυριακὸς φύσκος», «κυριακὸς λόγος», «κυριακά ψήφοι» κ.λπ.

¹⁵⁶ «ἐγενόμην ἐν πνεύματι ἐν τῇ κυριακῇ ἡμέρᾳ», Ἄπ., α΄ 10,

¹⁵⁷ N. Tidwell, *Didache XIV:1 (ΚΑΤΑ ΚΥΡΙΑΚΗΝ ΔΕ ΚΥΡΙΟΥ) Revisited*, *Vigiliae Christianae*, Vol. 53, No 2, (May, 1999) σ. 199, ὁ ὁποῖος ἐπισημαίνει ὅτι ἡ σύνδεση τοῦ ὀρου «κυριακός» με τὸν Ἰησοῦ Χριστὸ ἐπιτελεῖ καὶ ὁμολογιακὸ ρόλο, ἐν σχέσει πρὸς τὸ δεύτερο Πρόσωπο τῆς Αγίας Τριάδος.

Ποιό είναι, όμως, το γεγονός εκείνο, χάριν του οποίου ορισμένη ημέρα της εβδομάδας αποκαλείται Κυριακή και αφιερώνεται στην λατρεία του Κυρίου; Η απάντηση είναι προφανής: Η Ανάσταση του Χριστού, η οποία έλαβε χώρα «διαγενομένου του Σαββάτου» του ισραηλιτικού Πάσχα, δηλαδή την πρώτη ημέρα της νέας εβδομάδας.¹⁵⁸ Η Ανάσταση του Κυρίου – λίαν πρωί της «μιάς τῶν Σαββάτων»¹⁵⁹, υπήρξε το έναυσμα διακρίσεως της Κυριακής από τό εβραϊκό Σάββατο¹⁶⁰. Κατά την ίδια ημέρα, τη «μία τῶν Σαββάτων», ο Αναστάς πορεύεται με τους δύο μαθητές προς την Εμμαούς¹⁶¹. Μία εβδομάδα αργότερα και κατά την ίδια ημέρα, ο Ιησούς εμφανίζεται στους Μαθητές και τους ευλογεί¹⁶², ενώ εμφανίζεται μετά από οκτώ ημέρες (πάντοτε «τῆ μιᾶ τῶν σαββάτων») και στο Θωμά¹⁶³. Για την πρώτη Εκκλησία «ανέτειλε» η ημέρα εκείνη (η μία μετά από το Σάββατο) ως η «ἡμέρα τοῦ Κυρίου», η Κυριακή¹⁶⁴.

Είναι λογικό οι πρώτοι χριστιανοί να υιοθετήσουν την Κυριακή ως κύρια ημέρα λατρείας του Θεού¹⁶⁵. Κατά τα πρώτα χρόνια ιστορίας της Εκκλησίας οι

---

¹⁵⁸ Βλ. Ν. Σκρέπτα, Η Κυριακή, στο: *Το Χριστιανικόν Εορτολόγιον*, Πρακτικά Η' Πανελληνίου Λειτουργικού Συμποσίου Στελεχῶν Ιερῶν Μητροπόλεων, Κλάδος Εκδόσεων της Επικοινωνιακής και Μορφωτικής Υπηρεσίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήναι 2007, σ. 268, S. McCasland, *The Origin of the Lord's Day*, *Journal of Biblical Literature*, Vol 49, No 1 (1930), σ. 69.

¹⁵⁹ Μκ. 16, 2. Πρβλ. και Μτ. 28, 1/ Λκ. 24, 1/ Ιω. 20, 1.

¹⁶⁰ Βλ. περισσότερα στις μελέτες των R. A. Kraft, *Some Notes on Sabbath Observance in Early Christianity*, *Andrews University Seminary Studies* 3 (1965), σ. 18-33, και Ph. Delhaye – J. L. Leat, *Dimanche et Sabbat*, *Melanges de Scienses Religieuses* 23 (1966), σ. 3-14. Περί του συνδέσμου μεταξύ του όρου «μία τῶν σαββάτων» και του γεγονότος της Αναστάσεως στην πρώτη Εκκλησία, βλ. J. H. Hayes, «The Resurrection as Enthronement and the Earliest Church Christology», *Interpretation: A Journal of Bible and Theology* 22/3 (1968), σ. 333-345, L. W. Barnard, «The Day of the Resurrection and Ascension of Christ in the Epistle of Barnabas», *R.BEN.* 78 (1968), σ. 106-107.

¹⁶¹ Λκ. 24, 1 και 13 επ. Για το θέμα της εμφανίσεως του Ιησού στους δύο μαθητές κατά την πορεία προς Εμμαούς, βλ. P. Hebblethwaite, «Theological Themes in the Lucan Post- Resurrection Narratives», *CR* 50 (1965), σ. 360–369, H. Swanston, «The Road to Emmaus», *CR* 50 (1965), σ. 506-523.

¹⁶² Ιω. 20, 19.

¹⁶³ Ιω. 20, 26.

¹⁶⁴ Απ. 1, 10.

¹⁶⁵ Όπως σημειώνει εύστοχα ο π. Α. Σμέμαν, «Ἡ Κυριακή ἦταν ἡ ἡμέρα τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου, ἡ φανέρωση τῆς νέας ζωῆς· κι αὐτή ἡ ἡμέρα ἔγινε γιὰ τὴν Ἐκκλησία ἡ

χριστιανοί δεν επέλεξαν την Κυριακή λόγω κάποιας αντιιουδαϊκής στάσεως¹⁶⁶. Αν και η νεοσύστατη Εκκλησία αισθανόταν την ανάγκη να αποδεσμευθεί από τον εβραϊκό εορτασμό του Σαββάτου, όμως όταν οι κήρυκες της νέας πίστεως εμφανίζονται ενώπιον ομάδων εβραϊκής προελεύσεως, για να εξαγγείλουν τη νέα πίστη, δεν αναφέρονται καθόλου στη «μία τῶν σαββάτων» ως την κατ' εξοχήν ημέρα λατρείας¹⁶⁷, αλλά επισκέπτονται τις Συναγωγές κατά τον εορτασμό του Σαββάτου για να κηρύξουν εκεί τη νέα πίστη.

Η συνήθεια, επομένως, των χριστιανών να προσεύχονται μαζί με τους πρώην θρησκευτικούς αδελφούς τους, τους Εβραίους, θα πρέπει να διατήρησε το Σάββατο ως όρο αναφοράς στη συγκεκριμένη ημέρα και ως ημέρα προσευχής και λατρείας του Θεού (αυτό ίσχυε περισσότερο για τους εξ Ιουδαίων Χριστιανούς)¹⁶⁸. Όμως, η Κυριακή αποκτά ευθύς εξ αρχής την αίγλη της κατ' εξοχήν ημέρας χριστιανικής λατρείας, αλλά και πραγματοποιήσεως του κοινωνικού έργου της Εκκλησίας, δηλαδή της «λογείας»¹⁶⁹. Η μαρτυρία του Α' Κορ, 16, 2 περί της «λογείας» κατά τη «μία τῶν Σαββάτων» σηματοδοτεί τη χρονική στιγμή της αποσπάσεως της χριστιανικής Εκκλησίας από την εβραϊκή λατρευτική παράδοση της Συναγωγής κατά την ημέρα του Σαββάτου.

Η Κυριακή υποκαθιστά, πλέον, το Σάββατο ως βασική ημέρα λατρείας και ως ημέρα Αναστάσεως του Κυρίου αποτελεί ένα νέο τρόπο ζωής σε αντίθεση με

ημέρα τῆς Εὐχαριστίας» (πρβλ. π. Α. Σμέμαν, *Ἡ Ἐκκλησία προσευχομένη (Εἰσαγωγή στὴ Λειτουργικὴ θεολογία)*, μτφρ. Π.δ. Τζέρπος, Ἀθήνα, Ἀκρίτας, σ. 87-88).

¹⁶⁶ Βλ. L. Duchesne, *Origines du culte chrétien. Etude sur la liturgie latine avant Charlemagne*, cinquieme [sixieme] edition, E. de Boccard, Paris 1920, σ.47.

¹⁶⁷ Πρβλ. Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον εν Κουμράν και τη Κ. Διαθήκη, Διατριβή επί υφηγεσία*, ό.π., σ.170.

¹⁶⁸ Όπως σημειώνει τον 3ο αι. ο Ωριγένης, το Σάββατο αποτελεί εορτή για τους χριστιανούς, η οποία όμως έχει αποδεσμευτεί από τις εβραϊκές περί Σαββάτου διατάξεις. Κατά την εορτή αυτή ο Χριστιανός πρέπει να προσέρχεται στο Ναό, ώστε να ακούει τα βιβλικά αναγνώσματα και τους λόγους της διδασχής (Ωριγένους, Ομιλία περί των Αριθμών, 23, 4, PG 12, 749).

¹⁶⁹ Ένα από τα αρχαιότερα καινοδιαθηκικά κείμενα, η Α' πρὸς Κορινθίους (περὶ το 57 μ.Χ.) αναφέρεται στην πραγματοποίηση της λογείας στην Κόρινθο κατά την μία ημέρα μετά το Σάββατο (Α' Κορ. 16, 2).

το «σαββατισμό»¹⁷⁰, αποτελεί την «ἡμέρα τοῦ Κυρίου»¹⁷¹. Ο Απόστολος Παῦλος χρησιμοποιεί τον ὄρο ως επίθετο για να δηλώσει την ευχαριστιακή σύναξη¹⁷². Οι απόψεις αυτές βρίσκονται διατυπωμένες ἤδη από το 2^ο μ.Χ. αι. στον Ἅγιο Ἰγνάτιο Αντιοχείας¹⁷³. Η μαρτυρία του είναι σημαντική ὄχι μόνο διότι πιστοποιεί την ταύτιση της Κυριακῆς μὴ την ανάμνηση της Αναστάσεως¹⁷⁴ και την υποκατάσταση του εβραϊκοῦ Σαββάτου διὰ της Κυριακῆς, ἀλλὰ και διότι συνδυάζει ὅλες αυτές τις ἀλήθειες με τὴ δυνατότητα μίας καινούριας ζωῆς¹⁷⁵.

---

¹⁷⁰ Περί της χρησιμοποίησεως στον πρῶτο χριστιανισμό του ὄρου «Κυριακὴ ἡμέρα» πρὸς δήλωση της ἡμέρας της Αναστάσεως, βλ. J. van Goudoever, *Calendars*, E.J. Brill, 1961 σ. 169 επ., C. W. Dugmore, *Lord's Day and Easter*, in *Neotestamentica et Patristica*, σ. 272 επ., C. Callewaert, *La synaxe eucharistique à Jerusalem, berceau du dimanche*, dans *Ephemerides Theologicae Lovanienses* 15, 1938, σ. 34-73, Ph. Delhaye – J. L. Leat, *Dimanche et Sabbat*, ὄ.π., σ. 3-14. Ὅπως εὐστοχα σημειώνεται, «L'événement centrale de l'histoire du salut, à savoir la Pâques, a marqué pour toujours le premier jour de la semaine. Tout le mystère que célébrera le dimanche est déjà présent au jour de Pâques; le dimanche ne sera rien d'autre que la célébration hebdomadaire du mystère pascal» (πρβλ. A.G. Martimort, *L'Eglise en Prière*, t. IV, Paris, Desclée, 1983, σ. 24)

¹⁷¹ Περί τα τέλη του 1^{ου} μ. Χ. αιώνα γίνεται λόγος για τὴν «ἡμέρα τοῦ Κυρίου» («Κυριακὴ ἡμέρα») στὴν Ἀποκάλυψη (1,10). Η μαρτυρία αὐτὴ ουδεμία ἐπεξηγήση παρέχει περὶ της συγκεκριμένης ἡμέρας, γεγονός το ὁποῖο υποδηλώνει ὅτι ὁ ὄρος ἦταν γνωστός στους ἀναγνώστες (βλ. Π. Μπρατσιώτου, *Ἡ Ἀποκάλυψις τοῦ Ἀποστόλου Ἰωάννου. Κείμενον- Εἰσαγωγή- Σχόλια- Εἰκόνες*, Ἀθήναι 1950, σ. 18, 21, 78, M.P. Ellebracht, «Sunday: the Day which the Lord Makes», *Worship* 39 (1965), σ. 559-566).

Ἐναν αἰῶνα περὶπου ἀργότερα ἡ λατινικὴ μετάφραση τοῦ Τερτυλλιανοῦ διασώζει τὸ ἴδιο νόημα: dominicus dies (De corona 3,4, CCL, 2, σ. 1043, 11, 3 σ. 1056, De idololatria 14, 7, CCL 2, σ. 1115, De jejuniis 15, 2, CCL 2, σ. 1273).

¹⁷² Συνερχομένων οὖν ὑμῶν ἐπὶ τὸ αὐτὸ οὐκ ἔστιν κυριακὸν δεῖπνον φαγεῖν (Α΄ Κορ. 11, 20). Εἶναι αξιοσημείωτο ὅτι ἀπὸ ὅλα τα βιβλία της Καινῆς Διαθήκης, μόνο ἡ Α΄ πρὸς Κορινθίους καὶ ἡ Ἀποκάλυψη χρησιμοποιοῦν τὸ ἐπίθετο «κυριακός»· φαίνεται δε ὅτι τὸ γεγονός αὐτὸ δὲν εἶναι ἀσχετο με τὸν πλοῦτο των δύο κειμένων σε ευχαριστιακά καὶ σωτηριολογικά στοιχεία (Γ. Γρατσέα, *Τὸ Σάββατον ἐν Κουμράν καὶ τῆ Κ. Διαθήκῃ, Διατριβὴ ἐπὶ υφηγεσίᾳ*, ὄ.π., σ.181).

¹⁷³ Εἰ οὖν ἐν παλαιοῖς πράγμασιν ἀναστραφέντες, εἰς καινότητα ἐλπίδος ἦλθον, μηκέτι σαββατίζοντες, ἀλλὰ κατὰ κυριακὴν ζῶντες, ἐν ἧ καὶ ἡ ζωὴ ἡμῶν ἀνέτειλεν δι' αὐτοῦ καὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ (Πρὸς Μαγνησίους, 9,1, ΒΕΠΕΣ 2, 1955, σ. 270, 17-20).

¹⁷⁴ Στὴν ἐκτενέστερη μορφή της πρὸς Μαγνησίους ἐπιστολῆς του ὁ Ἅγιος Ἰγνάτιος ἐπιμένει στὴ διαπίστωση ὅτι ἡ Κυριακὴ εἶναι ἡ «ἀναστάσιμη ἡμέρα» (9, ΒΕΠΕΣ 2, 1955, σ. 295, 40).

¹⁷⁵ Σε ἀμφιβαλλόμενο κείμενο του Μ. Αθανασίου (προέρχεται, μάλλον, ἀπὸ μεταγενέστερο συγγραφέα, βλ. Π. Χρήστου, *Ἑλληνικὴ Πατρολογία*, τόμ. Γ΄, Θεσσαλονίκη, Κυρομανός, 1987, σ. 518) ἐπισημαίνεται ὅτι «ἀνακαινούμεθα τῇ Κυριακῇ, ὅτε ὁ παλαιός, ἀπεκδυθείς, ἀνεγεννήθη τῇ

Ο «σαββατισμὸς» παρέρχεται και η Κυριακή ανατέλλει¹⁷⁶. Η ανάμνηση της Αναστάσεως διαδέχεται το «λόγο της δημιουργίας» που χαρακτήριζε το Σάββατο, όπως τονίζουν οι Αποστολικές Διαταγές στα τέλη του 4^{ου} αι.¹⁷⁷. Ο Άγιος Ιουστίνος, μάλιστα, επισημαίνει ότι το γεγονός της Αναστάσεως συνέβη κατά την «ημέρα του ηλίου», δηλαδή την κατ' εξοχήν εόρτιο ημέρα του ειδωλολατρικού κόσμου¹⁷⁸. Έτσι, όπως σημειώνει ο Τερτυλλιανός, «για τους εθνικούς η εόρτιος ημέρα επανέρχεται μία φορά το χρόνο» (εννοώντας, προφανώς, τον περιορισμό των ειδωλολατρικών εορτών υπό την πίεση της χριστιανικής Κυριακής), «ενώ για τους χριστιανούς κάθε οκτώ ημέρες»¹⁷⁹.

Θεωρούμε ότι, η άποψη του Θεοφίλου Αντιοχείας (4^{ος} αι.) αποτελεί την καλύτερη ανακεφαλαίωση των παραπάνω απόψεων και διαδηλώνει την οριστική υποκατάσταση του εβραϊκού Σαββάτου από την Κυριακή: «Τὸ ἔθος καὶ τὸ πρέπον ἡμᾶς ἀπαιτεῖ πᾶσαν Κυριακὴν τιμᾶν, καὶ ἐν ταύτῃ πανηγυρίζειν, ἐπειδήπερ ἐν ταύτῃ ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν ἡμῖν ἐπρυτάνευσε ¹⁸⁰». Ὀντως, το γεγονός της Αναστάσεως αποτελεί την βάση της

ἀναστάσει» (Περὶ Σαββάτων καὶ Περιτομῆς, ἐκ τῆς Ἐξόδου, 5, ΒΕΠΕΣ 35, 1964, σ.159, 11-12). Σύμφωνα με τη μαρτυρία αυτή, επομένως, η Κυριακή ως ημέρα Αναστάσεως αποτελεί μία καινούρια γέννηση και μία «ανακαίνιση» του «παλαιού ανθρώπου». Η ορολογία αυτή, βεβαίως, θα πρέπει να συνδυαστεί με το γεγονός του Βαπτίσματος κατά την πασχάλια Λειτουργία. Η δυνατότητα μίας καινούριας ζωής, την οποία προσφέρει το αναστάσιμο γεγονός κατά την Κυριακή, νοηματοδοτείται από τη «δωρεά» της βαπτισματικής εμπειρίας κατά την ημέρα εκείνη. Τοιουτοτρόπως, η Κυριακή, η Ανάσταση και το Βάπτισμα συναποτελούν την πηγή της αναγεννήσεως του μεταπτωτικού ανθρώπου.

¹⁷⁶ Βλ. περισσότερα: J. Daniélou, *Bible et Liturgie: la théologie biblique des sacrements et des fêtes d'après les Pères de l'Église*, Cerf, Paris 1951, σ. 348. Κατά παρόμοιο, σχεδόν, τρόπο διατυπώνει την αλήθεια αυτή ο Άγιος Εφραίμ ο Σύρος (ο συγκεκριμένος λόγος του γράφηκε περί το 363 μ. Χ. και διασώζεται σε λατινική μετάφραση): *In nocte quae in primam sabbati illucessit, surrexit vivus et resuscitavit se* (Sermo VII, ad nocturnum Dominicæ resurrectionis, 4, έκδ. Th. J. Lamy, S.Ephraem Syri hymni et sermones, tom I, Mechliniae 1882, στ. 540).

¹⁷⁷ VIII, 33, 1, PG 1, 1133B.

¹⁷⁸ *Τὴν δὲ τοῦ ἡλίου ἡμέραν... Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ ἡμέτερος Σωτὴρ τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ ἐκ νεκρῶν ἀνέστη* (Αγίου Ιουστίνου του Μάρτυρος, Απολογία Α', 67, 7, ΒΕΠΕΣ 3, 1955, σ.198, 27, 29-30).

¹⁷⁹ *Nam ethnicis semel annuus dies quisque festus est, tibi octavo quoque die* (De Idololatria, 14, PL 1, 759A). Περὶ της μαρτυρίας αυτής βλ. περισσότερα: H. Dumaine, «Dimanche», in DACL, IV, Paris 1928, στ. 879.

¹⁸⁰ Θεοφίλου Αντιοχείας, Προσφώνησις τῶν ἀγίων Θεοφανείων ἐπιστάντων ἐν Κυριακῇ, PG 65, 33.

χριστιανικής διδασκαλίας, την πηγή που νοηματοδοτεί την πίστη στο σύνολο της. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Απόστολος Παύλος: «Εἰ δὲ Χριστὸς οὐκ ἐγήγερται, ματαία ἡ πίστις ὑμῶν».¹⁸¹ Γι' αυτό και η «αναστάσιμη Ημέρα», η «ημέρα του Κυρίου», σηματοδοτεί πνευματικά και εορτολογικά την έναρξη κάθε νέας εβδομάδας, στο ημερολόγιο της Εκκλησίας αλλά και στην σχέση των πιστών με τον Θεό.¹⁸²

Από την άποψη αυτή, η Κυριακή εμφανίζεται να επιτελεί ρόλο αντίστοιχο με την ημέρα του Σαββάτου στην ιουδαϊκή πίστη, ενώ συνδέεται με την τήρηση της τέταρτης παλαιοδιαθηκῆς Εντολῆς στην χριστιανική λατρεία, σε συνέπεια με την ρήση του Ιησού Χριστού ότι: «Ἄμην λέγω ὑμῖν, ἕως ἂν παρέλθῃ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, ἰῶτα ἓν ἢ μία κεραία οὐ μὴ παρέλθῃ ἀπὸ τοῦ νόμου ἕως ἂν πάντα γένηται».¹⁸³ Μάλιστα, στην Διδαχὴ των Αποστόλων, συναντάται η έκφραση: «Κατὰ Κυριακὴν δε Κυρίου»,¹⁸⁴ όπου η πλεοναστική χρήση της λέξης κύριος αποτελεί, κατά μία προσέγγιση, εβραϊσμό με τον οποίο επιχειρείται να αποδοθεί στην Ελληνική η χρήση υπερθετικού βαθμού. Δηλαδή, με την έκφραση αυτή επιχειρείται ο τονισμός μίας εκ των κυριακῶν Ημερῶν, ως εκείνης του ενιαύσιου εορτασμοῦ της Αναστάσεως, δηλαδή της Κυριακῆς του Πάσχα.¹⁸⁵ Ωστόσο, ο εορτολογικός προσδιορισμός της ημέρας αυτής στην Διδαχὴ, ο οποίος περιλαμβάνει την τέλεση της Θείας Ευχαριστίας, αφού ἔχει προηγηθεῖ ο ψυχικός καθαρισμός μέσω της εξαγορεύσεως των αμαρτημάτων, δεν προσφέρει κάποιο στοιχείο που να συνηγορεῖ στην ως ἄνω ἄποψη, ἀλλὰ μάλλον ἀφορᾶ την εορτολογία της κάθε Κυριακῆς.

Σε κάθε περίπτωση, οι παραπάνω – και ὄχι μόνο – βιβλιογραφικές αναφορές στην Κυριακή καταδεικνύουν την καθιέρωσή της ως αναστάσιμης Ημέρας και εορτῆς στην ζωή της Εκκλησίας ἀπὸ πολὺ νωρίς, ἤδη δηλαδή ἀπὸ τους ἀποστολικούς χρόνους, και βεβαίως την ἀπαρέγκλιτη τήρησή της ἀπὸ τους

---

¹⁸¹ Α' Κορ., ιε', 17.

¹⁸² G. Gray, *Eight Studies of the Lord's Day*, ὁ.π., σ. 76.

¹⁸³ Μτ., 5, 18.

¹⁸⁴ Διδαχὴ, XIV, 1, W. Rodorf, *Sabbat et Dimanche dans l' Eglise ancienne*, ὁ.π., σ. 134: «Κατὰ κυριακὴν δὲ κυρίου συναχθέντες κλάσατε ἄρτον καὶ εὐχαριστήσατε, προεξομολογησάμενοι τὰ παραπτώματα ὑμῶν, ὅπως καθαρὰ ἡ θυσία ὑμῶν ἦ.»

¹⁸⁵ N. Tidwell, *Didache XIV:1 (KATA KYPIAKHN DE KYPIOY) Revisited*, ὁ.π., σ. 199-200

αποστολικούς Πατέρες και εντεύθεν,¹⁸⁶ μολονότι η αργία του Σαββάτου δεν περιφρονήθηκε από τους πρώτους Χριστιανούς, αλλά τηρείτο σε σημαντικό βαθμό.¹⁸⁷ Βεβαίως, η ιστορία της χριστιανικής λατρείας δεν μπορεί να υπεισέλθει σε πρωτογενή έρευνα των βιβλικών δεδομένων περί της κριτικής κατά του Σαββάτου, την οποία άσκησε τόσο ο Κύριος, όσο και οι υπόλοιποι συγγραφείς της Καινής Διαθήκης. Αυτό που ενδιαφέρει την ιστορικολειτουργική έρευνα είναι η υποκατάσταση του Σαββάτου, ως της κατ' εξοχήν ημέρας λατρείας, από την Κυριακή¹⁸⁸. Έτσι, ο Πλίνιος ο νεώτερος, σε σχετική επιστολή του προς τον Αυτοκράτορα Τραϊανό, αναφέρει ότι οι Χριστιανοί συναθροίζονται σε προκαθορισμένες ημέρες, προκειμένου να λατρεύσουν τον Θεό. Αντίστοιχη αναφορά απαντάται στο έργο του Αγίου Μάρτυρος Ιουστίνου. Αμφότερες οι πηγές αυτές προέρχονται από τα πρώτα έτη του 2^{ου} αιώνα μ.Χ., καθώς τα παραπάνω πρόσωπα έζησαν πριν την εκδημία των Αποστόλων.¹⁸⁹

Ακολουθως, θα επιχειρηθεί μία προσέγγιση της εορτολογικής εξέλιξης από το ιουδαϊκό Σάββατο στην χριστιανική Κυριακή, κατά τους πρώτους χριστιανικούς

---

¹⁸⁶ Βλ. S. McCasland, *The Origin of the Lord's Day*, ό.π., σ. 67-68, που αναφέρεται στην κλάση του άρτου κατά την πρώτη ημέρα της εβδομάδας από τον Απόστολο Παύλο (Πρ. 20, 7), αλλά και σε άλλες αναφορές των ευαγγελικών κειμένων, από όπου τεκμηριώνεται η τήρηση της Κυριακής ήδη από τα μέσα του πρώτου αιώνα μ.Χ. Χαρακτηριστική είναι επίσης η αναφορά του Αγίου Ιγνατίου του Θεοφόρου στον αναστάσιμο χαρακτήρα της Κυριακής, που απαντά στην προς Μαγνησιείς Επιστολή του, 9, PG, 5, 669. Το ίδιο επιβεβαιώνεται και από αναφορές των αποκρύφων κειμένων, βλ. χαρακτηριστικά Πράξεις Πέτρου, 30, W. Rodorf, *Sabbat et Dimanche dans l' Eglise ancienne*, ό.π., σ. 144-146, Πράξεις Ιωάννου, 106, 108-111, W. Rodorf, *Sabbat et Dimanche dans l' Eglise ancienne*, ό.π., σ. 174.

¹⁸⁷ Βλ. S. McCasland, *The Origin of the Lord's Day*, ό.π., σ. 68.

¹⁸⁸ Θεωρούμε μάλλον ως ανίσχυρη (και γι' αυτό δεν επεκτεινόμαστε περισσότερο) την άποψη ότι η κριτική κατά του Σαββάτου από τον Κύριο έχει τις ρίζες της στην Εσσαιϊκή κοινότητα (βλ. E. Hilgert, *The Jubilees Calendar and the Origin of Sunday. Observance*, AUSS, I (1963) σ. 44 επ. / C.S. Mosna, *Storia Della Domenica Dalle Origini Fino Agli Inizi Del V Secolo*, Libreria Editrice Dell' Universita Gregoriana, Roma 1969, σ. 3 επ., 36 επ.). Παρομοίως ανίσχυρη εμφανίζεται η άποψη ότι η πρώτη χριστιανική Εκκλησία δεν υπεκατέστησε το Σάββατο διά της Κυριακής, αλλά διетήρησε την λειτουργική συμμετοχή στην κατά το Σάββατο εσπερινή ακολουθία της Συναγωγής, ακολουθως δε τελούσε την Ευχαριστία κατά την Κυριακή, εφόσον η έναρξη της Κυριακής υπολογιζόταν ήδη μετά το εσπέρας του Σαββάτου (H. Riesenfeld, *Sabbat et Jour du Seigneur, dans New Testament Essays. Studies in Memory of T. W. Manson*, Manchester, 1959, σ. 210 επ.).

¹⁸⁹ G. Gray, *Eight Studies of the Lord's Day*, ό.π., σ. 30-31.

αιώνες, από άποψη ιστορική αλλά και θεολογική, ώστε να καταδειχθεί η κεφαλαιώδης σημασία της στην ζωή και το πνευματικό έργο της Εκκλησίας.

B. Ο ιστορικός προσδιορισμός του χρόνου όπου έλαβε χώρα η Ανάσταση του Χριστού και οι εμφανίσεις Αυτού στους μαθητές Του

Τα ευαγγελικά κείμενα δεν δίδουν λεπτομερή και ακριβή περιγραφή της Αναστάσεως του Χριστού, με την έννοια ότι δεν περιγράφουν σε πραγματικό χρόνο το γεγονός. Ο υμνωδός της Εκκλησίας αποδίδει με ανάγλυφο ποιητικό τρόπο το δεδομένο αυτό, αποκαλώντας την Ανάσταση του Χριστού «μυστήριο»:

«Κύριε, έσφραγισμένου τοῦ τάφου ὑπὸ τῶν παρανόμων, προήλθες ἐκ τοῦ μνήματος, καθὼς ἐτέχθης ἐκ τῆς Θεοτόκου· οὐκ ἔγνωσαν πῶς ἐσαρκώθης, οἱ ἀσώματοί σου Ἄγγελοι· οὐκ ἦσθοντο πότε ἀνέστης, οἱ φυλάσσοντές σε στρατιῶται· ἀμφότερα γὰρ ἐσφράγισται τοῖς ἐρευνῶσι· πεφανέρωται δὲ τὰ θαύματα, τοῖς προσκυνοῦσιν ἐν πίστει τὸ μυστήριον· ὁ ἀνυμνοῦσιν, ἀπόδος ἡμῖν ἀγαλλίασιν, καὶ τὸ μέγα ἔλεος.»¹⁹⁰

Αντιστοίχως, η «ιστόρηση» του μυστηρίου της Αναστάσεως στην εικονογραφία της Εκκλησίας αποδίδει την πνευματική διάστασή της, απεικονίζοντας τον Χριστό να ανέρχεται νικητής μεταξύ Ουρανού και των καταχθονίων, πατώντας πάνω στις συντετριμμένες πύλες του Ἄδη και ανορθώνοντας τον Αδάμ και την Εύα, μαζί τους δε όλο το ανθρώπινο γένος.¹⁹¹

Ωστόσο, ιστορικά στα Ευαγγέλια συναντώνται ένδεκα περικοπές οι οποίες αναφέρονται με αναλυτικότερες περιγραφές στα γεγονόταν που εξελίχθηκαν αμέσως μετά την Ανάσταση. Συγκεκριμένα αποδίδουν τόσο την εμπειρία του κενού Τάφου του Χριστού και του Αγγέλου, όσο και αυτήν της συναναστροφής των μαθητών με τον αναστάνα Χριστό. Η δεύτερη εωθινή ευαγγελική περικοπή μας περιγράφει με γλαφυρό τρόπο την θέα του Μνήματος του Χριστού από τις τρεις γυναίκες που ήλθαν για να αλείψουν τον Ιησού με μύρα:

---

¹⁹⁰ Παρακλητική, Ηχ. Πλ. Α' Κυριακή, Αίνοι.

¹⁹¹ Χρ. Γκότση, Ο Μυστικός Κόσμος των Βυζαντινών Εικόνων, Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 2002.

«Διαγενομένου τοῦ Σαββάτου, Μαρία ἡ Μαγδαληνῆ, καὶ Μαρία ἡ τοῦ Ἰακώβου καὶ Σαλώμη, ἠγόρασαν ἀρώματα, ἵνα ἐλθοῦσαι ἀλείψωσιν τὸν Ἰησοῦν. Καὶ λίαν πρῶτῃ τῆς μιᾶς Σαββάτων ἔρχονται ἐπὶ τὸ μνημεῖον, ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου. Καὶ ἔλεγον πρὸς ἑαυτάς· τίς ἀποκυλίσει ἡμῖν τὸν λίθον ἐκ τῆς θύρας τοῦ μνημείου; Καὶ ἀναβλέψασαι, θεωροῦσιν, ὅτι ἀποκεκύλισται ὁ λίθος· ἦν γὰρ μέγας σφόδρα. Καὶ εἰσελθοῦσαι εἰς τὸ μνημεῖον, εἶδον νεανίσκον καθήμενον ἐν τοῖς δεξιοῖς, περιβεβλημένον στολὴν λευκὴν, καὶ ἐξεθαμβήθησαν. Ὁ δὲ λέγει αὐταῖς· Μὴ ἐκθαμβεῖσθε· Ἰησοῦν ζητεῖτε τὸν Ναζαρηνὸν τὸν ἐσταυρωμένον· ἠγέρθη, οὐκ ἔστιν ὧδε· ἴδε, ὁ τόπος ὅπου ἔθηκαν αὐτόν. Ἄλλ' ὑπάγετε, εἶπατε τοῖς Μαθηταῖς αὐτοῦ καὶ τῷ Πέτρῳ, ὅτι προάγει ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν· ἐκεῖ αὐτὸν ὄψεσθε, καθὼς εἶπεν ὑμῖν. Καὶ ἐξελθοῦσαι ταχύ, ἔφυγον ἀπὸ τοῦ μνημείου· εἶχε δὲ αὐτὰς τρόμος καὶ ἔκστασις· καὶ οὐδενὶ οὐδὲν εἶπον· ἐφοβοῦντο γάρ.»¹⁹²

Ἡ διαπίστωση τῆς Ανάστασης τοποθετεῖται χρονικὰ «διαγενομένου τοῦ Σαββάτου», δηλαδή ἀφού παρήλθε ἡ εβδομάδα, καὶ συγκεκριμένα νωρὶς το πρῶτῃ τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς επομένης εβδομάδας. Ἡ προηγούμενη ἡμέρα ἦταν τὸ Σάββατο καὶ εἰδικότερα αὐτὸ τοῦ εβραϊκοῦ Πάσχα. Αὐτὸ επιβεβαιώνεται ἀπὸ σειρά εὐαγγελικῶν αναφορῶν. Ενδεικτικὰ, ἀς παρακολουθήσουμε τὴν ἀκριβέστατη χρονικὰ περιγραφή τοῦ Εὐαγγελιστῆ Λουκά, ὁ ὁποῖός μας πληροφορεῖ γιὰ τὸ τι ἐγένεε στὴν ἀποκαθήλωση καὶ στὴν ταφή τοῦ Χριστοῦ:

«...Καὶ ἡμέρα ἦν παρασκευή, σάββατον ἐπέφωσκε. Κατακολουθήσασαι δὲ αἱ γυναῖκες, αἵτινες ἦσαν συνεληλυθυῖαι αὐτῷ ἐκ τῆς Γαλιλαίας, ἐθεάσαντο τὸ μνημεῖον καὶ ὡς ἐτέθη τὸ σῶμα αὐτοῦ, ὑποστρέψασαι δὲ ἠτοίμασαν ἀρώματα καὶ μύρα. καὶ τὸ μὲν σάββατον ἠσύχασαν κατὰ τὴν ἐντολήν. Τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων ὄρθρου βαθέος ἦλθον ἐπὶ τὸ μνήμα φέρουσαι ἃ ἠτοίμασαν ἀρώματα, καὶ τινες σὺν αὐταῖς. εὔρον δὲ τὸν λίθον

---

¹⁹² Μκ., ιστ' 1-8

ἀποκεκυλισμένον ἀπὸ τοῦ μνημείου, καὶ εἰσελθοῦσαι οὐχ εὗρον
τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.»¹⁹³

Ὅτι το Σάββατο ἐκεῖνο ταυτίζεται με το εβραϊκὸ Πάσχα ἐκείνης τῆς χρονιάς μας το πληροφορεῖ καὶ ο Ευαγγελιστὴς Ἰωάννης:

«Ὅτε οὖν ἔλαβε τὸ ὄξος ὁ Ἰησοῦς εἶπε, τετέλεσται, καὶ κλίνας τὴν κεφαλὴν παρέδωκε τὸ πνεῦμα. Οἱ οὖν Ἰουδαῖοι, ἵνα μὴ μείνη ἐπὶ τοῦ σταυροῦ τὰ σώματα ἐν τῷ σαββάτῳ, ἐπεὶ παρασκευὴ ἦν· ἦν γὰρ μεγάλη ἡ ἡμέρα ἐκείνη τοῦ σαββάτου· ἠρώτησαν τὸν Πιλάτον ἵνα κατεαγῶσιν αὐτῶν τὰ σκέλη, καὶ ἀρθῶσιν. ἦλθον οὖν οἱ στρατιῶται, καὶ τοῦ μὲν πρώτου κατέαξαν τὰ σκέλη καὶ τοῦ ἄλλου τοῦ συσταυρωθέντος αὐτῶ· ἐπὶ δὲ τὸν Ἰησοῦν ἐλθόντες ὡς εἶδον αὐτὸν ἤδη τεθνηκότα, οὐ κατέαξαν αὐτοῦ τὰ σκέλη, ἀλλ' εἷς τῶν στρατιωτῶν λόγχη αὐτοῦ τὴν πλευρὰν ἔνυξε, καὶ εὐθέως ἐξῆλθεν αἷμα καὶ ὕδωρ.»¹⁹⁴

Αξιοσημείωτος εἶναι στὴν περικοπὴ αὐτὴ ο εκφραστικὸς τονισμὸς τῆς διαφοροποίησης μεταξύ τῶν γεγονότων τῆς Παρασκευῆς με τὴν ἐπιγενόμενη ἀπραξία τοῦ Σαββάτου, κατὰ το ὁποῖο ο Χριστὸς εσαββάτισε σωματικῶς διὰ τοῦ θανάτου Του¹⁹⁵, ὥστε να προετοιμαστῆ ο αναγνώστης γιὰ τὴν τρίτη ἡμέρα, τὴν «μία Σαββάτων», τὴν ὁποία σηματοδοτεῖ ἡ Ανάσταση τοῦ Κυρίου¹⁹⁶. Μάλιστα, ἡ ἀπαρίθμηση τῶν ἡμερῶν ἕως τὴν τρίτη ἡμέρα ἐπιβεβαιώνει καὶ τὴν εκπλήρωση τῶν Γραφῶν σχετικῶς με τὰ Ἅγια Πάθη, τὴν τριήμερη ταφή καὶ τὴν Ανάσταση τοῦ Κυρίου¹⁹⁷.

Τὴν ἴδια ἐκείνη ἡμέρα τοῦ Σαββάτου, οἱ Ἀρχιερεῖς ἐπισκέφθηκαν τὸν Πιλάτο προκειμένου να ζητήσουν τὴν σφράγιση τοῦ Τάφου:

---

¹⁹³ Λκ., ΚΓ' 54-56 καὶ ΚΔ' 1-3.

¹⁹⁴ Ἰω., ΙΘ' 30-34.

¹⁹⁵ Πρβλ. Λκ., ΚΓ' 56

¹⁹⁶ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον ἐν Κουμράν καὶ τῆ Κ. Διαθήκῃ, Διατριβὴ ἐπὶ υφηγεσίᾳ*, ὁ.π., σ. 166-167.

¹⁹⁷ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον ἐν Κουμράν καὶ τῆ Κ. Διαθήκῃ, Διατριβὴ ἐπὶ υφηγεσίᾳ*, ὁ.π., σ. 168-169.

«Τῆ δὲ ἐπαύριον, ἣτις ἐστὶ μετὰ τὴν παρασκευὴν, συνήχθησαν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι πρὸς Πιλαῶτον λέγοντες· κύριε, ἐμνήσθημεν ὅτι ἐκεῖνος ὁ πλάνος εἶπεν ἔτι ζῶν, μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐγείρομαι. κέλευσον οὖν ἀσφαλισθῆναι τὸν τάφον ἕως τῆς τρίτης ἡμέρας, μήποτε ἐλθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ νυκτὸς κλέψωσιν αὐτὸν καὶ εἴπωσι τῷ λαῷ, ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν· καὶ ἔσται ἡ ἐσχάτη πλάνη χείρων τῆς πρώτης.»¹⁹⁸

Μάλιστα, ο Ευαγγελιστὴς Λουκάς, περιγράφοντας τὴν συνομιλία τῶν μαθητῶν μετὰ τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὴν πορεία πρὸς Ἐμμαούς, αποκλείει κάθε ἀμφιβολία σχετικά με τὸν χρόνο ὅπου ἔλαβε χώρα ἡ Ἀνάσταση, καθὼς ἀπὸ τὴν σχετικὴ περικοπή προκύπτει ἀφενὸς μὲν ὅτι ἡ πορεία πρὸς Ἐμμαούς ἔλαβε χώρα κατὰ τὴν ἡμέρα τῆς Ἀναστάσεως, οἱ δὲ μαθητὲς ἀναφέρουν ὅτι διήνυσαν τὴν τρίτη ἡμέρα μετὰ τὴν Σταύρωση:

«Τῆ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων...Καὶ ἰδοὺ δύο ἐξ αὐτῶν ἦσαν πορευόμενοι ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ εἰς κώμην ἀπέχουσαν σταδίου ἐξήκοντα ἀπὸ Ἱερουσαλήμ, ἧ ὄνομα Ἐμμαούς... ἀποκριθεὶς δὲ ὁ εἷς, ᾧ ὄνομα Κλεόπας, εἶπε πρὸς αὐτόν· σὺ μόνος παροικεῖς ἐν Ἱερουσαλήμ καὶ οὐκ ἔγνωσ τὰ γενόμενα ἐν αὐτῇ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις; καὶ εἶπεν αὐτοῖς· ποῖα; οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ· τὰ περὶ Ἰησοῦ τοῦ Ναζωραίου, ὃς ἐγένετο ἀνὴρ προφήτης δυνατὸς ἐν ἔργῳ καὶ λόγῳ ἐναντίον τοῦ Θεοῦ καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ, ὅπως τε παρέδωκαν αὐτὸν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ ἄρχοντες ἡμῶν εἰς κρῖμα θανάτου καὶ ἐσταύρωσαν αὐτόν. ἡμεῖς δὲ ἠλπίζομεν ὅτι αὐτὸς ἐστὶν ὁ μέλλων λυτροῦσθαι τὸν Ἰσραὴλ· ἀλλὰ γε σὺν πᾶσι τούτοις τρίτην ταύτην ἡμέραν ἄγει σήμερον ἀφ' οὗ ταῦτα ἐγένετο..»¹⁹⁹

Συνεπῶς, ἀπὸ τῶν συνδυασμῶν τῶν παραπάνω ἀφηγήσεων προκύπτει ὅτι ἡ Σταύρωση τοῦ Χριστοῦ ἔλαβε χώρα τὴν Παρασκευὴ στὶς 14 τοῦ μηνὸς Νισάν,

---

¹⁹⁸ Μτ., ΚΖ', 62-64

¹⁹⁹ Λκ., 24, 1-21.

ακολούθησε η σφράγιση του Τάφου το Σάββατο που σηματοδοτούσε την έναρξη της εβδομάδας των αζύμων, ήτοι την 15^η του μηνός Νισάν,²⁰⁰ η δε Ανάσταση του Χριστού έλαβε χώρα εντός των πρώτων ωρών της αμέσως επόμενης ημέρας μετά την ημέρα του Σαββάτου του εβραϊκού Πάσχα, ήτοι την 16^η του μηνός Νισάν.

Όσον δε αφορά την χρονολογία που έλαβαν χώρα τα Πάθη και η Ανάσταση του Κυρίου, έχουν διατυπωθεί ποικίλες απόψεις που την τοποθετούν μεταξύ των ετών 26 και 35 μ.Χ. Συνδυάζοντας τα ιστορικά δεδομένα, ιδίως όσα αφορούν την διάρκεια της θητείας των συγχρόνων του Χριστού αρχόντων, με τις αστρονομικές παρατηρήσεις, που αξιοποιούν το δεδομένο ότι εκείνη την χρονιά το εβραϊκό Πάσχα εορτάσθηκε κατά την ημέρα του Σαββάτου, προτείνεται το έτος 30 μ.Χ. ως το πιθανότερο έτος κατά το οποίο έλαβαν χώρα τα Πάθη του Κυρίου. Κατά το έτος αυτό, το εβραϊκό Πάσχα συνέπεσε με την ημέρα του Σαββάτου, την 8^η του μηνός Απριλίου, με τα σημερινά δεδομένα.²⁰¹ Άρα, η Ανάσταση του Κυρίου έλαβε χώρα την πρώτη ημέρα της νέας εβδομάδας που άρχιζε μετά το Σάββατο.

Αντιστοίχως, την ίδια αυτή ημέρα ο Χριστός εμφανίσθηκε για πρώτη φορά μετά την Ανάστασή του στις Μυροφόρες αλλά και στους μαθητές Του:

«Ὅψέ δὲ σαββάτων, τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν σαββάτων, ἦλθε Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ καὶ ἡ ἄλλη Μαρία θεωρῆσαι τὸν τάφον... καὶ ἐξελθοῦσαι ταχὺ ἀπὸ τοῦ μνημείου μετὰ φόβου καὶ χαρᾶς μεγάλης ἔδραμον ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. ὡς δὲ

---

²⁰⁰ Βλ. Δ. Σιμόπουλου, Πάσχα και Ημερολόγια, ΑΝΑΛΕΚΤΑ, τ. 38/Πάσχα των Ελλήνων/ 29-4-2016, σ. 38, κατά τον οποίο, η ημέρα του Πάσχα των Εβραίων ήταν η 15^η του μηνός Νισάν, δηλαδή η ημέρα της πρώτης εαρινής πανσελήνου. Θα πρέπει να επισημανθεί εν προκειμένω ότι εμφανίζεται διχογνωμία μεταξύ των συνοπτικών Ευαγγελιστών και του Ευαγγελιστή Ιωάννη, όσον αφορά την αντιστοίχιση των ημερών των Παθών του Κυρίου με τις ημερομηνίες του εβραϊκού ημερολογίου. Συγκεκριμένα, κατά τους Συνοπτικούς, η Σταύρωση του Χριστού έλαβε χώρα την ημέρα της Παρασκευής, η οποία όμως συνέπιπτε με την 15^η και όχι την 14^η του μηνός Νισάν. Την αντίθετη άποψη υιοθετεί ο Ευαγγελιστής Ιωάννης. Η διαφοροποίηση αυτή είναι ευεξήγητη, αν ληφθεί υπ' όψιν το γεγονός ότι ο καθορισμός των ημερομηνιών του εβραϊκού ημερολογίου βασιζόταν σε εμπειρικές παρατηρήσεις των φάσεων της σελήνης, με αποτέλεσμα να υφίστανται διχογνωμίες σχετικά με τον προσδιορισμό των εορτών, όπως αυτή μεταξύ των Σαδδουκαίων και των Φαρισαίων. Βλ. Σ. Θεοδοσίου, Η Ημερομηνία της Σταύρωσης και της Ανάστασης του Κυρίου, ΑΝΑΛΕΚΤΑ, τ. 38/Πάσχα των Ελλήνων/ 29-4-2016, σ. 45-46.

²⁰¹ Σ. Θεοδοσίου, Η Ημερομηνία της Σταύρωσης και της Ανάστασης του Κυρίου, ό.π., σ. 42-44.

ἐπορεύοντο ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, καὶ ἰδοὺ Ἰησοῦς ἀπήντησεν αὐταῖς λέγων· χαίρετε. αἱ δὲ προσελθοῦσαι ἐκράτησαν αὐτοῦ τοὺς πόδας καὶ προσεκύνησαν αὐτῷ.»²⁰²

Ο Ευαγγελιστὴς Μάρκος με τὴν σειρά του τονίζει τὴν εμφάνιση τοῦ Χριστοῦ στὴν Μαρία τὴν Μαγδαληνὴ, ἡ ὁποία ἀκολούθως ἀνακοίνωσε τὸ χαρμόσυνο νέο στους μαθητὲς Του. Ἐπίσης, με συνοπτικότητα ἀναφέρεται στὴν εμφάνιση τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὴν πορεία των δύο μαθητῶν σε ἀγρό, προφανῶς ἐννοώντας τὴν πορεία πρὸς Ἐμμαοὺς, ἀλλὰ καὶ στὴν τρίτη εμφάνισή Του στὸ σύνολο των μαθητῶν τὴν ἴδια ἡμέρα τῆς μίας των Σαββάτων:

«Ἀναστὰς δὲ πρῶτῃ πρώτῃ σαββάτου ἐφάνη πρῶτον Μαρία τῇ Μαγδαληνῇ, ἀφ' ἧς ἐκβεβλήκει ἑπτὰ δαιμόνια. ἐκείνη πορευθεῖσα ἀπήγγειλε τοῖς μετ' αὐτοῦ γενομένοις, πενθοῦσι καὶ κλαίουσι. κάκεῖνοι ἀκούσαντες ὅτι ζῆ καὶ ἐθέαθη ὑπ' αὐτῆς, ἠπίστησαν. Μετὰ δὲ ταῦτα δυσὶν ἐξ αὐτῶν περιπατοῦσιν ἐφανερῶθη ἐν ἑτέρᾳ μορφῇ, πορευομένοις εἰς ἀγρόν. κάκεῖνοι ἀπελθόντες ἀπήγγειλαν τοῖς λοιποῖς· οὐδὲ ἐκείνοις ἐπίστευσαν. Ὑστερον ἀνακειμένοις αὐτοῖς τοῖς ἑνδεκα ἐφανερῶθη, καὶ ὠνείδισε τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν καὶ σκληροκαρδίαν, ὅτι τοῖς θεασαμένοις αὐτὸν ἐγγεγερμένον οὐκ ἐπίστευσαν.»²⁰³

Ἐκτενὴ ἀναφορὰ στα περιστατικά που ἐκτυλίχθηκαν τὸ πρῶτῃ τῆς Ἀναστάσεως στὸν Πανάγιό Τάφο μας παραδίδει ὁ Ευαγγελιστὴς Ἰωάννης:

«Τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ ἔρχεται πρῶτῃ σκοτίας ἔτι οὔσης εἰς τὸ μνημεῖον, καὶ βλέπει τὸν λίθον ἠρμένον ἐκ τοῦ μνημείου... Μαρία δὲ εἰστήκει πρὸς τῷ μνημείῳ κλαίουσα ἔξω. ὡς οὖν ἔκλαιε, παρέκυψεν εἰς τὸ μνημεῖον καὶ θεωρεῖ δύο ἀγγέλους ἐν λευκοῖς καθεζομένους, ἓνα πρὸς τῇ κεφαλῇ καὶ ἓνα πρὸς τοῖς ποσίν, ὅπου ἔκειτο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ. καὶ λέγουσιν αὐτῇ ἐκεῖνοι· γύναι, τί κλαίεις; λέγει αὐτοῖς· ὅτι ἤραν τὸν Κύριόν

---

²⁰² Μτ., 28, 1-17

²⁰³ Μκ., 16, 9-14.

μου, και οὐκ οἶδα ποῦ ἔθηκαν αὐτόν. και ταῦτα εἰποῦσα ἐστράφη εἰς τὰ ὀπίσω, και θεωρεῖ τὸν Ἰησοῦν ἐστῶτα, και οὐκ ᾔδει ὅτι Ἰησοῦς ἐστι. λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς· γύναι, τί κλαίεις; τίνα ζητεῖς; ἐκείνη δοκοῦσα ὅτι ὁ κηπουρός ἐστι, λέγει αὐτῷ· κύριε, εἰ σὺ ἐβάστασας αὐτόν, εἰπέ μοι ποῦ ἔθηκας αὐτόν, κάγω αὐτόν ἀρῶ. λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς· Μαρία. στραφεῖσα ἐκείνη λέγει αὐτῷ· ραββουνί, ὃ λέγεται, διδάσκαλε. λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς· μή μου ἄπτου· οὔπω γὰρ ἀναβέβηκα πρὸς τὸν πατέρα μου· πορεύου δὲ πρὸς τοὺς ἀδελφούς μου και εἶπε αὐτοῖς· ἀναβαίνω πρὸς τὸν πατέρα μου και πατέρα ὑμῶν, και Θεόν μου και Θεὸν ὑμῶν. ἔρχεται Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ ἀπαγγέλλουσα τοῖς μαθηταῖς ὅτι ἐώρακε τὸν Κύριον, και ταῦτα εἶπεν αὐτῇ. Οὔσης οὖν ὀψίας τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων, και τῶν θυρῶν κεκλεισμένων ὅπου ἦσαν οἱ μαθηταὶ συνηγμένοι διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων, ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς και ἔστη εἰς τὸ μέσον, και λέγει αὐτοῖς· εἰρήνη ὑμῖν. και τοῦτο εἰπὼν ἔδειξεν αὐτοῖς τὰς χεῖρας και τὴν πλευρὰν αὐτοῦ. ἐχάρησαν οὖν οἱ μαθηταὶ ἰδόντες τὸν Κύριον... Θωμᾶς δὲ εἷς ἐκ τῶν δώδεκα, ὁ λεγόμενος Δίδυμος, οὐκ ἦν μετ' αὐτῶν ὅτε ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς. ἔλεγον οὖν αὐτῷ οἱ ἄλλοι μαθηταὶ· ἐωράκαμεν τὸν Κύριον. ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς· ἐὰν μὴ ἴδω ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ τὸν τύπον τῶν ἥλων, και βάλω τὸν δάκτυλόν μου εἰς τὸν τύπον τῶν ἥλων, και βάλω τὴν χεῖρά μου εἰς τὴν πλευρὰν αὐτοῦ, οὐ μὴ πιστεύσω. Καὶ μεθ' ἡμέρας ὀκτὼ πάλιν ἦσαν ἔσω οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ και Θωμᾶς μετ' αὐτῶν. ἔρχεται ὁ Ἰησοῦς τῶν θυρῶν κεκλεισμένων, και ἔστη εἰς τὸ μέσον και εἶπεν· εἰρήνη ὑμῖν.»²⁰⁴

Επίσης, αναλυτικότερη περιγραφή της προς Εμμαούς πορείας του αναστάντος Χριστού μετά των δύο μαθητῶν Του απαντά στο κατά Λουκάν Ευαγγέλιο:

«Καὶ ἰδοὺ δύο ἐξ αὐτῶν ἦσαν πορευόμενοι ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ εἰς κώμην ἀπέχουσαν σταδίου ἐξήκοντα ἀπὸ Ἱερουσαλήμ, ἧ ὄνομα Ἐμμαούς. και αὐτοὶ ὠμίλουν πρὸς ἀλλήλους περὶ πάντων τῶν

---

²⁰⁴ Ἰω., 20, 1-20, 24-26

συμβεβηκότων τούτων. καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ὁμιλεῖν αὐτοὺς καὶ συζητεῖν καὶ αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἐγγίσας συνεπορεύετο αὐτοῖς· οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν ἐκρατοῦντο τοῦ μὴ ἐπιγνῶναι αὐτόν. εἶπε δὲ πρὸς αὐτούς· τίνες οἱ λόγοι οὗτοι οὐς ἀντιβάλλετε πρὸς ἀλλήλους περιπατοῦντες καὶ ἐστε σκυθρωποί; ἀποκριθεὶς δὲ ὁ εἷς, ὃ ὄνομα Κλεόπας, εἶπε πρὸς αὐτόν· σὺ μόνος παροικεῖς ἐν Ἱερουσαλήμ καὶ οὐκ ἔγνωσ τὰ γενόμενα ἐν αὐτῇ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις; καὶ εἶπεν αὐτοῖς· ποῖα; οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ· τὰ περὶ Ἰησοῦ τοῦ Ναζωραίου, ὃς ἐγένετο ἀνὴρ προφήτης δυνατὸς ἐν ἔργῳ καὶ λόγῳ ἐναντίον τοῦ Θεοῦ καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ, ὅπως τε παρέδωκαν αὐτόν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ ἄρχοντες ἡμῶν εἰς κρῖμα θανάτου καὶ ἐσταύρωσαν αὐτόν. ἡμεῖς δὲ ἠλπίζομεν ὅτι αὐτὸς ἐστὶν ὁ μέλλων λυτροῦσθαι τὸν Ἰσραήλ· ἀλλὰ γε σὺν πᾶσι τούτοις τρίτην ταύτην ἡμέραν ἄγει σήμερον ἀφ' οὗ ταῦτα ἐγένετο. ἀλλὰ καὶ γυναῖκες τινες ἐξ ἡμῶν ἐξέστησαν ἡμᾶς γενόμεναι ὄρθριαι ἐπὶ τὸ μνημεῖον, καὶ μὴ εὐροῦσαι τὸ σῶμα αὐτοῦ ἦλθον λέγουσαι καὶ ὀπτασίαν ἀγγέλων ἑωρακέναι, οἱ λέγουσιν αὐτὸν ζῆν. καὶ ἀπῆλθόν τινες τῶν σὺν ἡμῖν ἐπὶ τὸ μνημεῖον, καὶ εὔρον οὕτω καθὼς καὶ αἱ γυναῖκες εἶπον, αὐτὸν δὲ οὐκ εἶδον. καὶ αὐτὸς εἶπε πρὸς αὐτούς· ὧ ἀνόητοι καὶ βραδεῖς τῇ καρδίᾳ τοῦ πιστεύειν ἐπὶ πᾶσιν οἷς ἐλάλησαν οἱ προφῆται! οὐχὶ ταῦτα ἔδει παθεῖν τὸν Χριστὸν καὶ εἰσελθεῖν εἰς τὴν δόξαν αὐτοῦ; καὶ ἀρξάμενος ἀπὸ Μωϋσέως καὶ ἀπὸ πάντων τῶν προφητῶν διηρμήνευεν αὐτοῖς ἐν πάσαις ταῖς γραφαῖς τὰ περὶ ἑαυτοῦ. Καὶ ἤγγισαν εἰς τὴν κώμην οὗ ἐπορεύοντο, καὶ αὐτὸς προσεποιεῖτο πορρωτέρω πορεύεσθαι· καὶ παρεβιάσαντο αὐτόν λέγοντες· μεῖνον μεθ' ἡμῶν, ὅτι πρὸς ἐσπέραν ἐστὶ καὶ κέκλικεν ἡ ἡμέρα. καὶ εἰσῆλθε τοῦ μεῖναι σὺν αὐτοῖς. καὶ ἐγένετο ἐν τῷ κατακλιθῆναι αὐτόν μετ' αὐτῶν λαβὼν τὸν ἄρτον εὐλόγησε, καὶ κλάσας ἐπέδιδου αὐτοῖς. αὐτῶν δὲ διηνοιχθησαν οἱ ὀφθαλμοί, καὶ ἐπέγνωσαν αὐτόν· καὶ αὐτὸς ἄφαντος ἐγένετο ἀπ' αὐτῶν. καὶ εἶπον πρὸς ἀλλήλους· οὐχὶ ἡ καρδία ἡμῶν καιομένη ἦν ἐν ἡμῖν, ὡς ἐλάλει ἡμῖν ἐν τῇ ὁδῷ καὶ ὡς διήνοιγεν ἡμῖν τὰς γραφάς; Καὶ ἀναστάντες αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλήμ, καὶ εὔρον συνηθροισμένους τοὺς

ἔνδεκα καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς, λέγοντας ὅτι ἠγέρθη ὁ Κύριος ὄντως καὶ ὤφθη Σίμωνι. καὶ αὐτοὶ ἐξηγοῦντο τὰ ἐν τῇ ὁδῷ καὶ ὡς ἐγνώσθη αὐτοῖς ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου. Ταῦτα δὲ αὐτῶν λαλούντων αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἔστη ἐν μέσῳ αὐτῶν καὶ λέγει αὐτοῖς· εἰρήνη ὑμῖν. πτοηθέντες δὲ καὶ ἔμφοβοι γενόμενοι ἐδόκουν πνεῦμα θεωρεῖν. καὶ εἶπεν αὐτοῖς· τί τεταραγμένοι ἐστέ, καὶ διατί διαλογισμοὶ ἀναβαίνουσιν ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν; ἴδετε τὰς χεῖράς μου καὶ τοὺς πόδας μου, ὅτι αὐτὸς ἐγὼ εἰμι· ψηλαφήσατέ με καὶ ἴδετε, ὅτι πνεῦμα σὰρκα καὶ ὀστέα οὐκ ἔχει καθὼς ἐμὲ θεωρεῖτε ἔχοντα. καὶ τοῦτο εἰπὼν ἐπέδειξεν αὐτοῖς τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας. ἔτι δὲ ἀπιστούντων αὐτῶν ἀπὸ τῆς χαρᾶς καὶ θαυμαζόντων εἶπεν αὐτοῖς· ἔχετε τι βρώσιμον ἐνθάδε; οἱ δὲ ἐπέδωκαν αὐτῷ ἰχθύος ὀπτοῦ μέρος καὶ ἀπὸ μελισσίου κηρίου, καὶ λαβῶν ἐνώπιον αὐτῶν ἔφαγεν.»²⁰⁵

Τὴν ἐπόμενη ἐμφάνιση τοῦ Κυρίου στους μαθητὲς Του με ἐπίκεντρο τὴν ἀντίδραση τοῦ Ἀποστόλου Θωμᾶ περιγράφει ὁ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης:

«Θωμᾶς δὲ εἷς ἐκ τῶν δώδεκα, ὁ λεγόμενος Δίδυμος, οὐκ ἦν μετ' αὐτῶν ὅτε ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς. ἔλεγον οὖν αὐτῷ οἱ ἄλλοι μαθηταί· ἐώρακαμεν τὸν Κύριον. ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς· ἐὰν μὴ ἴδω ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ τὸν τύπον τῶν ἥλων, καὶ βάλω τὸν δάκτυλόν μου εἰς τὸν τύπον τῶν ἥλων, καὶ βάλω τὴν χεῖρά μου εἰς τὴν πλευρὰν αὐτοῦ, οὐ μὴ πιστεύσω. Καὶ μεθ' ἡμέρας ὀκτὼ πάλιν ἦσαν ἔσω οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ καὶ Θωμᾶς μετ' αὐτῶν. ἔρχεται ὁ Ἰησοῦς τῶν θυρῶν κεκλεισμένων, καὶ ἔστη εἰς τὸ μέσον καὶ εἶπεν· εἰρήνη ὑμῖν. εἶτα λέγει τῷ Θωμᾶ· φέρε τὸν δάκτυλόν σου ὧδε καὶ ἴδε τὰς χεῖράς μου, καὶ φέρε τὴν χεῖρά σου καὶ βάλε εἰς τὴν πλευρὰν μου, καὶ μὴ γίνου ἄπιστος, ἀλλὰ πιστός. καὶ ἀπεκρίθη Θωμᾶς καὶ εἶπεν αὐτῷ· ὁ Κύριός μου καὶ ὁ Θεός μου. λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· ὅτι ἐώρακάς με, πεπίστευκας· μακάριοι οἱ μὴ ἰδόντες καὶ πιστεύσαντες.»²⁰⁶

---

²⁰⁵ Λκ., 24, 13-42.

²⁰⁶ Ἰω., 20, 24-29.

Από την παραπάνω περικοπή καθίσταται σαφές ότι ο Κύριος εμφανίστηκε στους μαθητές Του, για δεύτερη φορά, ακριβώς την ογδόη ημέρα μετά την Ανάστασή του, δηλαδή την πρώτη ημέρα της νέας εβδομάδος που ακολουθεί την εβδομάδα της Αναστάσεως.²⁰⁷

Η Τρίτη φορά που ο Χριστός εμφανίστηκε στους μαθητές του ιστορείται αναλυτικά από τον Ευαγγελιστή Ιωάννη:

«Μετά ταῦτα ἐφάνέρωσεν ἑαυτὸν πάλιν ὁ Ἰησοῦς τοῖς μαθηταῖς ἐπὶ τῆς θαλάσσης τῆς Τιβεριάδος· ἐφάνέρωσε δὲ οὕτως. ἦσαν ὁμοῦ Σίμων Πέτρος, καὶ Θωμᾶς ὁ λεγόμενος Δίδυμος, καὶ Ναθαναὴλ ὁ ἀπὸ Κανᾶ τῆς Γαλιλαίας, καὶ οἱ τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ δύο. λέγει αὐτοῖς Σίμων Πέτρος· ὑπάγω ἀλιεύειν. λέγουσιν αὐτῷ· ἐρχόμεθα καὶ ἡμεῖς σὺν σοί. ἐξῆλθον καὶ ἐνέβησαν εἰς τὸ πλοῖον εὐθύς, καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ νυκτὶ ἐπίασαν οὐδέν. πρωΐας δὲ ἤδη γενομένης ἔστη ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸν αἰγιαλόν· οὐ μέντοι ἤδεισαν οἱ μαθηταὶ ὅτι Ἰησοῦς ἐστι. λέγει οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· παιδία, μή τι προσφάγιον ἔχετε; ἀπεκρίθησαν αὐτῷ· οὐ. ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς· βάλετε εἰς τὰ δεξιὰ μέρη τοῦ πλοίου τὸ δίκτυον, καὶ εὐρήσετε. ἔβαλον οὖν, καὶ οὐκέτι αὐτὸ ἐλκύσαι ἴσχυσαν ἀπὸ τοῦ πλήθους τῶν ἰχθύων. λέγει οὖν ὁ μαθητῆς ἐκεῖνος, ὃν ἠγάπα ὁ Ἰησοῦς, τῷ Πέτρῳ· ὁ Κύριός ἐστι. Σίμων οὖν Πέτρος ἀκούσας ὅτι ὁ Κύριός ἐστι, τὸν ἐπενδύτην διεζώσατο· ἦν γὰρ γυμνός· καὶ ἔβαλεν ἑαυτὸν εἰς τὴν θάλασσαν· οἱ δὲ ἄλλοι μαθηταὶ τῷ πλοιαρίῳ ἦλθον· οὐ γὰρ ἦσαν μακρὰν ἀπὸ τῆς γῆς, ἀλλ' ὡς ἀπὸ πηχῶν διακοσίων, σύροντες τὸ δίκτυον τῶν ἰχθύων. ὡς οὖν ἀπέβησαν εἰς τὴν γῆν, βλέπουσιν ἀνθρακιὰν κειμένην καὶ ὀψάριον ἐπικείμενον καὶ ἄρτον. λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· ἐνέγκατε ἀπὸ τῶν ὀψαρίων ὧν ἐπίασατε νῦν. ἀνέβη Σίμων Πέτρος καὶ εἴλκυσε τὸ δίκτυον ἐπὶ τῆς γῆς, μεστὸν ἰχθύων μεγάλων ἑκατὸν πεντήκοντα τριῶν· καὶ τοσοῦτων ὄντων οὐκ ἐσχίσθη τὸ δίκτυον. λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· δεῦτε ἀριστήσατε. οὐδεὶς δὲ ἐτόλμα τῶν

---

²⁰⁷ G. Gray, *Eight Studies of the Lord's Day*, ὁ.π., σ. 43-47.

μαθητῶν ἐξετάσαι αὐτὸν σὺ τίς εἶ, εἰδότες ὅτι ὁ Κύριός ἐστιν. ἔρχεται οὖν ὁ Ἰησοῦς καὶ λαμβάνει τὸν ἄρτον καὶ δίδωσιν αὐτοῖς καὶ τὸ ὄψάριον ὁμοίως. Τοῦτο ἤδη τρίτον ἐφανερώθη ὁ Ἰησοῦς τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἐγερθεῖς ἐκ νεκρῶν.»²⁰⁸

Κατὰ δε τον Ευαγγελιστὴ Ματθαίῳ, τὴν ἡμέρα τῆς Αναστάσεως, ὁ Ἰησοῦς ζήτησε ἀπὸ τις Μυροφόρες νὰ μεταφέρουν στους μαθητὲς του ὅτι θὰ τους συναντοῦσε στὴν Γαλιλαία, ὅπου καὶ ὄντως συνάντησε καὶ τους ἔνδεκα:

«Τότε λέγει αὐταῖς ὁ Ἰησοῦς· μὴ φοβεῖσθε· ὑπάγετε ἀπαγγείλατε τοῖς ἀδελφοῖς μου ἵνα ἀπέλθωσιν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, κάκεῖ με ὄψονται... Οἱ δὲ ἔνδεκα μαθηταὶ ἐπορεύθησαν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, εἰς τὸ ὄρος οὗ ἐτάξατο αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς. καὶ ἰδόντες αὐτὸν προσεκύνησαν αὐτῷ, οἱ δὲ ἐδίστασαν.»²⁰⁹

Ἀπὸ τις παραπάνω ἐμφανίσεις τοῦ Κυρίου, εἶναι ἀξιοσημεῖωτο ὅτι ἡ πρώτη ἐγένε τὴν ἴδια τὴν ἡμέρα τῆς Αναστάσεως, πὺ ἐλαβε χώρα ὅπως προαναφέραμε τὴν ἐπομένη τοῦ Σαββάτου τοῦ εβραϊκοῦ Πάσχα, ἐνῶ ἡ δευτέρη ἐγένε μετὰ ἀπὸ οκτῶ ἡμέρες, δηλαδὴ καὶ πάλι τὴν ἀμέσως ἐπόμενη ἡμέρα τοῦ Σαββάτου. Ὅσον ἀφορὰ τὴν τρίτη ἐμφάνιση τοῦ Χριστοῦ στὴν Γαλιλαία, ἀπὸ τα εὐαγγελικὰ κείμενα δὲν εἶναι σαφές ἐάν ἐλαβε χώρα μετὰ ἀπὸ οκτῶ ἡμέρες ἀπὸ τὴν δευτέρη. Ὅμως, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν καὶ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ δευτέρη συνάντηση δὲν ἐλαβε χώρα τὴν ἡμέρα τοῦ Σαββάτου, ἀλλὰ τὴν ἀμέσως ἐπομένη ἡμέρα, δηλαδὴ μία ολόκληρη ἐβδομάδα μετὰ τὴν Ἀνάσταση, καθίσταται σαφές ὅτι ὄχι μόνο ἡ Ἀνάσταση ἀλλὰ καὶ οἱ ἐμφανίσεις τοῦ Χριστοῦ σηματοδοτοῦν τὴν ξεχωριστὴ θέση τῆς Κυριακῆς ἡμέρας ἀπὸ καταβολῆς τῆς Ἐκκλησίας. Μάλιστα, τὴν διαπίστωση αὐτὴ ἐπιβεβαιώνει καὶ ἡ συντέλεση τῆς Ἐπιφοιτήσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κατὰ τὴν ἡμέρα τῆς Πεντηκοστῆς, δηλαδὴ τὴν πρώτη ἡμέρα τῆς ογδόης ἐβδομάδος μετὰ το Σάββατο τοῦ εβραϊκοῦ Πάσχα, δηλαδὴ καὶ πάλι τὴν ἡμέρα τῆς ἐβδομάδος πὺ ἀντιστοιχεῖ στὴν Ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ.²¹⁰

---

²⁰⁸ Ἰω., 21, 1-14.

²⁰⁹ Μτ., 28, 10-17.

²¹⁰ G. Gray, *Eight Studies of the Lord's Day*, ὁ.π., σ. 48-51.

Γ. Η θεολογική σημασία της Αναστάσεως²¹¹

Είναι γνωστή η μεστή φράση του Αποστόλου Παύλου ότι: «εἰ δὲ Χριστὸς οὐκ ἐγήγερται, ματαία ἡ πίστις ὑμῶν».²¹² Στην δυτική θεολογική σκέψη, η Ανάσταση έχει αντιμετωπισθεί υπό το πρίσμα της υπαρξιακής φιλοσοφίας και της θετικιστικής – φυσιοκρατικής τεκμηρίωσης των ιστορικών γεγονότων, ιδιαίτερα στους κόλπους του προτεσταντισμού, όπου ο Θεός συναντάται μόνο μέσα από το κήρυγμα. Από την άποψη αυτή, η ιστορική επιβεβαίωση της Αναστάσεως του Χριστού είναι αδύνατη, καθώς η δυνατότητα του θαύματος και της υπερφυσικής παρεμβάσεως του Θεού δεν γίνονται αποδεκτά. Η ιστορική έρευνα μπορεί να φθάσει μόνο μέχρι την διαπίστωση της πίστεως των πρώτων μαθητών του Χριστού στην Ανάστασή Του.²¹³ Όμως, η προσέγγιση αυτή αποτελεί αιρετική κολόβωση του Ευαγγελίου και οδηγεί σε εγκατάλειψη όχι μόνο της Αναστάσεως του Χριστού αλλά και της υπάρξεως του Θεού και μάλιστα στη βάση της ιστορικής έρευνας, η οποία καθεαυτή ενέχει μεγάλο βαθμό υποκειμενικότητας, αφού τα πορίσματά της είναι αποτέλεσμα της βιώσεως και της ερμηνείας των γεγονότων από τον εκάστοτε ιστορικό.²¹⁴ Η Ανάσταση των νεκρών, των οποίων ο Χριστός «Πρωτόκοκός εγένετο», δεν είναι ένα απλό γεγονός του οποίου ερίζεται η απόδειξη, ή έστω ένα υπερφυσικό και υπεριστορικό γεγονός. Δεν συμβολίζει απλώς για τον άνθρωπο έναν νέο τρόπο ζωής και αυτογνωσίας ή αλλαγή συνηθειών που θα επιφέρει αφ' εαυτής τη Σωτηρία του. Η Ανάσταση των νεκρών είναι η τελείωση του Μυστηρίου της κατά Θεόν Οικονομίας, της σωτηρίας του πεπτωκότος ανθρώπου από την αμαρτία και το θάνατο που την ακολούθησε.

---

²¹¹ Η παρακάτω ανάλυση της θεολογικής σημασίας της Αναστάσεως του Χριστού βασίζεται σε εργασία του γράφοντος με τίτλο: «Η ανάσταση του Χριστού στο Α' Κορ. 15, 1-34, Φιλολογική, ιστορική και θεολογική προσέγγιση», εκπονηθείσα στο πλαίσιο του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Θεολογικών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις της Πάφου (Α εξάμηνο 2013).

²¹² Α' Κορ., ιε' 17

²¹³ Β. Στογιάννου, Η ανάστασις των νεκρών, εισαγωγικά προβλήματα και ερμηνεία του Α' Κορ. 15, Επιστημονική Επιτηρίς Θεολογικής Σχολής ΑΠΘ. Παράρτημα αρ. 20 του 20ου τόμου, Θεσσαλονίκη 1977, σ. 36 επ.

²¹⁴ Β. Στογιάννου, Η ανάστασις των νεκρών, εισαγωγικά προβλήματα και ερμηνεία του Α' Κορ. 15, ό.π., σ. 46 επ.

Ο Μέγας Αθανάσιος μας εξηγεί πως, γνωρίζοντας ο συνάναρχος Λόγος ότι δεν γίνεται να λυθεί η φθορά των ανθρώπων παρά μόνο με το θάνατο, ενσαρκώθηκε και με τον θάνατό του έδωσε εκουσίως από άμετρη αγάπη το Σώμα Του στο θάνατο ως λύτρο αντί του θανάτου των ανθρώπων, προκειμένου να τους ελευθερώσει από το προπατορικό αμάρτημα, το οποίο ακριβώς είχε οδηγήσει τον άνθρωπο στην φθορά. «Ὡσπερ πελεκᾶν τετρωμένος τὴν πλευράν σου, Λόγε, σοὺς θανόντας παῖδας ἐζώσας ἐπιστάξας ζωτικούς αὐτοῖς κρουνοὺς», ψάλλουμε στα Εγκώμια.²¹⁵ Και όπως ένας βασιλιάς που επισκέπται μία πολιτεία και ενοικεί σε μία της κατοικία περιποιεί τέτοια τιμή σε ολόκληρη την πολιτεία αυτή, ώστε εχθροί και επιδρομείς την σέβονται, έτσι και ο Βασιλεύς των πάντων, οικήσας σε ανθρώπινο Σώμα, κατήργησε την φθοροποιό δύναμη του θανάτου επί του ανθρωπίνου γένους.²¹⁶ Γιατί, μετά το θάνατό του Κυρίου, ο ίδιος ο Άδης που κατάπιε το Σώμα του Κυρίου διερράγη, καθώς ο Κύριος επιβεβαίωσε την παντοδυναμία Του επί του θανάτου διά της Αναστάσεως. «Κατῆλθες ἐν τοῖς κατωτάτοις τῆς γῆς, καὶ συνέτριψας μοχλοὺς αἰωνίους, κατόχους πεπεδημένων Χριστέ, καὶ τριήμερος ὡς ἐκ κήτους Ἰωνᾶς, ἐξανέστης τοῦ τάφου», θριαμβεύει η Καταβασία του Ὁρθρου της Αναστάσεως.

Ταυτόχρονα, με την Ανάστασή Του, ο Κύριος ανακαινίζει τον άνθρωπο διά της Χάριτος του Ἁγίου Πνεύματος, αναμορφώνει στο αρχαίο κάλλος της την ανθρώπινη φύση, που εξέπεσε μετά το προπατορικό αμάρτημα, γεγονός που συνίσταται ακριβώς στην προσωπική κοινωνία του ανθρώπου με την πηγή της Ζωής, τον Θεό. Υπ' αυτήν τη λογική, η οποία είναι ολοσχερώς διαφορετική από την κοσμική λογική, αποδίδεται στην Ανάσταση του Χριστού και των νεκρών το πραγματικό της νόημα, ως εσχατολογικού γεγονότος, εντασσομένου στο Μυστήριο της Σωτηρίας του ανθρώπου από τον Θεό.²¹⁷ Είναι προφανές ότι η Ανάσταση των νεκρών, όπως αποκαλύπτεται διά του Απ. Παύλου, στην Α' προς Κορινθίους Επιστολή, διαφέρει παρασάγγας από τις θρησκευτικές αντιλήψεις του εθνικού κόσμου περί συνεχίσεως της διακοπείσης με το θάνατο ζωής σε ένα μεταφυσικό επίπεδο ηθικά αδιάφορο, με την πεποίθηση ότι η ψυχή είναι «φύσει

---

²¹⁵ Εγκώμια, β' στάσις.

²¹⁶ Β. Στογιάννου, Η ανάστασις των νεκρών, εισαγωγικά προβλήματα και ερμηνεία του Α' Κορ. 15, ό.π., σ. 126-127.

²¹⁷ Β. Στογιάννου, Η ανάστασις των νεκρών, εισαγωγικά προβλήματα και ερμηνεία του Α' Κορ. 15, ό.π., σ. 61 επ. και 118 επ.

αθάνατη». Η Ανάσταση των νεκρών στην Ορθόδοξη Χριστιανική πίστη δεν είναι συμβολική αλλά πραγματική και αφορά όχι μόνο την ψυχή αλλά και το σώμα. Διαφέρει όμως και από αντιλήψεις στον εβραϊκό κόσμο, όπου νοούσαν την Ανάσταση των νεκρών υπό ένα συλλογικό εθνικό πρίσμα, καθώς η Ανάσταση του Χριστού δεν αποτελεί απόρροια του γενικού αυτού δόγματος της Αναστάσεως των νεκρών, αλλά συμβαίνει το ακριβώς αντίθετο.²¹⁸

Με τα δεδομένα αυτά, ο Απόστολος Παύλος, στο λόγο του περί Αναστάσεως,²¹⁹ δεν αναφέρεται στην Ανάσταση του Κυρίου για να αποδείξει την ιστορικότητά της σαν γεγονός, αλλά για να καταστήσει τους αποδέκτες της Επιστολής μετόχους του σωτηριώδους Σχεδίου του Θεού μέσω της Αναστάσεως του Χριστού, το οποίο είχε προηγουμένως ευαγγελισθεί ο ίδιος στους Κορινθίους και διά του οποίου τόνιζει ότι σώζεται ο άνθρωπος.²²⁰ Την ευαγγελική αυτή αλήθεια ο Απόστολος την έχει και ο ίδιος παραλάβει διά της επενεργείας επ' αυτού της Χάριτος του Θεού, που μετέτρεψε τον ίδιο από διώκτη του Χριστού σε Απόστολο των εθνών. Πηγάζει δηλαδή η αλήθεια αυτή από την Ιερά Παράδοση της Εκκλησίας, η οποία αποκαλύφθηκε από τον Θεό εν Χριστώ και η οποία μεταδίδεται με την αποστολικότητα και με την επιφοίτηση του Αγίου Πνεύματος, το οποίο μένει και οδηγεί την Μία, Αγία, Καθολική και Αποστολική Εκκλησία του Χριστού.²²¹ Έτσι, οι πολυάριθμες προφητείες της Παλαιάς Διαθήκης σχετικά με την Ανάσταση του Κυρίου δεν χρησιμοποιήθηκαν από την Εκκλησία του Χριστού για να τυποποιηθούν περιστατικά της ιστορίας του Χριστού, αλλά, ακριβώς αντιθέτως, εντοπίστηκαν στην Αγία Γραφή εκ των υστέρων, μετά τα φρικτά Πάθη και την Ανάσταση του Κυρίου, και ερμηνεύθηκαν από τους Αγίους Πατέρες της Εκκλησίας εν Πνεύματι Αγίω.²²²

---

²¹⁸ Β. Στογιάννου, Η ανάστασις των νεκρών, εισαγωγικά προβλήματα και ερμηνεία του Α' Κορ. 15, ό.π., σ. 67 επ., 92-93, 322.

²¹⁹ Α' Κορ., 15.

²²⁰ Β. Στογιάννου, Η ανάστασις των νεκρών, εισαγωγικά προβλήματα και ερμηνεία του Α' Κορ. 15, ό.π., σ. 98-100.

²²¹ Β. Στογιάννου, Η ανάστασις των νεκρών, εισαγωγικά προβλήματα και ερμηνεία του Α' Κορ. 15, ό.π., σ. 104-107, 148 επ.

²²² Β. Στογιάννου, Η ανάστασις των νεκρών, εισαγωγικά προβλήματα και ερμηνεία του Α' Κορ. 15, ό.π., σ. 117

Στη συνέχεια,²²³ ο Απόστολος στηρίζεται στην αλήθεια της Αναστάσεως ως το κεντρικό στοιχείο της Οικονομίας του Θεού για την Σωτηρία του ανθρώπου, προκειμένου να ευαγγελιστεί στους Κορινθίους την Ανάσταση των νεκρών και να αποδείξει το άτοπο της αρνήσεώς της από ορισμένους. Όπως εξηγεί και ο Άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός, ο Χριστός πέθανε επί του Σταυρού για να αναστήσει την δική μας φύση με την Ανάστασή Του. Εάν δεν υπάρχει Ανάσταση των νεκρών, τότε η σταυρική Θυσία του Κυρίου μένει άνευ νοήματος και συνεπώς το Αποστολικό κήρυγμα της Αναστάσεως συνιστά ψευδομαρτυρία κατά του Θεού, οι δε άνθρωποι παραμένουν εγκλωβισμένοι στην αμαρτία και τη φθορά.²²⁴ Επομένως, η κοινή των ανθρώπων Ανάσταση θεμελιώνεται στην Ανάσταση του Χριστού, ο οποίος «άπαρχή τῶν κεκοιμημένων ἐγένετο».²²⁵ Όπως όλοι οι μεταπτωτικοί άνθρωποι ακολουθούν τον πρωτόπλαστο Αδάμ στην αμαρτία και τη φθορά, έτσι και θα ακολουθήσουν τον Χριστό στην υπέρβαση του θανάτου. Με την Ανάσταση του Κυρίου, έγινε η αρχή της καινής κτίσεως και δόθηκε ο αρραβώνας της Βασιλείας των Ουρανών, στην οποία οι άνθρωποι θα μετάσχουν διά της Αναστάσεως των ιδίων εκ νεκρών. Είναι λοιπόν προφανές ότι, όπως η Ανάσταση του Χριστού είναι το κλειδί της κατανόησης του προσώπου και του έργου του Χριστού, έτσι και η Ανάσταση των νεκρών είναι το κλειδί και η βάση της διά Χριστόν Σωτηρίας των ανθρώπων.²²⁶ Ακόμη, στην παρούσα ζωή η επί γης Εκκλησία στρατεύεται και αγωνίζεται κατά του αρχέκακου όφεως έως την Ημέρα, κατά την οποία ο Κύριος θα υποτάξει όλους τους εχθρούς Του και τελευταίο το θάνατο. Τότε η καινή κτίση θα πληρωθεί και θα είναι ο Θεός «τὰ πάντα ἐν πᾶσιν».²²⁷

Ο Απόστολος συμπληρώνει την απόδειξη της Αναστάσεως των νεκρών με τρία επιχειρήματα που βασίζονται στην κοινή των ανθρώπων λογική: α) αν δεν υπάρχει Ανάσταση των νεκρών, γιατί βαπτίζονται υπέρ αυτών οι άνθρωποι; β) για ποιο λόγο κινδυνεύει ο ίδιος καθ' ημέραν; και γ) αν οι νεκροί δεν αναστηθούν,

---

²²³ Α' Κορ., 15, 12-34.

²²⁴ Β. Στογιάννου, Η ανάστασις των νεκρών, εισαγωγικά προβλήματα και ερμηνεία του Α' Κορ. 15, ό.π., σ. 161 επ., 174.

²²⁵ Α' Κορ., 15, 20.

²²⁶ Β. Στογιάννου, Η ανάστασις των νεκρών, εισαγωγικά προβλήματα και ερμηνεία του Α' Κορ. 15, ό.π., σ. 64-65.

²²⁷ Α' Κορ., 15, 28, βλ. Β. Στογιάννου, Η ανάστασις των νεκρών, εισαγωγικά προβλήματα και ερμηνεία του Α' Κορ. 15, ό.π., σ. 183 επ.

μόνο η παρούσα ζωή έχει σημασία, οπότε ας φάμε και ας πιούμε, γιατί σύντομα θα πεθάνουμε. Και προειδοποιεί τους Κορινθίους ότι η πλανημένη άποψη περί ανυπαρξίας της Ανάστασης των νεκρών αποτελεί αμαρτία και αυτοεξαίρεση του ανθρώπου από την σωτηριώδη ενέργεια της Χάριτος του Θεού.²²⁸

Στη συνέχεια, ο Απόστολος θέτει ένα ερώτημα το οποίο αυτόματα προκαλεί την ανθρώπινη περιέργεια, από τη στιγμή που θα γίνει δεκτή η αλήθεια της Αναστάσεως των νεκρών: Πώς ανίστανται οι νεκροί; Με ποιο σώμα; Στην παρούσα ζωή η Ανάσταση των νεκρών αποτελεί παράδοξη ανατροπή της φυσικής κατάληξης της ζωής, το άκουσμα της οποίας προφανώς θα προκάλεσε τις αντιδράσεις των εθνικών. Ο Απόστολος απαντά ευθέως στην απορία με τη φράση «ὁ δὲ Θεὸς αὐτῷ δίδωσι σῶμα καθὼς ἠθέλησε», τονίζοντας ότι ο Θεός ως παντοδύναμος και Κτίστης των πάντων καθορίζει τον τρόπο της Αναστάσεως των ανθρώπων. Επειδή δε η ανθρώπινη λογική είναι προφανώς ανεπαρκής για να κατανοήσει το μυστήριο τούτο, δίδει ο Απόστολος εικόνες και αντιθέσεις, με πρώτη την «ταφή» του σπόρου στο χώμα, ο οποίος χρειάζεται να πεθάνει γιά να βλαστήσει. Αξίζει να σημειωθεί ότι η ουσία, η φύση του σώματος δεν αλλάζει, όπως και το είδος του σπόρου δεν αλλάζει. Δεν θα λάβει δηλαδή με την Ανάσταση ο άνθρωπος νέο σώμα, αλλά θα ανακαινιστεί όλος περνώντας από την φθορά, την ατιμία και την ασθένεια (γνωρίσματα του «ψυχικού σώματος») στην αφθαρσία, τη δόξα και τη δύναμη («πνευματικό σώμα»), και μάλιστα με μορφή και ποιότητα που ο Παντοδύναμος Θεός θα προσδιορίσει, όπως ακριβώς έχει δώσει ιδιαίτερη μορφή στο σώμα καθενός των κτισμάτων της Δημιουργίας Του. Όπως φορέσαμε όλοι το φθαρτό σώμα του πρώτου Αδάμ, με την Ανάσταση θα φορέσουμε το καινό, πνευματικό σώμα, το οποίο υπήρξε για πρώτη φορά στο Πρόσωπο του Αναστάντος Χριστού.²²⁹ Μάλιστα, ο Απ. Παύλος προαναγγέλλει στους Κορινθίους ότι το πνευματικό αυτό σώμα θα λάβουμε οι άνθρωποι στιγμιαίως κατά την Δευτέρα Παρουσία, οπότε οι μεν νεκροί θα αναστηθούν, οι δε ζώντες θα αλλαχθούν επίσης, αφού και αυτοί είναι θνητοί. Τότε θα πληρωθεί η Γραφή που θριαμβευτικά λοιδορεί το θάνατο: «ποῦ σου, θάνατε, τὸ κέντρον;

---

²²⁸ Β. Στογιάννου, Η ανάστασις των νεκρών, εισαγωγικά προβλήματα και ερμηνεία του Α' Κορ. 15, ό.π., σ. 222 επ.

²²⁹ Β. Στογιάννου, Η ανάστασις των νεκρών, εισαγωγικά προβλήματα και ερμηνεία του Α' Κορ. 15, ό.π., σ. 255 επ.

ποῦ σου, ἄδη, τὸ νῆκος;»²³⁰ Και εξηγεί ο Απόστολος Παύλος ποιό είναι το κέντρο του θανάτου: η ίδια η αμαρτία, η οποία αντλεί τη δύναμή της από την ραθυμία των ανθρώπων ως προς την τήρηση του Νόμου, των εντολών του Θεού, που από άμετρη αγάπη έδωσε στους ανθρώπους ως οδηγό στη ζωή τους. Με την Ανάσταση καταργείται η αμαρτία, διότι πλέον δε σώζεται ο άνθρωπος λόγω της τήρησης του Νόμου, αλλά λόγω της Χάριτος του Ιησού Χριστού.²³¹

Έχοντας σύμφωνα με τα παραπάνω εξηγήσει ο Απόστολος την ευαγγελική αλήθεια της διά Χριστόν Αναστάσεως των νεκρών ως κέντρο της Οικονομίας του Θεού για τη Σωτηρία του ανθρωπίνου γένους και προαναγγέλλοντας τη χαρμόσυνη προοπτική της Αναστάσεως επ' εσχάτων, δικαιολογημένα προτρέπει του Κορινθίου αποδέκτες της Επιστολής του να παραμείνουν σταθεροί στην πίστη τους και να επιδεικνύουν περισσό ζήλο στην εκπλήρωση του έργου του Κυρίου, με τη συνείδηση ότι ο κόπος τους δεν είναι άνευ νοήματος, καθώς τον νοηματοδοτεί σωτηριωδώς ο Χριστός με τη θυσία και την Ανάστασή Του.²³²

Με βάση τα παραπάνω δεδομένα σχετικά με την θεολογική σημασία της Αναστάσεως, καθίσταται προφανές ότι η Ημέρα της Αναστάσεως δεν είναι στην ζωή της Εκκλησίας μία επέτειος, της οποίας η θέσπιση έχει απλώς σκοπό να υπενθυμίσει στους πιστούς ένα σημαντικό γεγονός με έντονο μεν, αλλά συμβολικό μόνο χαρακτήρα. Αντίθετα, ο εορτασμός της Αναστάσεως έχει βιωματικό χαρακτήρα, ως η περιοδική κάθε εβδομάδα επιβεβαίωση μίας «συλλογικής ζώσας μνήμης» της Αναστάσεως καθ' εαυτής²³³ και των πνευματικών συνεπειών της επιφάνειας της Βασιλείας του Θεού, της οποίας μέρος είναι οι άνθρωποι κατά την προαίρεση του καθενός, διά της σωτηριώδους παρεμβάσεως του Χριστού στην ιστορία του μεταπτωτικού ανθρώπου. Αναστάσιμη είναι, λοιπόν, η πρώτη ημέρα της εβδομάδας, κατά την οποία η Εκκλησία πανηγυρίζει την Ανάσταση του Χριστού, ενώ ολοκληρώνεται η

---

²³⁰ Α' Κορ., 15, 55, βλ. Β. Στογιάννου, Η ανάστασις των νεκρών, εισαγωγικά προβλήματα και ερμηνεία του Α' Κορ. 15, ό.π., σ. 300 επ.

²³¹ Β. Στογιάννου, Η ανάστασις των νεκρών, εισαγωγικά προβλήματα και ερμηνεία του Α' Κορ. 15, ό.π., σ. 316-319.

²³² Β. Στογιάννου, Η ανάστασις των νεκρών, εισαγωγικά προβλήματα και ερμηνεία του Α' Κορ. 15, ό.π., σ. 320.

²³³ G. Gray, Eight Studies of the Lord's Day, ό.π., σ. 33-34.

εβδομάδα κάθε Σάββατο, με την μνημόνευση των νεκρών και την ομολογία της προσδοκίας της Αναστάσεως απάντων κατά την εσχάτη Ημέρα.

Δ. Ο «Σαββατισμός της Κυριακής»

Μετά την Ανάσταση του Ιησού, ακολούθησε η κάθοδος του Αγίου Πνεύματος στους Αποστόλους, κατά την Πεντηκοστή, η οποία επίσης συνέπεσε «τῇ μιᾷ σαββάτων».²³⁴ Μετά την Πεντηκοστή, τα μέλη της νεοπαγούς Εκκλησίας συναθροίζονται «επί το αυτό καθ' ἡμέραν». Η αρχική αυτή συνήθεια εκτός την αγάπη των πρώτων Χριστιανών για τον Θεό φανερώνει και την τάση να ατονήσει το Σάββατο ως αποκλειστική ημέρα καταπαύσεως και λατρευτικής σύναξης, παραχωρώντας την θέση του στην «μία των Σαββάτων», την αναστάσιμη Ημέρα.²³⁵

Πλην, όμως, οι μαθητές Του αρχίζουν την διδασκαλική τους δράση για τη διάδοση του Θείου Λόγου εκμεταλλεόμενοι την σαββατική αργία και τη σύναξη του λαού στις συναγωγές. Ειδικά ο απόστολος Παύλος αμέσως μετά τη θαυματουργική μεταστροφή του προς το χριστιανισμό εκμεταλλεύτηκε αυτές τις συγκεντρώσεις την ημέρα του Σαββάτου για να κηρύξει το λόγο του Ιησού επισκεπτόμενος μαζί με το Βαρνάβα μια σειρά από πόλεις της Γαλατίας και της Κύπρου για να καταλήξει στην Αντιόχεια.²³⁶

«Αὐτοὶ δὲ διελθόντες ἀπὸ τῆς Πέργης παρεγένοντο εἰς Ἄντιόχειαν τῆς Πισιδίας, καὶ εἰσελθόντες εἰς τὴν συναγωγὴν τῆς ἡμέρας τῶν σαββάτων ἐκάθισαν. μετὰ δὲ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν ἀπέστειλαν οἱ ἀρχισυνάγωγοι πρὸς αὐτοὺς λέγοντες· ἄνδρες ἀδελφοί, εἰ ἔστι λόγος ἐν ὑμῖν παρακλήσεως πρὸς τὸν λαόν, λέγετε. ἀναστὰς δὲ Παῦλος καὶ κατασείσας τῇ χειρὶ εἶπεν· ἄνδρες Ἰσραηλῖται καὶ οἱ φοβούμενοι τὸν Θεόν, ἀκούσατε. ὁ Θεὸς τοῦ λαοῦ τούτου Ἰσραὴλ ἐξελέξατο τοὺς πατέρας ἡμῶν, καὶ τὸν λαὸν ὕψωσεν ἐν τῇ παροικίᾳ ἐν γῆ Αἰγύπτῳ, καὶ μετὰ βραχίονος ὑψηλοῦ ἐξήγαγεν αὐτοὺς ἐξ

---

²³⁴ Πρ., 2, 1-2: «Καὶ ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὴν ἡμέραν τῆς πεντηκοστῆς ἦσαν ἅπαντες ὁμοθυμαδὸν ἐπὶ τὸ αὐτό. καὶ ἐγένετο ἄφνω ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἦχος ὡσπερ φερομένης πνοῆς βιαίας, καὶ ἐπλήρωσεν ὅλον τὸν οἶκον οὗ ἦσαν καθήμενοι».

²³⁵ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον ἐν Κουμράν καὶ τῇ Κ. Διαθήκῃ, Διατριβὴ ἐπὶ υφηγεσίᾳ*, ὁ.π., σ. 170-171.

²³⁶ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον ἐν Κουμράν καὶ τῇ Κ. Διαθήκῃ, Διατριβὴ ἐπὶ υφηγεσίᾳ*, ὁ.π., σ. 135.

αυτῆς, καὶ ὡς τεσσαρακονταετῆ χρόνον ἐτροποφόρησεν αὐτοὺς ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ καθελῶν ἔθνη ἑπτὰ ἐν γῆ Χαναὰν κατεκληρονόμησεν αὐτοῖς τὴν γῆν αὐτῶν. καὶ μετὰ ταῦτα ὡς ἔτεσι τετρακοσίοις καὶ πεντήκοντα ἔδωκε κριτὰς ἕως Σαμουὴλ τοῦ προφήτου. κάκειθεν ἠτήσαντο βασιλέα, καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς τὸν Σαοὺλ υἱὸν Κίς, ἄνδρα ἐκ φυλῆς Βενιαμίν, ἔτη τεσσαράκοντα· καὶ μεταστήσας αὐτὸν ἤγειρεν αὐτοῖς τὸν Δαυῖδ εἰς βασιλέα, ὃ καὶ εἶπε μαρτυρήσας· εὗρον Δαυῖδ τὸν τοῦ Ἰεσσαί, ἄνδρα κατὰ τὴν καρδίαν μου, ὃς ποιήσει πάντα τὰ θελήματά μου. τούτου ὁ Θεὸς ἀπὸ τοῦ σπέρματος κατ' ἐπαγγελίαν ἤγαγε τῷ Ἰσραὴλ σωτηρίαν, προκηρύξαντος Ἰωάννου πρὸ προσώπου τῆς εἰσόδου αὐτοῦ βάπτισμα μετανοίας παντὶ τῷ λαῷ Ἰσραὴλ. ὡς δὲ ἐπλήρου ὁ Ἰωάννης τὸν δρόμον, ἔλεγε· τίνα με ὑπονοεῖτε εἶναι; οὐκ εἰμι ἐγώ, ἀλλ' ἰδοὺ ἔρχεται μετ' ἐμὲ οὗ οὐκ εἰμι ἄξιος τὸ ὑπόδημα τῶν ποδῶν λῦσαι. Ἄνδρες ἀδελφοί, υἱοὶ γένους Ἀβραὰμ καὶ οἱ ἐν ὑμῖν φοβούμενοι τὸν Θεόν, ὑμῖν ὁ λόγος τῆς σωτηρίας ταύτης ἀπεστάλη. οἱ γὰρ κατοικοῦντες ἐν Ἱερουσαλήμ καὶ οἱ ἄρχοντες αὐτῶν τοῦτον ἀγνοήσαντες, καὶ τὰς φωνὰς τῶν προφητῶν τὰς κατὰ πᾶν σάββατον ἀναγινωσκομένας κρίναντες ἐπλήρωσαν, καὶ μηδεμίαν αἰτίαν θανάτου εὐρόντες ἠτήσαντο Πιλάτον ἀναιρεθῆναι αὐτόν. ὡς δὲ ἐτέλεσαν πάντα τὰ περὶ αὐτοῦ γεγραμμένα, καθελόντες ἀπὸ τοῦ ξύλου ἔθηκαν εἰς μνημεῖον. ὁ δὲ Θεὸς ἤγειρεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν· ὃς ὤφθη ἐπὶ ἡμέρας πλείους τοῖς συναναβᾶσιν αὐτῷ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας εἰς Ἱερουσαλήμ, οἵτινες εἰσι μάρτυρες αὐτοῦ πρὸς τὸν λαόν. καὶ ἡμεῖς ὑμᾶς εὐαγγελιζόμεθα τὴν πρὸς τοὺς πατέρας ἐπαγγελίαν γενομένην, ὅτι ταύτην ὁ Θεὸς ἐκπεπλήρωκε τοῖς τέκνοις αὐτῶν, ἡμῖν, ἀναστήσας Ἰησοῦν, ὡς καὶ ἐν τῷ ψαλμῷ τῷ δευτέρῳ γέγραπται· υἱὸς μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. ὅτι δὲ ἀνέστησεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν μηκέτι μέλλοντα ὑποστρέφειν εἰς διαφθοράν, οὕτως εἶρηκεν, ὅτι δώσω ὑμῖν τὰ ὅσια Δαυῖδ τὰ πιστά. διὸ καὶ ἐν ἑτέρῳ λέγει· οὐ δώσεις τὸν ὄσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν. Δαυῖδ μὲν γὰρ ἰδίᾳ γενεᾷ ὑπηρετήσας τῇ τοῦ Θεοῦ

βουλῆ ἐκοιμήθη καὶ προσετέθη πρὸς τοὺς πατέρας αὐτοῦ καὶ εἶδε διαφθοράν· ὃν δὲ ὁ Θεὸς ἤγειρεν, οὐκ εἶδε διαφθοράν. γνωστὸν οὖν ἔστω ὑμῖν, ἄνδρες ἀδελφοί, ὅτι διὰ τούτου ὑμῖν ἄφεσις ἁμαρτιῶν καταγγέλλεται, καὶ ἀπὸ πάντων ὧν οὐκ ἠδυνήθητε ἐν τῷ νόμῳ Μωϋσέως δικαιωθῆναι, ἐν τούτῳ πᾶς ὁ πιστεύων δικαιούται. βλέπετε οὖν μὴ ἐπέλθῃ ἐφ' ὑμᾶς τὸ εἰρημένον ἐν τοῖς προφήταις· ἴδετε, οἱ καταφρονηταί, καὶ θαυμάσατε καὶ ἀφανίσθητε, ὅτι ἔργον ἐγὼ ἐργάζομαι ἐν ταῖς ἡμέραις ὑμῶν, ἔργον ᾧ οὐ μὴ πιστεύσητε ἐάν τις ἐκδιηγῆται ὑμῖν. Ἐξιόντων δὲ αὐτῶν ἐκ τῆς συναγωγῆς τῶν Ἰουδαίων παρεκάλουν τὰ ἔθνη εἰς τὸ μεταξὺ σάββατον λαληθῆναι αὐτοῖς τὰ ρήματα ταῦτα. λυθείσης δὲ τῆς συναγωγῆς ἠκολούθησαν πολλοὶ τῶν Ἰουδαίων καὶ τῶν σεβομένων προσηλύτων τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Βαρνάβῃ, οἵτινες προσλαλοῦντες αὐτοῖς ἔπειθον αὐτοὺς προσμένειν τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ.»²³⁷

Με βάση τα ὅσα αναφέρονται στην πιο πάνω περικοπή γίνεται κατανοητό ὅτι ἡ πρωτοβουλία τοῦ Παύλου νὰ κηρύξει στὴ συναγωγή τῆς Αντιόχειας ἐστέφθη ἀπὸ τόσο μεγάλη ἐπιτυχία, ὥστε ὄχι μόνο υπῆρξαν πολλοὶ ποὺ πίστεψαν στὸ λόγο τοῦ ἀλλὰ καὶ θέλησαν νὰ τὸν ἀκούσουν καὶ τὸ ἐπόμενο Σάββατο. Μάλιστα κατὰ τὴ διάρκεια τῆς εβδομάδας ποὺ μεσολάβησε, ὅπως μας πληροφοροῦν οἱ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, υπῆρξε ἐντονη συζήτηση μεταξύ τῶν Ἰουδαίων κατοίκων τῆς Αντιόχειας ἀλλὰ καὶ τῶν ἐθνικῶν ποὺ εἶχαν ἀκούσει τὴν ομιλία τοῦ Παύλου καὶ ἀνέλυαν ἢ μετέφεραν τὰ λόγια με ἀποτέλεσμα νὰ προλιανθεῖ με τὸν τρόπο αὐτὸ τὸ ἐδαφος γιὰ τὴν ἐπόμενη σαββατικὴ τοῦ ομιλία. Καὶ πράγματι ὅλη σχεδὸν ἡ πόλη συγκεντρώθηκε τὸ ἐπόμενο Σάββατο γιὰ νὰ ἀκούσει τὸν Παῦλο υπογραμμίζοντας τὴν ἐπιτυχία τῆς διδασκαλίας τοῦ. Βέβαια ἡ ταχύτατη αὐτὴ ἐπίδραση στὸ ἰουδαϊκὸ καὶ ὄχι μόνο τμῆμα τῆς πόλης τῆς Αντιόχειας τῶν λόγων τοῦ Παύλου προκάλεσε τὴν ἀντίδραση τελικὰ τῶν Ἰουδαίων, οἱ ὁποῖοι γιὰ λόγους ζηλοτυπίας καὶ ἐμμονῆς στους τύπους προσπάθησαν καὶ πέτυχαν τὴν ἀποπομπή τοῦ Παύλου καὶ τοῦ Βαρνάβα ἀπὸ τὴν πόλη. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ καὶ ὁ Παῦλος κατηγόρησε τοὺς Ἰουδαίους γιὰ ἀσυνέπεια καὶ τυπολατρία ὡς πρὸς τὴν

---

²³⁷ Πρ., ΙΓ', 14-43.

εφαρμογή του θεϊκού νόμου και τόνισε τη στροφή προς τους εθνικούς εγκαινιάζοντας την πορεία προς τα έθνη και επισημαίνοντας την ισότητα όλων των ανθρώπων στο νέο χριστιανικό πλαίσιο ανεξάρτητα από την καταγωγή και τις πρότερες θρησκευτικές τους πεποιθήσεις, όπως παρατηρούμε στο παρακάτω απόσπασμα.²³⁸

«Τῷ τε ἔρχομένῳ σαββάτῳ σχεδὸν πᾶσα ἡ πόλις συνήχθη ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. ἰδόντες δὲ οἱ Ἰουδαῖοι τοὺς ὄχλους ἐπλήσθησαν ζήλου καὶ ἀντέλεγον τοῖς ὑπὸ τοῦ Παύλου λεγομένοις ἀντιλέγοντες καὶ βλασφημοῦντες. παρρησιασάμενοι δὲ ὁ Παῦλος καὶ ὁ Βαρνάβας εἶπον· ὑμῖν ἦν ἀναγκαῖον πρῶτον λαληθῆναι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ· ἐπειδὴ δὲ ἀπωθεῖσθε αὐτὸν καὶ οὐκ ἀξίους κρίνετε ἑαυτοὺς τῆς αἰωνίου ζωῆς, ἴδου στρεφόμεθα εἰς τὰ ἔθνη. οὕτω γὰρ ἐντέταλται ἡμῖν ὁ Κύριος· τέθεικά σε εἰς φῶς ἐθνῶν τοῦ εἶναί σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. ἀκούοντα δὲ τὰ ἔθνη ἔχαιρον καὶ ἐδέξαντο τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, καὶ ἐπίστευσαν ὅσοι ἦσαν τεταγμένοι εἰς ζωὴν αἰώνιον· διεφέρετο δὲ ὁ λόγος τοῦ Κυρίου δι’ ὅλης τῆς χώρας.»²³⁹

Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι κατὰ τὴν ομιλία τοῦ στη συναγωγή τῆς Αντιόχειας ὁ Παῦλος καταφέρεται ἐναντίον τῶν Ἰουδαίων γιὰ τὴν ἐπιφανειακὴ τήρηση τῶν νόμων καὶ τὴν ἐθνικὴ τους ἔπαρση ὡς περιοῦσιος λαός τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία δὲν τοὺς επέτρεψε νὰ δουν τὴν ἀλήθεια τῶν λόγων τοῦ Ἰησοῦ καὶ νὰ πιστέψουν σὲ Αὐτόν. Ἀπέναντι ὅμως στοὺς ἐθνικοὺς δὲν ὑπάρχει καμία ἀναφορὰ ὡς πρὸς τὴν ζωὴ καὶ τὰ πιστεύω τοὺς.²⁴⁰

Ἡ δράση τοῦ Παύλου στὶς συναγωγὲς τῆς Αντιόχειας καὶ ἄλλων πόλεων ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν δημιουργία νέων ἐκκλησιῶν με νεοφώτιστα μέλη Ἰουδαίους καὶ ἐθνικοὺς ποὺ πιστεύουν πλεόπν στὴν αἰώνια ζωὴ καὶ ὁμολογοῦν τὸν Ἰησοῦ ὡς Σωτῆρα καὶ Λυτρωτῆ. Ὁ ἴδιος ὁ Παῦλος ἐνσωματώνει τὸ Σάββατο στὴ λατρευτικὴ ζωὴ τῶν νέων πιστῶν ὀρίζοντας ἓνα Σάββατο ὡς ἡμέρα κατρείας καὶ

²³⁸ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον ἐν Κουμράν καὶ τῆ Κ. Διαθήκῃ, Διατριβὴ ἐπὶ υφηγεσίᾳ*, ὁ.π., σ. 138-141.

²³⁹ Πρ., ΙΓ', 44-49.

²⁴⁰ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον ἐν Κουμράν καὶ τῆ Κ. Διαθήκῃ, Διατριβὴ ἐπὶ υφηγεσίᾳ*, ὁ.π., σ. 140.

φιλανθρωπικής δράσης. Με αυτό τον τρόπο σταδιακά το Σάββατο αρχίζει να εντάσσεται στη λατρευτική ζωή της νέας πίστεως με ανακαινισμένο περιεχόμενο. Δεν είναι τυχαίο ότι και ο Παύλος, όπως ακριβώς και ο Ιησούς, καυτηρίασαν την τυπολατρία της σαββατικής αργίας δίνοντας ένα πιο ανθρώπινο περιεχόμενο. Όπως και ο Ιησούς κατέλυσε την αργία του Σαββάτου για χάρη της σωτηρίας των ανθρώπων, έτσι και ο Παύλος καλεί τους πιστούς να δώσουν στη σαββατική αργία νέο ανθρωπιστικό περιεχόμενο χωρίς εμμονή στο τυπικό και το νόμο.²⁴¹

Μετά το κήρυγμα στην Αντιόχεια ο Παύλος ακολουθώντας την ίδια τακτική και παροτρυνόμενος από ένα όραμα μεταβαίνει στην Μακαδονία, όπου και εκεί διδάσκει κατά την αργία του Σαββάτου αρχικά στη συναγωγή των Φιλιππών και στη συνέχεια της Θεσσαλονίκης. Η ομιλία του Παύλου αποσκοπεί και πάλι να παρουσιάσει το πάθος, τη θυσία και την Ανάσταση του Ιησού για τη σωτηρία του ανθρώπινου γένους επιχειρηματολογώντας παράλληλα με την παρουσία και την ερμηνεία των Γραφών σχετικά με τη μεσσιανική αποστολή του Χριστού και αποδεικνύοντας ότι Αυτός είναι ο αναμενόμενος Μεσσίας. Όπως μαρτυρεί το παρακάτω απόσπασμα από τις Πράξεις των Αποστόλων, ο Παύλος κατάφερε να οδηγήσει πολλούς Ιουδαίους και εθνικούς στην χριστιανική πίστη.²⁴²

«Ἀναχθέντες οὖν ἀπὸ τῆς Τρωάδος εὐθυδρομήσαμεν εἰς Σαμοθράκην, τῇ δὲ ἐπιούσῃ εἰς Νεάπολιν, ἐκεῖθεν τε εἰς Φιλίππους, ἣτις ἐστὶ πρώτη τῆς μερίδος τῆς Μακεδονίας πόλις κολωνία. Ἦμεν δὲ ἐν αὐτῇ τῇ πόλει διατρίβοντες ἡμέρας τινάς, τῇ τε ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων ἐξήλθομεν ἔξω τῆς πόλεως παρὰ ποταμὸν οὗ ἐνομίζετο προσευχὴ εἶναι, καὶ καθίσαντες ἐλαλοῦμεν ταῖς συνελθούσαις γυναῖξί. καὶ τις γυνὴ ὀνόματι Λυδία, πορφυρόπωλις πόλεως Θυατείρων, σεβομένη τὸν Θεόν, ἤκουεν, ἧς ὁ Κύριος διήνοιξε τὴν καρδίαν προσέχειν τοῖς λαλουμένοις ὑπὸ τοῦ Παύλου. ὡς δὲ ἐβαπτίσθη καὶ ὁ οἶκος αὐτῆς, παρεκάλεσε λέγουσα· εἰ κεκρίκατέ με πιστὴν τῷ Κυρίῳ εἶναι, εἰσελθόντες εἰς τὸν οἶκόν μου μείνατε· καὶ παρεβιάσατο ἡμᾶς.»²⁴³

²⁴¹ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον ἐν Κουμράν καὶ τῇ Κ. Διαθήκῃ, Διατριβὴ ἐπὶ υφηγεσίᾳ*, ὁ.π., σ. 141.

²⁴² Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον ἐν Κουμράν καὶ τῇ Κ. Διαθήκῃ, Διατριβὴ ἐπὶ υφηγεσίᾳ*, ὁ.π., σ. 142.

²⁴³ Πρ., ΙΣΤ', 11-15.

Εν συνεχεία ο Παύλος μετέβη στη Θεσσαλονίκη και συνέχισε να διδάσκει στην τοπική συνεγωγή εκμεταλλεόμενος τη σαββατική αργία. Στις ομιλίες του κατά τα τρία συνεχόμενα Σάββατα ο Απόστολος εκτός της διηγήσεως σχετικά με τη σταυρική θυσία του Ιησού και την ανάστασή Του, προσπάθησε να παρουσιάσει ακολουθώντας το παράδειγμα του Χριστού τη σχέση Του με τις προφητείες αναφορικά με τον «πάσχοντα δούλο» και τον «Έβεδ Γιαχβέ» τονίζοντας ότι ο Ιησούς είναι ο Μεσσίας των λόγων αυτών. Μάλιστα προχωρώντας ένα βήμα πιο πέρα ο Παύλος έκανε λόγο για την ουράνια βασιλεία του Ιησού και την άφεση αμαρτιών που παρέχεται μέσα από την πίστη και την αφοσίωση σε Αυτόν προκαλώντας έντονες αντιδράσεις πολλών Ιουδαίων που είχαν συγκεντρωθεί. Παρά τις αντιδράσεις αυτές και τις διώξεις πολλοί ήταν εκείνοι που πίστεψαν στο κήρυγμα του Παύλου, όπως το ίδιο συνέβη και στη Βέροια²⁴⁴ με βάση την ακόλουθη περιγραφή:

«Διοδεύσαντες δὲ τὴν Ἀμφίπολιν καὶ Ἀπολλωνίαν ἦλθον εἰς Θεσσαλονίκην, ὅπου ἦν ἡ συναγωγή τῶν Ἰουδαίων. κατὰ δὲ τὸ εἰωθὸς τῷ Παύλῳ εἰσῆλθε πρὸς αὐτούς, καὶ ἐπὶ σάββατα τρία διελέγετο αὐτοῖς ἀπὸ τῶν γραφῶν, διανοίγων καὶ παρατιθέμενος ὅτι τὸν Χριστὸν ἔδει παθεῖν καὶ ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν, καὶ ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός, Ἰησοῦς ὃν ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν. καὶ τινες ἐξ αὐτῶν ἐπίσθησαν καὶ προσεκληρώθησαν τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Σίλῃ, τῶν τε σεβομένων Ἑλλήνων πολὺ πλῆθος γυναικῶν τε τῶν πρώτων οὐκ ὀλίγαι. Προσλαβόμενοι δὲ οἱ ἀπειθοῦντες Ἰουδαῖοι τῶν ἀγοραίων τινὰς ἄνδρας πονηροὺς καὶ ὀχλοποιήσαντες ἔθορύβουν τὴν πόλιν, ἐπιστάντες τε τῇ οἰκίᾳ Ἰάσονος ἐζήτησαν αὐτοὺς ἀγαγεῖν εἰς τὸν δῆμον· μὴ εὐρόντες δὲ αὐτοὺς ἔσυρον τὸν Ἰάσονα καὶ τινὰς ἀδελφοὺς ἐπὶ τοὺς πολιτάρχας, βοῶντες ὅτι οἱ τὴν οἰκουμένην ἀναστατώσαντες οὗτοι καὶ ἐνθάδε πάρεσιν, οὓς ὑποδέδεκται Ἰάσων· καὶ οὗτοι πάντες ἀπέναντι τῶν δογμάτων Καίσαρος πράσσουσι, βασιλέα ἕτερον λέγοντες εἶναι, Ἰησοῦν.

---

²⁴⁴ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον ἐν Κοιμῶν καὶ τῇ Κ. Διαθήκῃ, Διατριβὴ ἐπὶ υφηγεσίᾳ*, ὁ.π., σ. 143-144.

ἐτάραξαν δὲ τὸν ὄχλον καὶ τοὺς πολιτάρχας ἀκούοντας ταῦτα, καὶ λαβόντες τὸ ἱκανὸν παρὰ τοῦ Ἰάσονος καὶ τῶν λοιπῶν ἀπέλυσαν αὐτούς. Οἱ δὲ ἀδελφοὶ εὐθέως διὰ τῆς νυκτὸς ἐξέπεμψαν τὸν τε Παῦλον καὶ τὸν Σίλαν εἰς Βέροϊαν, οἵτινες παραγενόμενοι εἰς τὴν συναγωγὴν ἀπήεσαν τῶν Ἰουδαίων. οὗτοι δὲ ἦσαν εὐγενέστεροι τῶν ἐν Θεσσαλονίκη, οἵτινες ἐδέξαντο τὸν λόγον μετὰ πάσης προθυμίας, τὸ καθ' ἡμέραν ἀνακρίνοντες τὰς γραφὰς εἰ ἔχοι ταῦτα οὕτως. πολλοὶ μὲν οὖν ἐξ αὐτῶν ἐπίστευσαν, καὶ τῶν Ἑλληνίδων γυναικῶν τῶν εὐσημῶν καὶ ἀνδρῶν οὐκ ὀλίγοι. Ὡς δὲ ἔγνωσαν οἱ ἀπὸ τῆς Θεσσαλονίκης Ἰουδαῖοι ὅτι καὶ ἐν τῇ Βεροίᾳ κατηγγέλη ὑπὸ τοῦ Παύλου ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, ἦλθον κάκεῖ σαλεύοντες τοὺς ὄχλους. εὐθέως δὲ τότε τὸν Παῦλον ἐξαπέστειλαν οἱ ἀδελφοὶ πορεύεσθαι ὡς ἐπὶ τὴν θάλασσαν· ὑπέμενον δὲ ὁ τε Σίλας καὶ ὁ Τιμόθεος ἐκεῖ.»²⁴⁵

Ἡ αποστολικὴ δράση τοῦ Παύλου συνεχίζεται στὴν Ἀθήνα καὶ στὴν Κόρινθο καὶ σταδιακὰ διαφοροποιεῖται καθὼς πλέον δὲν περιορίζεται μόνο στὴ σαββατικὴ ἀργία ἀλλὰ καὶ οὔτε αποκλειστικά στὸ χῶρο τῶν συναγωγῶν, ἀφοῦ οἱ ἀντιδράσεις ἐκ μέρους τῶν Ἰουδαίων ἀλλὰ καὶ ἡ κοσμοαντίληψη τοῦ Παύλου τὸν οδηγοῦν νὰ στραφῆ κατὰ κύριον λόγον πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς, ὅπως μαρτυροῦν οἱ Πράξεις τῶν Αποστόλων:

«Μετὰ δὲ ταῦτα χωρισθεὶς ὁ Παῦλος ἐκ τῶν Ἀθηνῶν ἦλθεν εἰς Κόρινθον· καὶ εὐρών τινα Ἰουδαῖον ὀνόματι Ἀκύλαν, Ποντικὸν τῷ γένει, προσφάτως ἐληλυθότα ἀπὸ τῆς Ἰταλίας, καὶ Πρίσκιλλαν γυναῖκα αὐτοῦ, διὰ τὸ διατεταχέναι Κλαύδιον χωρίζεσθαι πάντας τοὺς Ἰουδαίους ἀπὸ τῆς Ρώμης, προσῆλθεν αὐτοῖς, καὶ διὰ τὸ ὁμότεχνον εἶναι ἔμεινε παρ' αὐτοῖς καὶ εἰργάζετο· ἦσαν γὰρ σκηνοποιοὶ τῇ τέχνῃ. διελέγετο δὲ ἐν τῇ συναγωγῇ κατὰ πᾶν

---

²⁴⁵ Πρ., ΙΖ', 1-14.

σάββατον, ἔπειθέ τε Ἰουδαίους καὶ Ἑλληνας. Ὡς δὲ κατήλθον ἀπὸ τῆς Μακεδονίας ὃ τε Σίλας καὶ ὁ Τιμόθεος, συνείχετο τῷ πνεύματι ὁ Παῦλος διαμαρτυρόμενος τοῖς Ἰουδαίοις τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν. ἀντιπασσομένων δὲ αὐτῶν καὶ βλασφημούντων ἐκτιναξάμενος τὰ ἱμάτια εἶπε πρὸς αὐτούς· τὸ αἷμα ὑμῶν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ὑμῶν· καθαρὸς ἐγώ· ἀπὸ τοῦ νῦν εἰς τὰ ἔθνη πορεύσομαι. καὶ μεταβὰς ἐκεῖθεν ἦλθεν εἰς οἰκίαν τινὸς ὀνόματι Ἰούστου, σεβομένου τὸν Θεόν, οὗ ἡ οἰκία ἦν συνομοροῦσα τῇ συναγωγῇ. Κρίσπος δὲ ὁ ἀρχισυνάγωγος ἐπίστευσε τῷ Κυρίῳ σὺν ὄλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, καὶ πολλοὶ τῶν Κορινθίων ἀκούοντες ἐπίστευον καὶ ἐβαπτίζοντο. Εἶπε δὲ ὁ Κύριος δι' ὀράματος ἐν νυκτὶ τῷ Παύλῳ· μὴ φοβοῦ, ἀλλὰ λάλει καὶ μὴ σιωπήσης, διότι ἐγώ εἰμι μετὰ σοῦ, καὶ οὐδεὶς ἐπιθήσεται σοὶ τοῦ κακῶσαί σε, διότι λαὸς ἐστὶ μοι πολὺς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ. ἐκάθισέ τε ἐνιαυτὸν καὶ μῆνας ἕξ διδάσκων ἐν αὐτοῖς τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Γαλλίωνος δὲ ἀνθυπατεύοντος τῆς Ἀχαΐας κατεπέστησαν ὁμοθυμαδὸν οἱ Ἰουδαῖοι τῷ Παύλῳ καὶ ἤγαγον αὐτὸν ἐπὶ τὸ βῆμα, λέγοντες ὅτι παρὰ τὸν νόμον οὗτος ἀναπειθεὶ τοὺς ἀνθρώπους σέβεσθαι τὸν Θεόν. μέλλοντος δὲ τοῦ Παύλου ἀνοίγειν τὸ στόμα εἶπεν ὁ Γαλλίων πρὸς τοὺς Ἰουδαίους· εἰ μὲν οὖν ἦν ἀδίκημά τι ἢ ραδιούργημα πονηρόν, ὧς Ἰουδαῖοι, κατὰ λόγον ἂν ἠνεσχόμην ὑμῶν· εἰ δὲ ζήτημά ἐστι περὶ λόγου καὶ ὀνομάτων καὶ νόμου τοῦ καθ' ὑμᾶς, ὄψεσθε αὐτοί· κριτῆς γὰρ ἐγώ τούτων οὐ βούλομαι εἶναι. καὶ ἀπήλασεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ βήματος. ἐπιλαβόμενοι δὲ πάντες οἱ Ἕλληνες Σωσθένην τὸν ἀρχισυνάγωγον ἔτυπτον ἔμπροσθεν τοῦ βήματος· καὶ οὐδὲν τούτων τῷ Γαλλίῳ ἐμελεν. Ὁ δὲ Παῦλος ἔτι προσμείνας ἡμέρας ἰκανάς, τοῖς ἀδελφοῖς ἀποταξάμενος ἐξέπλει εἰς τὴν Συρίαν, καὶ σὺν αὐτῷ Πρίσκιλλα καὶ Ἀκύλας, κειράμενος τὴν κεφαλὴν ἐν Κεγχρεαῖς· εἶχε γὰρ εὐχὴν.»²⁴⁶

---

²⁴⁶ Πρ., ΙΗ', 1-18.

Παρατηρούμε ότι ειδικά στην Κόρινθο ο Παύλος εγκαθίσταται στο σπίτι του εθνικού Ιούστου και αδιαφορεί για τη συναγωγή και τους Ιουδαίους με αποτέλεσμα να βαπτισθεί μεγάλο πλήθος ανθρώπων, όχι μόνο εθνικών αλλά και Ιουδαίων, όπως για παράδειγμα ο αρχισυνάγωγος Κρίσπος και όλη η οικογένειά του. Αυτή η σταδιακή ανεξαρτητοποίηση από τις συναγωγές και τη σαββατική αργία σηματοδοτεί και το γεγονός ότι ο χριστιανισμός παύει να αποτελεί τη νέα πίστη που αποσκοπεί στην προσέλκυση των Ιουδαίων αλλά αποκτά εξωστρέφεια προς τον κόσμο όλο. Αυτό επιφέρει και τη σταδιακή απεξάρτηση των χριστιανικών κοινοτήτων από τη συναγωγή και το Σάββατο, καθώς πλέον οι πιστοί προέρχονται από διαφορετικές θρησκείες και δεν είναι απαραίτητο η νέα θρησκεία να συνδέεται με αυτά. Έτσι και στην Κόρινθο, όπως και πρωτίτερα στην Γαλατία, οι χριστιανικές κοινότητες με προτροπή του Παύλου αφιερώνουν ένα Σάββατο και όχι όλα στη λατρεία και τη φιλανθρωπία.²⁴⁷

Μετά την Κόρινθο ο Παύλος επισκέφτηκε την Έφεσο, όπως μαρτυρούν οι Πράξεις των Αποστόλων:

«Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ τὸν Ἀπολλῶ εἶναι ἐν Κορίνθῳ Παῦλον διελθόντα τὰ ἀνωτερικὰ μέρη ἐλθεῖν εἰς Ἔφεσον· καὶ εὐρῶν μαθητὰς τινὰς εἶπε πρὸς αὐτούς· εἰ Πνεῦμα Ἅγιον ἐλάβετε πιστεύσαντες; οἱ δὲ εἶπον πρὸς αὐτόν· ἀλλ' οὐδὲ εἰ Πνεῦμα Ἅγιόν ἐστιν ἠκούσαμεν. εἶπέ τε πρὸς αὐτούς· εἰς τί οὖν ἐβαπτίσθητε; οἱ δὲ εἶπον· εἰς τὸ Ἰωάννου βάπτισμα. εἶπε δὲ Παῦλος· Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισε βάπτισμα μετανοίας, τῷ λαῷ λέγων εἰς τὸν ἐρχόμενον μετ' αὐτὸν ἵνα πιστεύσωσι, τοῦτ' ἔστιν εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστόν. ἀκούσαντες δὲ ἐβαπτίσθησαν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ. καὶ ἐπιθέντος αὐτοῖς τοῦ Παύλου τὰς χεῖρας ἦλθε τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐπ' αὐτούς, ἐλάλουν τε γλώσσαις καὶ προεφήτευον. ἦσαν δὲ οἱ πάντες ἄνδρες ὡσεὶ δεκαδύο. Εἰσελθὼν δὲ εἰς τὴν συναγωγὴν ἐπαρρησιάζετο ἐπὶ μῆνας τρεῖς διαλεγόμενος καὶ πείθων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ

---

²⁴⁷ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον ἐν Κοιμυρὰν καὶ τῆ Κ. Διαθήκῃ, Διατριβὴ ἐπὶ υφηγεσίᾳ*, ὁ.π., σ. 145-146.

Θεοῦ. ὡς δέ τινες ἐσκληρύνοντο καὶ ἠπειθουν κακολογοῦντες τὴν ὁδὸν ἐνώπιον τοῦ πλήθους, ἀποστάς ἀπ’ αὐτῶν ἀφώρισε τοὺς μαθητάς, καθ’ ἡμέραν διαλεγόμενος ἐν τῇ σχολῇ Τυράννου τινός. τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ ἔτη δύο, ὥστε πάντας τοὺς κατοικοῦντας τὴν Ἰουδαίαν ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, Ἰουδαίους τε καὶ Ἕλληνας.»²⁴⁸

Με βάση το απόσπασμα παρατηρούμε ότι ο απόστολος για τρεις μήνες κήρυττε τη χριστιανική πίστη στη συναγωγή των Ιουδαίων, γεγονός που αποδεικνύει ότι αρκετοί συμπατριώτες του πρέπει να πείσθηκαν και να ασπάστηκαν τη νέα θρησκεία. Και πάλι όμως υπήρξαν αντιδράσεις εκ μέρους τους, αν και όχι τόσο έντονες όπως σε άλλες πόλεις, ώστε να αναγκαστεί να εγκαταλείψει την Ἐφεσο. Στην επιτυχημένη αποστολική δράση του Παύλου στην συγκεκριμένη πόλη συνετέλεσε και το γεγονός ότι βρήκε δώδεκα ανθρώπους που είχαν βαπτιστεί από τον Ιωάννη τον Πρόδρομο και τους έπεισε ότι το βάπτισμα εκείνο καθώς και η διδασκαλία του Ιωάννη ήταν ένα στάδιο προετοιμασίας για την έλευση του Μεσσία, του Ιησού. Το αποτέλεσμα ήταν να βαπτιστούν και οι δώδεκα αυτοί και να διαδοθεί πολύ πιο γρήγορα η νέα θρησκεία. Μάλιστα και στην Ἐφεσο ο Παύλος βλέποντας την αντίδραση κάποιων Ιουδαίων απέκλεισε τους πιστούς από τη συναγωγή της πόλης και κινείται ανεξάρτητα από τις συγκεντρώσεις του Σαββάτου. Για το λόγο αυτό αλλάζει πλέον τον τόπο συνάξεως των νέων πιστών και κηρύττει πλέον σε όλους ανεξάρτητα από την ιουδαϊκή συναγωγή της πόλης και την έννοια του Σαββάτου στην εβδομαδιαία διδασκαλία. Η όλη αυτή δράση είχε ως αποτέλεσμα η εκκλησία της Εφέσου, η οποία περιελάμβανε στους κόλπους της Ιουδαίους και εθνικούς, να αποκτήσει δικιά της οργάνωση απαλλασσόμενη από τις ιουδαϊκές παραδόσεις. Η κορύφωση αυτής της ανεξαρτητοποίησης πραγματοποιείται με την εκλογή και χειροτονία από τον Παύλο υπευθύνων της εκκλησίας και το σχηματισμό ηγετικής ιεραρχίας η οποία θα εξασφάλιζε τη συνέχειά της.²⁴⁹

---

²⁴⁸ Πρ., ΙΘ', 1-10.

²⁴⁹ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον εν Κουμράν και τη Κ. Διαθήκη, Διατριβή επί υφηγεσία*, ό.π., σ. 146-148.

«Οὗτοι προελθόντες ἔμενον ἡμᾶς ἐν Τρωάδι· ἡμεῖς δὲ ἐξεπλεύσαμεν μετὰ τὰς ἡμέρας τῶν ἀζύμων ἀπὸ Φιλίππων καὶ ἦλθομεν πρὸς αὐτοὺς εἰς τὴν Τρωάδα ἄχρις ἡμερῶν πέντε, οὗ διετρίψαμεν ἡμέρας ἑπτὰ. Ἐν δὲ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων συνηγμένων τῶν μαθητῶν κλάσαι ἄρτον, ὁ Παῦλος διελέγετο αὐτοῖς, μέλλων ἐξίεναι τῇ ἐπαύριον, παρέτεινέ τε τὸν λόγον μέχρι μεσονυκτίου. ἦσαν δὲ λαμπάδες ἱκαναὶ ἐν τῷ ὑπερώῳ οὗ ἦμεν συνηγμένοι. καθήμενος δὲ τις νεανίας ὀνόματι Εὐτυχὸς ἐπὶ τῆς θυρίδος, καταφερόμενος ὕπνω βαθεῖ διαλεγόμενου τοῦ Παύλου ἐπὶ πλεῖον, κατενεχθεὶς ἀπὸ τοῦ ὕπνου ἔπεσεν ἀπὸ τοῦ τριστέγου κάτω καὶ ἦρθη νεκρός. καταβὰς δὲ ὁ Παῦλος ἐπέπεσεν αὐτῷ καὶ συμπεριλαβὼν εἶπε· μὴ θορυβεῖσθε· ἡ γὰρ ψυχὴ αὐτοῦ ἐν αὐτῷ ἐστίν. ἀναβὰς δὲ καὶ κλάσας ἄρτον καὶ γευσάμενος, ἐφ’ ἱκανόν τε ὁμιλήσας ἄχρις αὐγῆς, οὕτως ἐξῆλθεν. ἤγαγον δὲ τὸν παῖδα ζῶντα, καὶ παρεκλήθησαν οὐ μετρίως.»²⁵⁰

Πιο ξεκάθαρη ἡ διαφοροποίηση πλέον τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τὴν ἰουδαϊκὴ καὶ τὴ συνάξη τοῦ Σαββάτου φαίνεται στὴν κοινότητα τῆς Τρωάδος, ὅπου σύμφωνα με τὶς Πράξεις οἱ πιστοὶ τηροῦσαν μόνο τὸ ἓνα Σάββατο καὶ μάλιστα ὄχι πλέον γιὰ διδασκαλία καὶ ἀνάγνωση τῶν γραφῶν ἀλλὰ γιὰ νὰ τελέσουν γιὰ πρώτη φορὰ τὴν μυστήριον τῆς Εὐχαριστίας, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴ φράση «κλάσαι ἄρτον». Ἐνῶ λοιπὸν ἀρχικὰ ὁ Παῦλος ἐπισκεπτόταν τὶς συναγωγὰς τὰ Σάββατα γιὰ νὰ μπορέσει νὰ διδάξει καὶ νὰ ἀλιεύσει πιστοὺς, σταδιακὰ γίνεται ἐμφανὴς ἡ ἀνεξαρτητοποίηση ἀπὸ τὶς ἰουδαϊκὰς συνήθειες, ὅπως παρατηροῦμε, στὴ Γαλατία, τὴν Κόρινθον καὶ τὴν Ἐφεσο καὶ κυρίως στὴν Τρωάδα, ὅπου πλέον ἔχουμε καὶ τὴν πρώτη ἀναφορὰ ὅτι ἡ συγκέντρωση τῶν

---

²⁵⁰ Πρ., Κ', 5-12.

πιστών δεν περιορίστηκε μόνο στη διδασκαλία αλλά προχώρησε και στην τέλεση μίας πρώιμης μορφής της Θείας Ευχαριστίας με την κλάση του άρτου.²⁵¹

Η μορφή του Αποστόλου Παύλου διαδραμάτισε καταλυτικό ρόλο στη σταδιακή μετουσίωση του Σαββάτου σύμφωνα με το νέο περιεχόμενο που έδωσε ο ίδιος ο Ιησούς κατά τη διάρκεια της ζωής του και στη μετάβαση προς την Κυριακή της Αναστάσεως υπό τη μορφή που έχει σήμερα. Ο πρώην ζηλωτής εναντίον των χριστιανών υπήρξε και ο ανανεωτής του Σαββάτου, αρχικά με την ανεξαρτητοποίηση των συναγωγών που ίδρυσε από τα ιουδαϊκά έθιμα, όπως παρατηρήσαμε, και στη συνέχεια με τη διδασκαλία του περί της νέας έννοιας της χριστιανικής ζωής.

«Ὡστε, ἀδελφοί μου, καὶ ὑμεῖς ἐθανατώθητε τῷ νόμῳ διὰ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ εἰς τὸ γενέσθαι ὑμᾶς ἐτέρῳ, τῷ ἐκ νεκρῶν ἐγερθέντι, ἵνα καρποφορήσωμεν τῷ Θεῷ. ὅτε γὰρ ἦμεν ἐν τῇ σαρκί, τὰ παθήματα τῶν ἁμαρτιῶν τὰ διὰ τοῦ νόμου ἐνηργεῖτο ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν εἰς τὸ καρποφορῆσαι τῷ θανάτῳ· νυνὶ δὲ κατηργήθημεν ἀπὸ τοῦ νόμου, ἀποθανόντες ἐν ᾧ κατειχόμεθα, ὥστε δουλεύειν ἡμᾶς ἐν καινότητι πνεύματος καὶ οὐ παλαιότητι γράμματος.»²⁵²

Με βάση το παραπάνω απόσπασμα παρατηρούμε ότι οι προτροπές του αφορούν την πνευματική ανακαίνιση των νέων πιστών με την απομάκρυνση από το Μωσαϊκό Νόμο και την αναγέννηση υπό το νέο πνεύμα της χριστιανικής πίστης. Ο Απόστολος Παύλος δίδασκε ότι με τη θυσία του Κυρίου ο παλιός άνθρωπος πέρασε στο παρελθόν, όπως και ο νόμος που τον εξέφραζε. Επομένως τίποτε δεν είχε πια ισχύ, ούτε ο σαββατικός νόμος ούτε καν η

---

²⁵¹ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον εν Κουμράν και τη Κ. Διαθήκη, Διατριβή επί υφηγεσία*, ό.π., σ. 149-150.

²⁵² Ρωμ. Ζ', 4-6.

περιτομή.²⁵³ Η νέα αυτή αντίληψη είναι λογική, όχι μόνο γιατί συνάδει απόλυτα με το πνεύμα του Ιησού και τη διδασκαλία Του αλλά και επειδή αποτελεί μία προσπάθεια του Αποστόλου να περιχαρακώσει τη νέα πίστη και τους οπαδούς της και να τους απομακρύνει από παλιές συνήθειες που ούτως ή άλλως δεν είχαν κανένα νόημα στη νέα θρησκεία.

Υπό αυτό το πρίσμα τίθενται στο περιθώριο βασικές συνήθειες του ιουδαϊκού νόμου, όπως η περιτομή και η αργία του Σαββάτου. Σχετικά με την πρώτη ο Παύλος εισάγει την πνευματική περιτομή που δεν γίνεται από ανθρώπους αλλά στην καρδιά του κάθε ανθρώπου με την εφαρμογή της διδασκαλίας του Ιησού.²⁵⁴

«Ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ οὔτε περιτομή τι ἰσχύει οὔτε ἀκροβυστία, ἀλλὰ καινὴ κτίσις. καὶ ὅσοι τῷ κανόνι τούτῳ στοιχήσουσιν, εἰρήνην ἔπ' αὐτοὺς καὶ ἔλεος, καὶ ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ τοῦ Θεοῦ.»²⁵⁵

«Ὡς οὖν παρελάβετε τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν τὸν Κύριον, ἐν αὐτῷ περιπατεῖτε, ἐρριζωμένοι καὶ ἐποικοδομούμενοι ἐν αὐτῷ καὶ βεβαιούμενοι ἐν τῇ πίστει καθὼς ἐδιδάχθητε, περισσεύοντες ἐν αὐτῇ ἐν εὐχαριστίᾳ. Βλέπετε μὴ τις ὑμᾶς ἔσται ὁ συλαγωγῶν διὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ κενῆς ἀπάτης, κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων, κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου καὶ οὐ κατὰ Χριστόν· ὅτι ἐν αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς, καὶ ἐστὲ ἐν αὐτῷ πεπληρωμένοι, ὅς ἐστιν ἡ κεφαλὴ πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας, ἐν ᾧ καὶ περιετμήθητε περιτομῇ ἀχειροποιήτῳ ἐν τῇ ἀπεκδύσει τοῦ σώματος τῶν ἁμαρτιῶν τῆς σαρκός, ἐν τῇ περιτομῇ τοῦ Χριστοῦ, συνταφέντες αὐτῷ ἐν τῷ βαπτίσματι, ἐν ᾧ καὶ συνηγέρθητε διὰ τῆς πίστεως τῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ τοῦ ἐγείραντος αὐτὸν ἐκ τῶν νεκρῶν. καὶ ὑμᾶς, νεκροὺς ὄντας ἐν τοῖς

---

²⁵³ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον ἐν Κουμράν καὶ τῇ Κ. Διαθήκῃ, Διατριβὴ ἐπὶ υφηγεσίᾳ*, ὁ.π., σ. 151-152.

²⁵⁴ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον ἐν Κουμράν καὶ τῇ Κ. Διαθήκῃ, Διατριβὴ ἐπὶ υφηγεσίᾳ*, ὁ.π., σ. 152.

²⁵⁵ Γαλ., ΣΤ', 15-16.

παραπτώμασι καὶ τῇ ἀκροβυστίᾳ τῆς σαρκὸς ὑμῶν, συνεζωοποίησεν ὑμᾶς σὺν αὐτῷ, χαρισάμενος ἡμῖν πάντα τὰ παραπτώματα, ἐξαλείψας τὸ καθ' ἡμῶν χειρόγραφον τοῖς δόγμασιν ὃ ἦν ὑπεναντίον ἡμῖν, καὶ αὐτὸ ἦρεν ἐκ τοῦ μέσου προσηλώσας αὐτὸ τῷ σταυρῷ· ἀπεκδυσάμενος τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας ἐδειγμάτισεν ἐν παρρησίᾳ, θριαμβεύσας αὐτοὺς ἐν αὐτῷ. Μὴ οὖν τις ὑμᾶς κρινέτω ἐν βρώσει ἢ ἐν πόσει ἢ ἐν μέρει ἑορτῆς ἢ νουμηνίας ἢ σαββάτων, ἃ ἔστι σκιὰ τῶν μελλόντων, τὸ δὲ σῶμα Χριστοῦ.»²⁵⁶

Ἡ τελευταία αὐτῆ ἀποστροφή τοῦ Ἀπ. Παύλου ἐπιβεβαιώνει ὅτι θὰ ἦταν ἀδύνατη ἡ υιοθέτηση ἀπὸ τοὺς Χριστιανούς τοῦ Σαββάτου ὡς ἡμέρας λατρείας. Βέβαια, δὲν ἀποκλείεται ἡ ἀποδέσμευση ἀπὸ τὸ Σάββατο νὰ ἔχει τὴν ἀρχὴ τῆς στο ἐλληνιστικὸ περιβάλλον, στό ὁποῖο ἀπευθύνεται καὶ ὁ Ἀπόστολὸς Παῦλος· αὐτὸ υποδηλώνεται σὴν ψευδομαρτυρία ἐναντίον τοῦ ἐλληνιστῆ καὶ Πρωτομάρτυρα Στεφάνου²⁵⁷. Πλέον, ὁμως, ἡ σαββατικὴ ἀργία ἀποτελεῖ ἕναν νόμο που ἔχει λήξει μετὰ τὴ σταυρικὴ θυσία τοῦ Ἰησοῦ, με τὴν ὁποία ὁ παλαιὸς ἄνθρωπος νεκρώθηκε καὶ ἀναστήθηκε σὲ νέα βάση:²⁵⁸

«Φοβηθῶμεν οὖν μὴ ποτε, καταλειπομένης ἐπαγγελίας εἰσελθεῖν εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ, δοκῆ τις ἐξ ὑμῶν ὑστερηκεῖναι. καὶ γὰρ ἔσμεν εὐηγγελισμένοι, καθάπερ κάκεῖνοι· ἀλλ' οὐκ ὠφέλησεν ὁ λόγος τῆς ἀκοῆς ἐκείνους μὴ συγκεκραμένους τῇ πίστει τοῖς ἀκούσασιν. εἰσερχόμεθα γὰρ εἰς τὴν κατάπαυσιν οἱ πιστεύσαντες, καθὼς εἶρηκεν· ὡς ὤμοσα ἐν τῇ ὀργῇ μου, εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου· καίτοι τῶν ἔργων ἀπὸ καταβολῆς κόσμου γενηθέντων. εἶρηκε γὰρ που περὶ τῆς ἐβδόμης οὕτω· καὶ κατέπαυσεν ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἐβδόμῃ

²⁵⁶ Κολ., Β', 6-17.

²⁵⁷ Πρβλ. Πρ. 6, 14: «Ἄκηκόαμεν γὰρ αὐτοῦ λέγοντος ὅτι Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος οὗτος καταλύσει τὸν τόπον τοῦτον καὶ ἀλλάξει τὰ ἔθνη ἃ παρέδωκεν ἡμῖν Μωϋσῆς.»

²⁵⁸ Γ. Γρατσέα, *Τὸ Σάββατον ἐν Κουμράν καὶ τῇ Κ. Διαθήκῃ, Διατριβὴ ἐπὶ υφηγεσίᾳ*, ὁ.π., σ. 152.

ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ· καὶ ἐν τούτῳ πάλιν· εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου. ἐπεὶ οὖν ἀπολείπεται τινὰς εἰσελθεῖν εἰς αὐτήν, καὶ οἱ πρότερον εὐαγγελισθέντες οὐκ εἰσῆλθον δι' ἀπειθειαν, πάλιν τινὰ ὀρίζει ἡμέραν, σήμερον, ἐν Δαυῖδ λέγων, μετὰ τοσοῦτον χρόνον, καθὼς εἴρηται· σήμερον ἔὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε, μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν. εἰ γὰρ αὐτοὺς Ἰησοῦς κατέπαυσεν, οὐκ ἂν περὶ ἄλλης ἐλάλει μετὰ ταῦτα ἡμέρας· ἄρα ἀπολείπεται σαββατισμὸς τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ. ὁ γὰρ εἰσελθὼν εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ καὶ αὐτὸς κατέπαυσεν ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτοῦ, ὡσπερ ἀπὸ τῶν ἰδίων ὁ Θεός. Σπουδάσωμεν οὖν εἰσελθεῖν εἰς ἐκείνην τὴν κατάπαυσιν, ἵνα μὴ ἐν τῷ αὐτῷ τις ὑποδείγματι πέσῃ τῆς ἀπειθείας.»²⁵⁹

Βέβαια αὐτὴ ἡ νέα ἀντίληψη καὶ ἡ ἀπομάκρυνση ἀπὸ τις ἰουδαϊκῆς συνήθειες καὶ τὸ μωσαϊκὸ νόμο δεν μπορεῖ νὰ γίνῃ «αβρόχοις ποσὶ», ἀλλὰ γίνεταί αἰτία ἀντιπαραθέσεων καὶ διενέξεων, ἀκόμα καὶ μέσα στους κόλπους τῶν κοινοτήτων τῆς Γαλατίας, τις ὁποῖες προσπάθησε νὰ ἀπομακρύνῃ ἀπὸ τις συνάξεις τοῦ Σαββάτου κατὰ τὴν ἰουδαϊκὴν συνήθειαν καὶ νὰ καθιερώσῃ ὡς ἡμέρα τοῦ Κυρίου ἓνα Σάββατο τὸ μῆνα.²⁶⁰

«Ἄλλὰ τότε μὲν οὐκ εἰδότες Θεὸν ἐδουλεύσατε τοῖς μὴ φύσει οὖσι θεοῖς· νῦν δὲ γνόντες Θεόν, μᾶλλον δὲ γνωσθέντες ὑπὸ Θεοῦ, πῶς ἐπιστρέφετε πάλιν ἐπὶ τὰ ἀσθενῆ καὶ πτωχὰ στοιχεῖα, οἷς πάλιν ἄνωθεν δουλεύειν θέλετε; ἡμέρας παρατηρεῖσθε καὶ μῆνας καὶ καιροὺς καὶ ἑνιαυτούς! φοβοῦμαι ὑμᾶς μήπως εἰκῆ κεκοπίακα εἰς ὑμᾶς.»²⁶¹

Ἡ παραπάνω περικοπὴ εἶναι ἐνδεικτικὴ τῆς θλίψης τοῦ Παύλου γιὰ τις ἀντιδράσεις ἀλλὰ καὶ τῆς ἀντίληψης ὅτι ἡ ἐπιστροφή στους ἰουδαϊκοὺς νόμους ἀποτελεῖ ἐξ ὀρισμοῦ ἐπαναφορὰ στοιχείων ποὺ χαρακτηρίζονται ὡς «ασθενῆ» καὶ «πτωχὰ». Εἶναι δε πεπεισμένος ὅτι ὁ Νόμος ἀνήκει στο παρελθόν καὶ δεν μπορεῖ

---

²⁵⁹ Ἑβρ., Δ', 1-11.

²⁶⁰ Γ. Γρατσέα, *Τὸ Σάββατον ἐν Κοιμῶν καὶ τῆ Κ. Διαθήκῃ, Διατριβὴ ἐπὶ ὑψηγείᾳ*, ὁ.π., σ. 153.

²⁶¹ Γαλ., Δ', 8-11.

να συμβαδίσει με το νέο πνεύμα της χριστιανικής πίστης, όπως αυτή θεμελιώθηκε από τον ίδιο τον Ιησού.²⁶²

Με βάση αυτό το πνεύμα, όπως έχουμε προαναφέρει, ο Παύλος ήδη είχε προβεί σε μεταρρυθμίσεις αναφορικά με τις συνάξεις κατά την αργία του Σαββάτου στις εκκλησίες που ίδρυσε στην Κόρινθο, τη Γαλατία, την Τρωάδα. Πλέον είχε καθιερώσει συνάξεις ένα Σάββατο το μήνα. Μάλιστα, όπως φαίνεται μέσα από τις επιστολές προς Κορινθίους, είχε πλέον θέσει ως κέντρο των συναντήσεων την Ευχαριστία, το Κυριακάτικο δείπνο.²⁶³

«Τοῦτο δὲ παραγγέλλων οὐκ ἐπαινῶ ὅτι οὐκ εἰς τὸ κρεῖττον, ἀλλ' εἰς τὸ ἥττον συνέρχεσθε. πρῶτον μὲν γὰρ συνερχομένων ὑμῶν ἐν ἐκκλησίᾳ ἀκούω σχίσματα ἐν ὑμῖν ὑπάρχειν, καὶ μέρος τι πιστεύω· δεῖ γὰρ καὶ αἰρέσεις ἐν ὑμῖν εἶναι, ἵνα οἱ δόκιμοι φανεροὶ γένωνται ἐν ὑμῖν. συνερχομένων οὖν ὑμῶν ἐπὶ τὸ αὐτὸ οὐκ ἔστι κυριακὸν δεῖπνον φαγεῖν· ἕκαστος γὰρ τὸ ἴδιον δεῖπνον προλαμβάνει ἐν τῷ φαγεῖν, καὶ ὃς μὲν πεινᾷ, ὃς δὲ μεθύει. μὴ γὰρ οἰκίας οὐκ ἔχετε εἰς τὸ ἐσθίειν καὶ πίνειν; ἢ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ καταφρονεῖτε καὶ καταισχύνετε τοὺς μὴ ἔχοντας; τί ὑμῖν εἶπω; ἐπαινέσω ὑμᾶς ἐν τούτῳ; οὐκ ἐπαινῶ. ἐγὼ γὰρ παρέλαβον ἀπὸ τοῦ Κυρίου ὃ καὶ παρέδωκα ὑμῖν, ὅτι ὁ Κύριος Ἰησοῦς ἐν τῇ νυκτὶ ἣ παρεδίδοτο ἔλαβεν ἄρτον καὶ εὐχαριστήσας ἔκλασε καὶ εἶπε· λάβετε φάγετε· τοῦτό μου ἐστὶ τὸ σῶμα τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον· τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν. ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον μετὰ τὸ δειπνῆσαι λέγων· τοῦτο τὸ ποτήριον ἡ καινὴ διαθήκη ἐστὶν ἐν τῷ ἐμῷ αἵματι· τοῦτο ποιεῖτε, ὡσάκις ἂν πίνητε, εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν. ὡσάκις γὰρ ἂν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο πίνητε, τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου καταγγέλλετε, ἄχρις οὗ ἂν ἔλθῃ.»²⁶⁴

²⁶² Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον ἐν Κουμράν καὶ τῇ Κ. Διαθήκῃ, Διατριβὴ ἐπὶ υφηγεσίᾳ*, ὁ.π., σ. 153-154.

²⁶³ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον ἐν Κουμράν καὶ τῇ Κ. Διαθήκῃ, Διατριβὴ ἐπὶ υφηγεσίᾳ*, ὁ.π., σ. 154.

²⁶⁴ Α' Κορ., ΙΑ', 17-26.

Είναι χαρακτηριστική η αναφορά του Παύλου στην παραπάνω περικοπή στο κυριακάτικο δείπνο, όπου και περιγράφεται ο ορθός τρόπος εκτέλεσης της Ευχαριστίας, ο οποίος αποτελεί ακρογωνιαίο λίθο και της σημερινής Θείας Λειτουργίας. Μάλιστα επικρίνονται οι παραβάτες προς αποφυγή λανθασμένων ενεργειών που θα μπορούσαν να οδηγήσουν στη δημιουργία αιρέσεων. Αξιοσημείωτη επίσης είναι η αναφορά στο «ίδιον δείπνον», η οποία έρχεται να τονίσει την ισότητα όλων των πιστών και την ισότιμη συμμετοχή τους στο δείπνο ανεξάρτητα από την κοινωνική τους θέση και την οικονομική τους κατάσταση. Όπως και ο νόμος περί της σαββατικής αργίας ίσχυε για όλους χωρίς να υπάρχουν διακρίσεις ως προς την κοινωνική τάξη, κατά τον ίδιο τρόπο και ο Παύλος εισάγει το πνεύμα της αγάπης και της αδερφοσύνης στο κυριακάτικο δείπνο, όπου ο καθένας είναι ίσος με τον άλλον και ακολουθεί τους κανόνες της Ευχαριστίας χωρίς να λαμβάνονται υπόψη άλλα κριτήρια. Σε αυτό το πλαίσιο ο Παύλος τονίζει την ανάγκη οι έχοντες αδελφοί να υποστηρίξουν οικονομικά τους πένητες εντός των ορίων των τοπικών εκκλησιών και των χριστιανικών κοινοτήτων. Αυτή την αλληλοϋποστήριξη την θεωρεί τόσο σημαντική, ώστε την εντάσσει στα καθήκοντα των χριστιανών, υποστηρίζοντας ότι δεν θα πρέπει να περιορίζεται μόνο μεταξύ των μελών της ίδιας κοινότητας αλλά θα πρέπει να γίνεται το ίδιο και μεταξύ των χριστιανικών κοινοτήτων.²⁶⁵

«Περί δὲ τῆς λογίας τῆς εἰς τοὺς ἁγίους, ὡσπερ διέταξα ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Γαλατίας οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιήσατε. κατὰ μίαν σαββάτων ἕκαστος ὑμῶν παρ' ἑαυτῷ τιθέτω θησαυρίζων ὃ τι ἂν εὐοδῶται, ἵνα μὴ ὅταν ἔλθω τότε λογία γίνωνται.»²⁶⁶

Παρατηρούμε λοιπόν ότι ο Παύλος όχι μόνο κατήργησε τις παλαιές συνήθειες αλλά θέσπισε νέες με βάση τη διδασκαλία του Ιησού και μέσα σε πνεύμα αγάπης και συναδέλφωσης με σκοπό τη δημιουργία ιδιαίτερων συνεκτικών δεσμών μεταξύ των πιστών μακριά από το νεκρό γράμμα του νόμου. Η θεία Ευχαριστία που θεμελιώθηκε από τον Παύλο είχε έντονο το στοιχείο της κοινωνίας, αρχικά με τον ίδιο τον Κύριο Ιησού Χριστό και κατόπιν μεταξύ των

---

²⁶⁵ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον εν Κουμράν και τη Κ. Διαθήκη, Διατριβή επί υφηγεσία*, ό.π., σ. 154-155.

²⁶⁶ Α' Κορ., ΙΣΤ', 1-2.

αδερφών. Αυτή ήταν και η βάση της χριστιανικής λατρείας, όπως αυτή εξελίχθηκε στο πέρασμα των αιώνων.²⁶⁷

«Τὸ ποτήριον τῆς εὐλογίας ὃ εὐλογοῦμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ ἐστί; τὸν ἄρτον ὃν κλῶμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ ἐστίν; ὅτι εἷς ἄρτος, ἓν σῶμα οἱ πολλοὶ ἐσμεν· οἱ γὰρ πάντες ἐκ τοῦ ἑνὸς ἄρτου μετέχομεν.»²⁶⁸

Αυτή η αγαπητική σχέση που οικοδομείται πάνω στην κοινωνία με το σώμα και το αίμα του Χριστού αποτελεί τον κορμό της αντίληψης του Παύλου και παράλληλα διαφοροποιεί τους πιστούς της νέας θρησκείας από τους λοιπούς ιουδαίους που μένουν πιστοί στο γράμμα του νόμου, οι διατάξεις του οποίου αποτελούν τύπους και είναι άνευ ουσίας και περιεχομένου γράμματα.²⁶⁹ Αυτό είναι και το νόημα των λόγων του Αποστόλου σχετικά με το αλληγορικό κάλυμμα του Μωυσή, το οποίο θα αφαιρεθεί και από αυτόν μετά την αποκάλυψη του Ιησού στον ίδιο.

«Ἄλλ' ἐπρωρώθη τὰ νοήματα αὐτῶν. ἄχρι γὰρ τῆς σήμερον τὸ αὐτὸ κάλυμμα ἐπὶ τῇ ἀναγνώσει τῆς παλαιᾶς διαθήκης μένει, μὴ ἀνακαλυπτόμενον ὅτι ἐν Χριστῷ καταργεῖται, ἀλλ' ἕως σήμερον, ἡνίκα ἀναγινώσκειται Μωϋσῆς, κάλυμμα ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτῶν κεῖται· ἡνίκα δ' ἂν ἐπιστρέψῃ πρὸς Κύριον, περιαιρεῖται τὸ κάλυμμα. ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστιν· οὗ δὲ τὸ Πνεῦμα Κυρίου, ἐκεῖ ἐλευθερία. ἡμεῖς δὲ πάντες ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου κατοπτριζόμενοι τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμεθα ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, καθάπερ ἀπὸ Κυρίου Πνεύματος.»²⁷⁰

Θεωρώντας ότι ούτε ο Μωυσής είχε αποκάλυψη του Ιησού αλλά ότι αυτή έγινε κατά την παρουσία Του και τη διδασκαλία Του στον κόσμο, υποστηρίζει ότι η

---

²⁶⁷ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον εν Κουμράν και τη Κ. Διαθήκη, Διατριβή επί υφηγεσία*, ό.π., σ. 155.

²⁶⁸ Α' Κορ., Ι', 15-18.

²⁶⁹ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον εν Κουμράν και τη Κ. Διαθήκη, Διατριβή επί υφηγεσία*, ό.π., σ. 156.

²⁷⁰ Β' Κορ., Γ', 14-18.

Παλαιά Διαθήκη και ο Νόμος είχαν ως στόχο την προετοιμασία του λαού του Θεού για την πραγματική σωτηρία, όπως αυτή αποκαλύφθηκε μέσα από τις διδαχές του Ιησού. Επομένως εκ των προτέρων είχε περιορισμένη διάρκεια και κατά συνέπεια αυτοί που εξακολουθούσαν να μένουν προσκολλημένοι στο γράμμα του νόμου απορρίπτοντας τον Ιησού ήταν αυτοί που δεν μπορούσαν ούτε και την ίδια την Παλαιά Διαθήκη να ερμηνεύσουν σωστά. Μέσα στο πνεύμα αυτό είναι λογική και η κατάργηση της σαββατικής αργίας υπό της μορφής του νόμου και η ανανέωσή της με βάση το περιεχόμενο του Ιησού.²⁷¹

«Μαρτυρῶ γὰρ αὐτοῖς ὅτι ζῆλον Θεοῦ ἔχουσιν, ἀλλ' οὐ κατ' ἐπίγνωσιν. ἀγνοοῦντες γὰρ τὴν τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνην, καὶ τὴν ἴδιαν δικαιοσύνην ζητοῦντες στήσαι, τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ Θεοῦ οὐχ ὑπετάγησαν. τέλος γὰρ νόμου Χριστὸς εἰς δικαιοσύνην παντὶ τῷ πιστεύοντι.»²⁷²

Αυτή η οριστική λήξη του νόμου και η αντικατάστασή της από τη δικαιοσύνη του Θεού, θεμελιωτής της οποίας είναι ο Ιησούς είναι ένα βασικό στοιχείο της επιχειρηματολογίας του Παύλου σχετικά με τις αλλαγές που συντελούνται σε όσους ακολουθούν τη νέα πίστη. Ο Παύλος στην παρακάτω περικοπή εξετάζει τον Ιησού σε σύγκριση με τον Μωυσή εντοπίζοντας ομοιότητες και διαφορές.²⁷³

«Ὅθεν, ἀδελφοὶ ἅγιοι, κλήσεως ἐπουρανίου μέτοχοι, κατανοήσατε τὸν ἀπόστολον καὶ ἀρχιερέα τῆς ὁμολογίας ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, πιστὸν ὄντα τῷ ποιήσαντι αὐτόν, ὡς καὶ Μωϋσῆς ἐν ὄλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ. πλείονος γὰρ δόξης οὗτος παρὰ Μωϋσῆν ἠξίωται, καθ' ὅσον πλείονα τιμὴν ἔχει τοῦ οἴκου ὁ κατασκευάσας αὐτόν. πᾶς γὰρ οἶκος κατασκευάζεται ὑπὸ τινος, ὁ δὲ τὰ πάντα κατασκευάσας Θεός. καὶ Μωϋσῆς μὲν πιστὸς ἐν

---

²⁷¹ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον ἐν Κουμράν και τῇ Κ. Διαθήκῃ, Διατριβὴ ἐπὶ υφηγεσίᾳ*, ὁ.π., σ. 156-157.

²⁷² Ρωμ., Ι', 2-4.

²⁷³ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον ἐν Κουμράν και τῇ Κ. Διαθήκῃ, Διατριβὴ ἐπὶ υφηγεσίᾳ*, ὁ.π., σ. 159.

ὄλω τῷ οἴκῳ αὐτοῦ ὡς θεράπων, εἰς μαρτύριον τῶν λαληθησομένων, Χριστὸς δὲ ὡς υἱὸς ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ, οὗ οἶκός ἐσμεν ἡμεῖς, ἐάνπερ τὴν παρρησίαν καὶ τὸ καύχημα τῆς ἐλπίδος μέχρι τέλους βεβαίαν κατάσχωμεν. Διό, καθὼς λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον· σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε, μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν ὡς ἐν τῷ παραπικρασμῷ, κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ πειρασμοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ, οὗ ἐπίερασάν με οἱ πατέρες ὑμῶν, ἐδοκίμασάν με, καὶ εἶδον τὰ ἔργα μου τεσσαράκοντα ἔτη· διὸ προσώχθισα τῇ γενεᾷ ἐκείνῃ καὶ εἶπον· ἀεὶ πλανῶνται τῇ καρδίᾳ, αὐτοὶ δὲ οὐκ ἔγνωσαν τὰς ὁδοὺς μου· ὡς ὤμοσα ἐν τῇ ὀργῇ μου, εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου· βλέπετε, ἀδελφοί, μὴ ποτε ἔσται ἐν τινὶ ὑμῶν καρδία πονηρὰ ἀπιστίας ἐν τῷ ἀποστῆναι ἀπὸ Θεοῦ ζῶντος.»²⁷⁴

Με βάση την παραπάνω περικοπή διαπιστώνεται η ομοιότητα με τον Μωυσή σχετικά με την πίστη προς το Θεό, αλλά πέραν τούτου ουδεμία άλλη σύγκριση μπορεί να γίνει καθώς η υπεροχή του Ιησού είναι δεδομένη και αξεπέραστη. Ἄλλωστε ο Ιησοῦς εἶναι ὁ «υἱός» τοῦ Θεοῦ καὶ ὁ Μωυσῆς ὁ «θεράπων», μια διαφοροποίηση που εμπεριέχει ὅλη την οὐσία. Ὁ Χριστὸς ὡς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ εἶναι ταυτόχρονα καὶ Κύριος τοῦ Ἰσραὴλ καὶ ὅλων των χριστιανῶν καὶ επομένως ἔχει ὅλη την ἐξουσία νὰ προχωρήσει στην κατάργηση καὶ την ανακαίνιση τοῦ νόμου.²⁷⁵ Καὶ ἀκολουθῶς ὁ Παῦλος ἀναφέρει:

«Ἄλλὰ παρακαλεῖτε ἑαυτοὺς καθ' ἐκάστην ἡμέραν ἄχρις οὗ τὸ σήμερον καλεῖται, ἵνα μὴ σκληρυνθῇ ἐξ ὑμῶν τις ἀπάτη τῆς ἀμαρτίας· μέτοχοι γὰρ γεγονάμεν τοῦ Χριστοῦ, ἐάνπερ τὴν ἀρχὴν τῆς ὑποστάσεως μέχρι τέλους βεβαίαν κατάσχωμεν, ἐν τῷ λέγεσθαι· σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε, μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν ὡς ἐν τῷ παραπικρασμῷ. τίνες γὰρ ἀκούσαντες παρεπίκραναν; ἀλλ' οὐ πάντες οἱ ἐξεληθόντες ἐξ

²⁷⁴ Ἑβρ., Γ', 1-12.

²⁷⁵ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον ἐν Κουμράν καὶ τῇ Κ. Διαθήκῃ, Διατριβὴ ἐπὶ υφηγεσίᾳ*, ὁ.π., σ. 159.

Αίγυπτου διὰ Μωϋσέως; τίσι δὲ προσώχθισε τεσσαράκοντα ἔτη; οὐχὶ τοῖς ἁμαρτήσασιν, ὧν τὰ κῶλα ἔπεσεν ἐν τῇ ἐρήμῳ; τίσι δὲ ὤμοσε μὴ εἰσελεύσεσθαι εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ εἰ μὴ τοῖς ἀπειθήσασι; καὶ βλέπομεν ὅτι οὐκ ἠδυνήθησαν εἰσελθεῖν δι' ἀπιστίαν.»²⁷⁶

Μελετώντας τα λόγια του Παύλου παρατηρούμε την ανάμνηση των περιπετειῶν του λαοῦ του Ἰσραὴλ κατὰ την σαραντάχρονη περιπλάνηση στην ἐρημο μετὰ την ἐξοδο ἀπὸ την Αἴγυπτο ὑπὸ την καθοδήγηση του Μωυσή και την υπόσχεση για τη γη της επαγγελίας. Επίσης αναφέρεται ὅτι δεν κατέστη δυνατό ὅλοι να φθάσουν σε αὐτή και να δοκιμάσουν την κατάπαυση και την αγαλλίαση που χαρίζει ἐξαιτίας της σκληροκαρδίας τους και της ἀπιστίας τους. Αὐτοὶ ἦταν οἱ ἁμαρτωλοὶ που πέθαναν κατὰ την διάρκεια της περιπλάνησης και δεν μπόρεσαν να φθάσουν στη γη που τους εἶχαν υποσχεθεῖ.²⁷⁷ Ἡ αναφορά σε αὐτὰ τα γεγονότα δεν γίνεται τυχαία. Για μια ἀκόμα φορά ο λαός του Ἰσραὴλ ἀπειθεῖ ἐναντι του Θεοῦ που στέλνει τον Υἱό Του τον ἀγαπητό για να τον οδηγήσει στη νέα γη της επαγγελίας. Ὅπως ο Μωυσής, ἔτσι και ο Ἰησοῦς ἦρθε για να οδηγήσει το λαό στην τελικὴ οὐράνια βασιλεία και την κατάπαυση, ἀλλὰ ἐξαιτίας της σκληροκαρδίας και της ἀπειθείας πολλοὶ Ἰουδαῖοι δεν καταφέρνουν να δοκιμάσουν τη χαρὰ αὐτή. Ἐπομένως ἡ ἐρμηνεία των γεγονότων αὐτῶν ἀποκτὰ ἐσχατολογικὴ διάσταση ἀπὸ τον ἴδιο τον Παῦλο, καθὼς πλέον πηγαίνουμε ἀπὸ τον οἶκο του Μωυσή στον Ἰησοῦ και στα μέλη της Ἐκκλησίας Του.²⁷⁸ Λέει λοιπὸν ο Παῦλος χαρακτηριστικά:

«Φοβηθῶμεν οὖν μὴ ποτε, καταλειπομένης ἐπαγγελίας εἰσελθεῖν εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ, δοκῆ τις ἐξ ὑμῶν ὑστερηκεῖναι. καὶ γὰρ ἔσμεν εὐηγγελισμένοι, καθάπερ κάκεῖνοι· ἀλλ' οὐκ ὠφέλησεν ὁ

---

²⁷⁶ Ἐβρ., Γ', 13-19.

²⁷⁷ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον ἐν Κουμράν και τη Κ. Διαθήκῃ, Διατριβὴ ἐπὶ υφηγεσίᾳ*, ὁ.π., σ. 159.

²⁷⁸ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον ἐν Κουμράν και τη Κ. Διαθήκῃ, Διατριβὴ ἐπὶ υφηγεσίᾳ*, ὁ.π., σ. 159.

λόγος τῆς ἀκοῆς ἐκείνους μὴ συγκεκραμένους τῇ πίστει τοῖς ἀκούσασιν. εἰσερχόμεθα γὰρ εἰς τὴν κατάπαυσιν οἱ πιστεύσαντες, καθὼς εἶρηκεν· ὡς ὤμοσα ἐν τῇ ὀργῇ μου, εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου· καίτοι τῶν ἔργων ἀπὸ καταβολῆς κόσμου γενηθέντων. εἶρηκε γάρ που περὶ τῆς ἐβδόμης οὔτω· καὶ κατέπαυσεν ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἐβδόμῃ ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ· καὶ ἐν τούτῳ πάλιν· εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου. ἐπεὶ οὖν ἀπολείπεται τινὰς εἰσελθεῖν εἰς αὐτήν, καὶ οἱ πρότερον εὐαγγελισθέντες οὐκ εἰσῆλθον δι' ἀπειθειαν, πάλιν τινὰ ὀρίζει ἡμέραν, σήμερον, ἐν Δαυὶδ λέγων, μετὰ τοσοῦτον χρόνον, καθὼς εἶρηται· σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε, μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν. εἰ γὰρ αὐτοὺς Ἰησοῦς κατέπαυσεν, οὐκ ἂν περὶ ἄλλης ἐλάλει μετὰ ταῦτα ἡμέρας· 9 ἄρα ἀπολείπεται σαββατισμὸς τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ. ὁ γὰρ εἰσελθὼν εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ καὶ αὐτὸς κατέπαυσεν ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτοῦ, ὡσπερ ἀπὸ τῶν ἰδίων ὁ Θεός. Σπουδάζωμεν οὖν εἰσελθεῖν εἰς ἐκείνην τὴν κατάπαυσιν, ἵνα μὴ ἐν τῷ αὐτῷ τις ὑποδείγματι πέση τῆς ἀπειθείας. Ζῶν γὰρ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ ἐνεργῆς καὶ τομώτερος ὑπὲρ πᾶσαν μάχαιραν δίστομον καὶ διϊκνούμενος ἄχρι μερισμοῦ ψυχῆς τε καὶ πνεύματος, ἁρμῶν τε καὶ μυελῶν, καὶ κριτικὸς ἐνθυμήσεων καὶ ἐννοιῶν καρδίας, καὶ οὐκ ἔστι κτίσις ἀφανῆς ἐνώπιον αὐτοῦ, πάντα δὲ γυμνὰ καὶ τετραηλισμένα τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ, πρὸς ὃν ἡμῖν ὁ λόγος.»²⁷⁹

Ἡ περιπλάνηση στὴν ἔρημο αποκτᾶ συμβολικὴ σημασία ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς. Ἡ ἔρημος συμβολίζει τὴν ἀνθρώπινη ζωή πάνω στὴ γῆ, στὴν ὁποία ὁ θεὸς εἶχε προαναγγείλει τὴν πρώτη κατάπαυση μετὰ τὴν ἀφίξη στὴ γῆ τῆς ἐπαγγελίας. Τώρα ἔχουμε τὸν εὐαγγελισμό ἀπὸ τὸ Θεὸ τῆς δεύτερης καταπαύσεως μετὰ τὴν ὑπόσχεση τῆς ἀπόλαυσης τῶν καρπῶν τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς καὶ σωτηρίας. Ἐτσι γιὰ τὸν Παῦλο τὸ παρελθόν ἀντικαθίσταται ἀπὸ τὸ παρόν καὶ αὐτὰ που γίνονται μέσα στὸ πέρασμα τοῦ χρόνου ἀπὸ τὰ ἐσχάτα. Ἡ δεύτερη

---

²⁷⁹ Ἑβρ., Γ', 1 ἕως Δ', 13.

κατάπαυση είναι η γη της επαγγελίας, η Βασιλεία των Ουρανών, την οποία ο ίδιος ο Κύριος υποσχέθηκε σε αυτούς που θα τον ακολουθήσουν.²⁸⁰ Τονίζει ο Παύλος στο λόγο του ότι πλέον μιλάμε για το παρόν και τη μέλλουσα κατάπαυση του Θεού με την επανάληψη της λέξεως «σήμερον» που εμφατικά τονίζει πέντε φορές στην επιστολή του για να δώσει την έννοια του παρόντος. Η πίστη στον Χριστό και η εφαρμογή της διδασκαλίας Του στη ζωή των ανθρώπων οδηγεί σε καλλιέργεια ψυχής που απομακρύνει από την αμαρτία και αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για τη Βασιλεία των Ουρανών.²⁸¹

Στη διαπραγμάτευσή μας σχετικά με το περιεχόμενο του Σαββάτου από τον Ιησού είδαμε ότι ο Κύριος στην ομιλία Του στη συναγωγή της Ναζαρέτ τόνισε τη λέξη «σήμερον», την οποία παρατηρούμε να επαναλαμβάνει και ο Απόστολος Παύλος στην επιστολή του. Η διαφοροποίηση στις δύο αυτές περιπτώσεις έγκειται στο διαφορετικό περιεχόμενο που έχουν αποκτήσει, αφού η πρώτη αναφορά του Ιησού έχει περισσότερο ιστορική σημασία υπό την έννοια της εκπλήρωσης των γραφών και των προφητειών με την έλευση του Μεσία στο πρόσωπο του Χριστού. Έτσι με το «σήμερον» εκείνο ο Ιησούς τόνισε τη σωτηριολογική αποστολή Του για το ανθρώπινο γένος. Πάντως παρά τις όποιες μικρές διαφοροποιήσεις και οι δύο αναφορές επικεντρώνονται σε αυτή τη μεσιανική εκπλήρωση των προλεχθέντων στο πρόσωπο του Ιησού. Για τους χριστιανούς η νέα γη της επαγγελίας, η νέα κατάπαυση είναι η Βασιλεία των Ουρανών, όπως ακριβώς κηρύχθηκε και ευαγγελίστηκε από τον ίδιο τον Χριστό.²⁸²

Στην ίδια περικοπή του λόγου του Αποστόλου Παύλου διαβάζουμε ότι: «ἄρα ἀπολείπεται σαββατισμὸς τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ». Ο συγκεκριμένος στίχος κάνει αναφορά στην τελευταία ημέρα της δημιουργίας, κατά την οποία ο Θεός κατέπαυσε και η οποία αποτέλεσε τη βάση για την ιουδαϊκή αργία του Σαββάτου, η οποία εξελίχθηκε σε βασική συνήθεια και τυπολατρία. Με την έλευση του Ιησού και τη μετακένωση του νέου Σαββάτου σημειώνεται το πέρασμα στη νέα κατάπαυση, από την οποία όμως εξαιρούνται οι Ισραηλίτες, αφού δεν μπόρεσαν να διακρίνουν τη νέα Διαθήκη του Θεού.²⁸³

---

²⁸⁰ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον εν Κουμράν και τη Κ. Διαθήκη, Διατριβή επί υφηγεσία*, ό.π., σ. 160.

²⁸¹ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον εν Κουμράν και τη Κ. Διαθήκη, Διατριβή επί υφηγεσία*, ό.π., σ. 160.

²⁸² Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον εν Κουμράν και τη Κ. Διαθήκη, Διατριβή επί υφηγεσία*, ό.π., σ. 160.

²⁸³ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον εν Κουμράν και τη Κ. Διαθήκη, Διατριβή επί υφηγεσία*, ό.π., σ. 161.

Είναι χαρακτηριστική της πρώτης καταπαύσεως η θεϊκή προστασία και ασφάλεια που παρέχεται κατά την είσοδο στη γη της επαγγελίας. Οι εχθροί των Ισραηλιτών δεν μπορούν να τους αγγίξουν και συντρίβονται με πρωτοφανή τρόπο, ο οποίος κάνει το λαό του Θεού να αναπαύεται στη θεϊκή προστασία.²⁸⁴

«Καὶ ἔδωκε Κύριος τῷ Ἰσραὴλ πᾶσαν τὴν γῆν, ἣν ὤμοσε δοῦναι τοῖς πατράσιν αὐτῶν, καὶ κατεκληρονόμησαν αὐτὴν καὶ κατώκησαν ἐν αὐτῇ. καὶ κατέπαυσεν αὐτοὺς Κύριος κυκλόθεν, καθὰ ὤμοσε τοῖς πατράσιν αὐτῶν· οὐκ ἀντέστη οὐθεὶς κατενώπιον αὐτῶν ἀπὸ πάντων τῶν ἐχθρῶν αὐτῶν· πάντας τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν παρέδωκε Κύριος εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν. οὐ διέπεσεν ἀπὸ πάντων τῶν ρημάτων τῶν καλῶν, ὧν ἐλάλησε Κύριος τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ· πάντα παρεγένετο.»²⁸⁵

Και σε άλλα σημεία των Ψαλμών πάλι βρίσκουμε:

«Κύριος ποιμαίνει με καὶ οὐδέν με ὑστερήσει. 2 εἰς τόπον χλόης, ἐκεῖ με κατεσκήνωσεν, ἐπὶ ὕδατος ἀναπαύσεως ἐξέθρεψέ με,²⁸⁶

ὅτι ἐξελέξατο Κύριος τὴν Σιών, ἠρετίσατο αὐτὴν εἰς κατοικίαν ἑαυτῶ· 14 αὕτη ἡ κατάπαυσις μου εἰς αἰῶνα αἰῶνος, ὧδε κατοικήσω, ὅτι ἠρετισάμην αὐτήν.»²⁸⁷

Η πρώτη όμως αυτή κατάπαυση δεν έγινε για όλους, αφού πολλοί Ισραηλίτες που δεν είχαν καθαρή καρδιά και είχαν περιπέσει στην αμαρτία χάθηκαν στην ἔρημο και δεν μπόρεσαν να φθάσουν στη γη της επαγγελίας. Ἐτσι ακολουθεῖ η δεύτερη κατάπαυση με τη μετάβαση ἀπὸ τον Ἰησοῦ του Ναυὶ στον Ἰησοῦ τον Ναζωραῖο. Για να ακολουθήσει η τρίτη και τελευταία που αφορά τη Βασιλεία των Ουρανῶν, η οποία εἶναι και ο τελικός προορισμός και η αληθινή και οριστική ἀνάπαυση ἀπὸ όλους τους μόχθους. Για να μπορέσει κάποιος να εἰσέλθει σε

---

²⁸⁴ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον ἐν Κουμράν και τη Κ. Διαθήκη, Διατριβὴ ἐπὶ υφηγεσίᾳ*, ὁ.π., σ. 162.

²⁸⁵ Ἰησ., ΚΑ', 43-44.

²⁸⁶ Ψλ., 22, 1-2

²⁸⁷ Ψλ., 131, 13-14.

αυτή τη βασιλεία θα πρέπει να έχει πιστέψει στον Ιησού ως Υιό και Λόγο του Θεού και να έχει εναποθέσει όλες τις ελπίδες του σε Αυτόν. Είναι χαρακτηριστικός ο λόγος του Παύλου περί της «άνωθεν κλήσεως» που μας κάνει κοινωνούς της ουρανού βασιλείας με βασική προϋπόθεση να μείνουμε μέχρι το τέλος πιστοί στον Κύριο.²⁸⁸

«Ἐν δέ, τὰ μὲν ὀπίσω ἐπιλανθανόμενος τοῖς δὲ ἔμπροσθεν ἐπεκτεινόμενος κατὰ σκοπὸν διώκω ἐπὶ τὸ βραβεῖον τῆς ἄνω κλήσεως τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.»²⁸⁹

Εἶναι βαθιά ριζωμένη στους μαθητές και αποστόλους του Χριστού αυτή η πίστη περί της ουρανού κλήσεως στην μελλοντική νέα γη της επαγγελίας, την οποία ευαγγελίζονται ὅλοι οι πιστεύοντες εις Αυτόν.²⁹⁰

«Καὶ πᾶς ὁ ἔχων τὴν ἐλπίδα ταύτην ἐπ’ αὐτῷ ἀγνίζει ἑαυτὸν, καθὼς ἐκεῖνος ἀγνός ἐστι.»²⁹¹

Ὅμως η κατάκτηση της ουρανού βασιλείας χρήζει συνεχούς και αδιαλείπτου προετοιμασίας και καλλιέργειας, ὅπως μας προειδοποιεῖ και ο Ιωάννης, αλλά και βρίσκουμε σε πολλά σημεία της Καινῆς Διαθήκης. Εἶναι χαρακτηριστικός ο νέος σαβατισμός εν Χριστῷ, μια διδαχή της μελλοντικῆς καταπαύσεως με σωτηριολογικό περιεχόμενο και έντονη πνευματικότητα, η οποία έχει ιστορική βάση και χριστολογική επεξεργασία.²⁹² Και ο Απόστολος Παῦλος ακολουθώντας αυτή την ἐλπίδα της χριστιανικῆς πίστεως τονίζει:

«Ἐπειτα ἡμεῖς οἱ ζῶντες οἱ περιλειπόμενοι ἅμα σὺν αὐτοῖς ἀρπαγησόμεθα ἐν νεφέλαις εἰς ἀπάντησιν τοῦ Κυρίου εἰς ἀέρα, καὶ οὕτω πάντοτε σὺν Κυρίῳ ἐσόμεθα.»²⁹³

---

²⁸⁸ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον εν Κουμράν και τη Κ. Διαθήκη, Διατριβή επί υφηγεσία*, ὁ.π., σ. 163.

²⁸⁹ Φιλ., Γ', 14.

²⁹⁰ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον εν Κουμράν και τη Κ. Διαθήκη, Διατριβή επί υφηγεσία*, ὁ.π., σ. 164.

²⁹¹ Α' Ιω., Γ', 3.

²⁹² Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον εν Κουμράν και τη Κ. Διαθήκη, Διατριβή επί υφηγεσία*, ὁ.π., σ. 164.

²⁹³ Α' Θεσ., Δ', 17

Η τρίτη κατάπαυση διαφέρει των δύο πρώτων στο γεγονός ότι σχετίζεται με τον Υιό και Λόγο του Θεού, ενώ οι άλλες προέρχονται απευθείας από τον Θεό. Η πίστη στη μελλοντική και οριστική κατάπαυση μετά την αναδημιουργία του κόσμου έγκειται καις το γεγονός ότι ο Ιησούς είναι ανώτερος του Μωυσή και των Προφητών, ο μέγιστος Αρχιερέας και Βασιλεύς.²⁹⁴

---

²⁹⁴ Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον εν Κουμράν και τη Κ. Διαθήκη, Διατριβή επί υφηγεσία*, ό.π., σ. 165.

II. Το Σάββατο και η Κυριακή στην Εκκλησιαστική Γραμματεία των Β΄ - Δ΄ Αιώνων

Η περίοδος μεταξύ του Β΄ και του Δ΄ αιώνας μ. Χ. είναι ιδιαίτερος σημαντική για την ανάλυση της εορτολογικής εξέλιξης από τον ιουδαϊκό σαββατισμό στον εβδομαδιαίο εορτασμό της αναστάσιμης ημέρας του Κυρίου, καθώς κατά την περίοδο αυτή η Εκκλησιαστική Γραμματεία ασχολείται με την αντίκρουση πρακτικών που παραμένουν στην ζωή της Εκκλησίας εκ μέρους των εξ Ιουδαίων Χριστιανών, αλλά και με αιρετικές αντιλήψεις που αφορούν τον εσχατολογικό χαρακτήρα της χριστιανικής εορτολογίας. Προς το τέλος της περιόδου αυτής, μαζί με την δογματική κατοχύρωση της Ορθόδοξης Πίστεως, αποκρυσταλλώνεται και η λατρευτική πρακτική των Χριστιανών κατά την πρώτη ημέρα της εβδομάδας, την αναστάσιμη Κυριακή ημέρα.

A. Β΄ Αιώνας

Οι γνωστικοί συγγραφείς του 2^{ου} αι. μ.Χ. αντιλαμβάνονται τον σαββατισμό ως εσχατολογική κατάσταση που ήδη πραγματοποιείται, ενώ οι ορθόδοξοι συγγραφείς της εποχής τοποθέτησαν το εσχατολογικό Σάββατο μόνον στο μέλλον. Ο Άγιος Κλήμης Αλεξανδρείας μνημονεύει στους Στρωματείς το εξής χαρακτηριστικό απόκρυφο χωρίο, από το «Ευαγγέλιο των Εβραίων», το οποίο υπήρχε σε χρήση των Εβραϊκής προέλευσης Χριστιανών της Αιγύπτου:

«Οὐ παύσεται ζητῶν, ἕως ἂν εὐρη. ευρων δέ θαμβηθήσεται, θαμβηθείς δέ βασιλεύσει, βασιλεύσας δέ επαναπαύσεται.»²⁹⁵

Την «ανάπαυση» αυτή οι γνωστικοί αντιλαμβάνονταν όχι μόνον ως αντίθετη στην εργασία, αλλά περισσότερο ως αντικείμενη στα προβλήματα ή την έρευνα της γνώσης. Ο φωτισμένος από την γνώση φθάνει ήδη στην επίγεια ζωή του στην κατάπαυση, η οποία αναμένεται να εξακολουθήσει και μετά τον θάνατο. Υπό την έποψη αυτή, η προοπτική της εσχατολογικής αναστάσεως των νεκρών υπονομεύθηκε από τον γνωστικισμό. Αντιθέτως, για τους καθολικούς

---

²⁹⁵ Στρωματείς, 5, 14, PG 9, 141.

συγγραφείς τους 2^{ου} αι. μ.Χ., ο εσχατολογικός σαββατισμός – ανάπαυση αποτελεί την κατάσταση της σωτηρίας του ανθρώπου μετά την ανάσταση των νεκρών κατά τους εσχάτους καιρούς. Χαρακτηριστικά, η Επιστολή των Αποστόλων, που γράφηκε την ίδια εποχή ως απολογητικός αντίλογος των γνωστικών αιρετικών θέσεων, τοποθετεί τον τόπο της αναπαύσεως των Χριστιανών στον επουράνιο κόσμο, αφού προηγηθεί η τελική Κρίση από τον Χριστό, κατά την Δευτέρα Παρουσία Του, χωρίς, πάντως, να αποκηρύσσεται η πρόγευση του εσχατολογικού σαββατισμού στην παρούσα ζωή.²⁹⁶

Στην πράξη, βεβαίως, κατά τον 2^ο αιώνα μ. Χ., η τήρηση της αργίας του Σαββάτου από τους πρώτους Χριστιανούς απετέλεσε αντικείμενο διχογνωμίας. Από την μία πλευρά, οι Εβραϊκής προελεύσεως Χριστιανοί είτε θεωρούσαν την τήρηση του μωσαϊκού Νόμου ως προϋπόθεση της σωτηρίας του ανθρώπου, είτε τηρούσαν το Σάββατο ως μέρος των εθνικών τους ηθών. Όσον αφορά τους εθνικής προελεύσεως Χριστιανούς, άλλοι μεν τηρούσαν το Σάββατο, ενώ άλλοι θεωρούσαν την αργία του Σαββάτου ως αποκλειστικώς Εβραϊκή υποχρέωση.²⁹⁷ Ενόψει της μικτής αυτής τάσης, ο Άγιος Ιγνάτιος ο Θεοφόρος, στην προς Μαγνησιείς Επιστολή, αποκρούει την τήρηση του Σαββάτου, ενώ εντοπίζει εύστοχα τόσο την εορτολογική όσο και την πνευματική διάσταση της Κυριακής ημέρας:

«Εἰ οὖν οἱ ἐν παλαιοῖς πράγμασιν ἀναστραφέντες εἰς καινότητα ἐλπίδος ἦλθον, μηκέτι σαββατίζοντες, ἀλλὰ κατὰ κυριακὴν ζῶντες, ἐν ἧ καὶ ἡ ζωὴ ἡμῶν ἀνέτειλεν δι' αὐτοῦ καὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ὃν τινες ἄρνοῦνται, δι' οὗ μυστηρίου ἐλάβομεν τὸ πιστεῦειν, καὶ διὰ τοῦτο ὑπομένομεν, ἵνα εὐρεθῶμεν μαθηταὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ μόνου διδασκάλου ἡμῶν· πῶς ἡμεῖς δυνησόμεθα ζῆσαι χωρὶς αὐτοῦ, οὗ καὶ οἱ προφῆται μαθηταὶ ὄντες τῷ πνεύματι ὡς

---

²⁹⁶ R. J. Bauckham, *Sabbath and Sunday in the post Apostolic Church*, in D. A. Carson, *From Sabbath to Lord's Day: A Biblical, Historical and Theological Investigation*, Wipf and Stock Publishers, Eugene, Oregon, 1982, σ. 252-255.

²⁹⁷ R. J. Bauckham, *Sabbath and Sunday in the post Apostolic Church*, ό.π., σ. 255.

διδάσκαλον αὐτὸν προσεδόκων; καὶ διὰ τοῦτο, ὄν δικαίως ἀνέμενον, παρὼν ἤγειρεν αὐτοὺς ἐκ νεκρῶν.»²⁹⁸

Ο Άγιος Ιουστίνος ο Μάρτυρας, αποκρούει επίσης με θεολογικά επιχειρήματα την τήρηση του Σαββάτου από τους Χριστιανούς, κυρίως σημειώνοντας ότι τόσο ο Αβραάμ, όσο και οι απόγονοί τους έως τον Μωϋσή δεν είχαν διαταχθεί να τηρούν το Σάββατο, αλλά η εντολή εδόθη από τον Θεό λόγω της σκληροκαρδίας και της αχαριστίας των Ιουδαίων απέναντί Του, προκειμένου να έχουν περιοδικώς μνήμη του Θεού. Με την έλευση του Χριστού, η τήρηση της εντολής αυτής αργεί. Το επιχείρημα αυτό συμπληρώνει ο Άγιος Ιουστίνος και με αναφορά στον φυσικό κόσμο, ο οποίος ποτέ δεν αργεί.²⁹⁹ Εντούτοις, υιοθετεί μία πιο διαλλακτική στάση, όσον αφορά την τήρηση του Σαββάτου από τους εξ Ιουδαίων Χριστιανούς, υπό την προϋπόθεση, πάντως, ότι οι τελευταίοι δεν καθοδηγούν τους εξ εθνών Χριστιανούς στην τήρηση του σαββατισμού, ούτε την απαιτούν από αυτούς.³⁰⁰ Γενικότερα φαίνεται ότι, μολονότι η γενική τάση στις χριστιανικές κοινότητες ήταν η απόρριψη της τήρησης του Σαββάτου, καθώς και εν γένει των ιουδαϊκών πρακτικών, δεν εξέλιπταν ολοσχερώς κάποιες συγκρητιστικές τάσεις, οφειλόμενες σε επιρροές εξ Ιουδαίων Χριστιανών ή και Ιουδαίων που δεν είχαν ασπασθεί τον Χριστιανισμό. Το πρόβλημα αυτό μαρτυρείται και από τις αναφορές του Αγίου Ιγνατίου του Θεοφόρου στο ζήτημα αυτό, τόσο στην προς Μαγνησιείς Επιστολή, όπως είδαμε παραπάνω, όσο και στην προς Φιλαδελφείς Επιστολή του. Αντικρούοντας εν γένει τις ιουδαϊκές πρακτικές, ο Άγιος Ιγνάτιος δίδει ιδιαίτερη έμφαση στην εγκατάλειψη του ιουδαϊκού σαββατισμού έναντι του εορτασμού της Κυριακής ημέρας, καθώς αυτή σηματοδοτεί την εκπλήρωση του σωτηριώδους σχεδίου του Θεού για τον άνθρωπο, διά της Αναστάσεως του Χριστού.³⁰¹ Με το σκεπτικό αυτό, ο Άγιος Ιγνάτιος γράφει χαρακτηριστικά: «εἰ γὰρ μέχρι νῦν κατὰ Ἰουδαϊσμὸν ζῶμεν, ὁμολογοῦμεν χάριν μὴ εἰληφέναι.»³⁰²

---

²⁹⁸ Αγίου Ιγνατίου του Θεοφόρου, προς Μαγνησιείς Επιστολή, 9, PG, 5, 669. Πρβλ. π. Β. Καλλιακμάνη, *Θεολογικά Ρεύματα στην Τουρκοκρατία*, Εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 199.

²⁹⁹ Προς Τρύφωνα Ιουδαίων Διάλογος, 18, 2, 19, 5-6, PG 6, 516-517. Επίσης, *ibid.*, 23, 1-3, PG, 6, 525.

³⁰⁰ Προς Τρύφωνα Ιουδαίων Διάλογος, 47, PG, 6, 576-580.

³⁰¹ R. J. Bauckham, *Sabbath and Sunday in the post Apostolic Church*, ό.π., σ. 259-260.

³⁰² Προς Μαγνησιείς, 8, PG, 5, 669.

Στο ίδιο πνεύμα, φροντίζει να απομακρύνει τα μέλη της Εκκλησίας της Φιλαδελφείας από τον κίνδυνο της πλάνης που κρύβει η άνευ επιγνώσεως τήρηση ιουδαϊκών πρακτικών.

«Ἐὰν δέ τις ἰουδαϊσμὸν ἔρμηνεύῃ ὑμῖν, μὴ ἀκούετε αὐτοῦ. ἄμεινον γὰρ ἔστιν παρὰ ἀνδρὸς περιτομῆν ἔχοντος χριστιανισμὸν ἀκούειν, ἢ παρὰ ἀκροβύστου ἰουδαϊσμὸν. ἐὰν δὲ ἀμφότεροι περὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ μὴ λαλῶσιν, οὗτοι ἐμοὶ στήλαί εἰσιν καὶ τάφοι νεκρῶν, ἐφ' οἷς γέγραπται μόνον ὀνόματα ἀνθρώπων. φεύγετε οὖν τὰς κακοτεχνίας καὶ ἐνέδρας τοῦ ἄρχοντος τοῦ αἰῶνος τούτου, μήποτε θλιβέντες τῇ γνώμῃ αὐτοῦ ἐξασθενήσετε ἐν τῇ ἀγάπῃ.»³⁰³

Ἡ περικοπή αὐτή, πέραν τῆς χαρακτηριστικῆς ρητορικῆς «προτίμησης» τοῦ χριστιανικοῦ κηρύγματος ἐνός περιτετημένου ἀπὸ τοῦ ἰουδαϊκοῦ κήρυγμα ἐνός ἀπερίτητου, ἐντοπίζει καὶ τὸν οὐσιαστικὸ πνευματικὸ κίνδυνο ποὺ ἐλλοχεύει στὴν ἀδιάκριτη καὶ μὴ κατ' ἐπίγνωση τήρηση πρακτικῶν τοῦ ἰουδαϊσμοῦ ἀπὸ ορισμένους Χριστιανούς. Αὐτὸς συνίσταται στὴν πολὺ πιθανὴ διάσπαση τῆς ἀγαπητικῆς ἐνότητος τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας, χάριν τῆς στείρας υποστήριξης πρακτικῶν, παραγνωρίζοντας τὸ μήνυμα τῆς διὰ Χριστόν σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου, τὴν στιγμή ποὺ ἡ ἀρχιερατικὴ προσευχὴ τοῦ Κυρίου «πάτερ ἅγιε, τήρησον αὐτοὺς ἐν τῷ ὀνόματί σου ᾧ δέδωκάς μοι, ἵνα ὧσιν ἐν καθὼς ἡμεῖς»,³⁰⁴ προτρέπει τοὺς ἀνθρώπους στο ἀκριβὼς ἀντίθετο.

Ἀντιστοίχως κινεῖται ὁ ψευδο-Βαρνάβας στὴν Ἐπιστολὴ του, ἡ ὁποία χρονολογεῖται κατὰ προσέγγιση μετὰ τὸ τέλος τοῦ 1^{ου} καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 2^{ου} αἰῶνα μ.Χ. Ἐχοντας ὡς ἀφετηρία τὴν σχετικὴ με τὸν σαββατισμὸ ἐντολὴ τοῦ Δεκαλόγου, τὴν τοποθετεῖ κατ' ἀρχάς σε ἐσχατολογικὸ πλαίσιο, με τὴν ἐννοία ὅτι ἡ ἐν λόγῳ ἐντολὴ ἀναφέρεται στὴν κατάπαυση τοῦ Κυρίου μετὰ τὴν Δευτέρα Παρουσία, παρὰ στὴν κατὰ τὰ Σάββατα σωματικὴ ἀδράνεια τοῦ ἀνθρώπου, στὴν παρούσα ζωὴ. Ταυτοχρόνως, βέβαια, δὲν παραλείπει νὰ τονίσει ὅτι τὸ πέρασμα στὴν ἐσχάτη ἡμέρα τῆς καταπαύσεως γίνεται μέσω τῆς διαρκούς ἀνάμνησης τῆς

³⁰³ Προς Φιλαδελφεῖς, 6, 1-2, PG, 5, 829-832.

³⁰⁴ Ἰω., 17, 11.

ογδότης ημέρας της Αναστάσεως του Χριστού, που ακολούθως εμφανίστηκε στους Αγίους Αποστόλους και εν συνεχεία ανελήφθη στους Ουρανοί.³⁰⁵

«Ἐτι οὖν καὶ περὶ τοῦ σαββάτου γέγραπται ἐν τοῖς δέκα λόγοις, ἐν οἷς ἐλάλησεν ἐν τῷ ὄρει Σινᾶ πρὸς Μωϋσῆν κατὰ πρόσωπον· Καὶ ἀγιασατε τὸ σάββατον κυρίου χερσὶν καθαραῖς καὶ καρδίᾳ καθαῖᾳ. καὶ ἐν ἐτέρῳ λέγει· Ἐὰν φυλάξωσιν οἱ υἱοὶ μου τὸ σάββατον, τότε ἐπιθήσω τὸ ἔλεός μου ἐπ’ αὐτούς. τὸ σάββατον λέγει ἐν ἀρχῇ τῆς κτίσεως· Καὶ ἐποίησεν ὁ θεὸς ἐν ἑξ ἡμέραις τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ, καὶ συνετέλεσεν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ καὶ κατέπαυσεν ἐν αὐτῇ καὶ ἡγίασεν αὐτήν. προσέχετε, τέκνα, τί λέγει τὸ συνετέλεσεν ἐν ἑξ ἡμέραις. τοῦτο λέγει, ὅτι ἐν ἑξακισχιλίοις ἔτεσιν συνετέλεσει κύριος τὰ σύμπαντα· ἡ γὰρ ἡμέρα παρ’ αὐτῷ σημαίνει χίλια ἔτη. αὐτὸς δέ μοι μαρτυρεῖ λέγων· Ἴδού, ἡμέρα κυρίου ἔσται ὡς χίλια ἔτη. οὐκοῦν, τέκνα, ἐν ἑξ ἡμέραις, ἐν τοῖς ἑξακισχιλίοις ἔτεσιν συνετελεσθήσεται τὰ σύμπαντα. Καὶ κατέπαυσεν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ. τοῦτο λέγει· ὅταν ἐλτῶν ὁ υἱὸς αὐτοῦ καταργήσῃ τὸν καιρὸν τοῦ ἀνόμου καὶ κρινεῖ τοὺς ἀσεβεῖς καὶ ἀλλάξῃ τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην καὶ τοὺς ἀστέρας, τότε καλῶς καταπαύσεται ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ. πέρασ γέ τοι λέγει· Ἀγιάσεις αὐτήν χερσὶν καθαραῖς καὶ καρδίᾳ καθαῖᾳ. εἰ οὖν ἦν ὁ θεὸς ἡμέραν ἡγίασεν νῦν τις δύναται ἀγιάσαι καθαρὸς ὢν τῇ καρδίᾳ, ἐν πᾶσιν πεπλανήμεθα. ἴδε ὅτι ἄρα τότε καλῶς καταπαυόμενοι ἀγιάσομεν αὐτήν, ὅτε δυνησόμεθα αὐτοὶ δικαιωθέντες καὶ ἀπολαβόντες τὴν ἐπαγγελίαν, μηκέτι οὔσης τῆς ἀνομίας, καινῶν δὲ γεγονότων πάντων ὑπὸ κυρίου· τότε δυνησόμεθα αὐτήν ἀγιάσαι, αὐτοὶ ἀγιασθέντες πρῶτον. πέρασ γέ τοι λέγει αὐτοῖς· Τὰς νεομηνίας ὑμῶν καὶ τὰ σάββατα οὐκ ἀνέχομαι. ὁρᾶτε, πῶς λέγει; οὐ τὰ σάββατα ἐμοὶ δεκτά, ἀλλὰ ὁ πεποίηκα, ἐν ᾧ καταπαύσας τὰ πάντα ἀρχὴν ἡμέρας ὀγδότης ποιήσω, ὃ ἐστὶν ἄλλου κόσμου ἀρχήν. διὸ καὶ ἄγομεν τὴν ἡμέραν τὴν ὀγόην εἰς εὐφροσύνην, ἐν ἣ καὶ ὁ Ἰησοῦς ἀνέστη ἐκ νεκρῶν καὶ φανερωθεὶς ἀνέβη εἰς οὐρανοίς.»³⁰⁶

³⁰⁵ R. J. Bauckham, Sabbath and Sunday in the post Apostolic Church, ὁ.π., σ. 262-263.

³⁰⁶ Ἐπιστολή Βαρνάβα, 15, PG 2, 769-772.

Η τελευταία αυτή ουσιωδέστατη αποστροφή του ψευδό-Βαρνάβα καταδεικνύει ότι ο εορτασμός της Κυριακής δεν αποτελεί απλώς ημερολογιακή μεταφορά του εβραϊκού Σαββάτου, στο πλαίσιο μιας νέας θρησκείας. Αντίθετα, εβδομαδιαίως η Εκκλησία εορτάζει την δι' Αναστάσεως Χριστού σωτηρία του ανθρώπου, η οποία εγκαινίασε την Βασιλεία του Θεού. Για τον Βαρνάβα η Κυριακή είναι ημέρα λατρείας και αγιασμού και όχι ημέρα φυσικής αναπαύσεως. Η δε εντολή του Σαββατισμού έχει εφαρμογή στην κατάπαυση που θα ακολουθήσει την Δευτέρα Παρουσία. Η ερμηνεία αυτή της σαββατικής εντολής κατ' ανάγκη οδηγεί τον Βαρνάβα στην απόρριψη του ιουδαϊκού σαββατισμού ακόμη και πριν την έλευση του Μεσσία.

Πάντως, η αντίληψη αυτή περί του σαββατισμού ως απαιτούντος την αγιοσύνη της ζωής του πιστού παρά την σωματική του αδράνεια ήταν διαδεδομένη στους χριστιανικούς κύκλους του 2^{ου} αιώνα, εκφραζόμενη και από την εξής απόκρυφη ρήση που αποδίδεται στον Χριστό: «Ἐὰν μὴ νηστεύσητε τὸν κόσμον, οὐ μὴ εὕρητε τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ· καὶ ἔὰν μὴ σαββατίσητε τὸ σάββατον, οὐκ ὄψεσθε τὸν πατέρα.»³⁰⁷ Ὅπως η νηστεία του κόσμου έχει πνευματικό χαρακτήρα, έτσι και η έκφραση «σαββατίσητε τὸ Σάββατον» θεωρήθηκε ότι υποδηλώνει έναν πνευματικό σαββατισμό και όχι κυριολεκτικό.³⁰⁸ Το γεγονός ότι η πρώτη Εκκλησία δεν είχε υιοθετήσει το Σάββατο ως την κατ' εξοχήν ημέρα λατρείας συνάγεται από την εναντίον των Χριστιανών κριτική των Εβραίων, όπως αυτή η κριτική εκφράζεται στα μέσα του 2^{ου} μ.Χ. αι. από τον Ιουδαίο Τρύφωνα στον ομώνυμο διάλογό του με τον φιλόσοφο και μάρτυρα Ιουστίνο:

«Ἐκεῖνο δὲ ἀποροῦμεν μάλιστα, εἰ ὑμεῖς, εὐσεβεῖν λέγοντες καὶ τῶν ἄλλων οἰόμενοι διαφέρειν, κατ' οὐδὲν αὐτῶν ἀπολείπεσθε, οὐδὲ διαλλάσσετε ἀπὸ τῶν ἐθνῶν τὸν ὑμέτερον βίον, ἐν τῷ μήτε τὰς ἐορτὰς μήτε τὰ σάββατα τηρεῖν...»³⁰⁹

---

³⁰⁷ Ευαγγέλιον του Θωμά, Papyrus Oxy. 1, 4-11.

³⁰⁸ R. J. Bauckham, Sabbath and Sunday in the post Apostolic Church, ό.π., σ. 263-265.

³⁰⁹ Διάλογος πρὸς Τρύφωνα 10, 3, ΒΕΠΕΣ 3, 1955, σ. 217 (22-25).

Η απάντηση του Αγίου Ιουστίνου στην παραπάνω κριτική είναι αποκαλυπτική της αρνήσεως των Χριστιανών να δεχθούν το Σάββατο ως ημέρα εορτής και λατρείας του Θεού:

«Σαββατίζειν ὑμᾶς ὁ καινὸς νόμος διὰ παντὸς ἐθέλει, καὶ ὑμεῖς μίαν ἀργοῦντες ἡμέραν εὐσεβεῖν δοκεῖται...Οὐκ ἐν τούτοις εὐδοκεῖ Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν...Ἡμεῖς γὰρ καὶ ταύτην ἄν τὴν περιτομὴν τὴν κατὰ σάρκα καὶ τὰ σάββατα καὶ τὰς ἐορτὰς πάσας ἀπλῶς ἐφυλάσσομεν, εἰ μὴ ἔγνωμεν δι' ἣν αἰτίαν καὶ ὑμῖν προσετάγη, τουτ' ἔστι διὰ τὰς ἀνομίας ὑμῶν καὶ τὴν σκληροκαρδίαν...Ὅθεν ὁ Θεὸς... καὶ σαββατίζειν ὑμῖν προστέταχεν, ἵνα μνήμην λαμβάνητε τοῦ Θεοῦ.»³¹⁰

Στο ίδιο μήκος κύματος, ο Βαλεντινιανός Πτολεμαῖος θεωρεῖ ὅτι μεταφέρεται ἡ ἐντολὴ τῆς περιτομῆς στὴν καρδιά, ἐνῶ ἡ ἐντολὴ τῆς τήρησης τοῦ Σαββάτου καὶ τῆς νηστείας στὴν ἀποχὴ ἀπὸ τὴν ἀμαρτία.³¹¹ Κατὰ δε τὸν Τερτυλλιανό, οἱ Χριστιανοὶ οφείλουν νὰ τηροῦν ἕναν διηνεκὴ σαββατισμό.³¹²

Ἀπὸ τα παραπάνω συνάγεται ὅτι ἡ ἐντολὴ τοῦ Σαββατισμοῦ, ὑπὸ τὴν ἐκδοχὴ τῆς κατάπαυσης ἀπὸ τα σωματικὰ ἔργα κατὰ τὴν διάρκεια κάθε ἐβδόμης ἡμέρας, γενικὰ ἐρμηνεύτηκε ἀπὸ τους συγγραφεῖς τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ὡς μὴ ἀτελῆς καὶ προσωρινὴ ὁδηγία πρὸς τους Ἰσραηλίτες, ἐνεκα τῆς σκληροκαρδίας τους, τὴν ὁποία ὁ Χριστὸς ἐνέτεινε καὶ οὐσιαστικοποίησε σε μὴ ἐντολὴ διαρκούς τήρησης τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ ἀφιέρωσης τῆς ζωῆς τοῦ πιστοῦ σε Αὐτόν, ἕναν δηλαδὴ πνευματικὸ σαββατισμό με σκοπὸ τὴν θέωση τοῦ ἀνθρώπου ἐσχατολογικῶς, μέσα ὁμῶς ἀπὸ τὸν καθημερινὸ τρόπο ζωῆς του.³¹³

Ἡ θέση αὐτὴ ἐξηγεῖ τὴν περίοπτη θέση πὺρ κατέχει ὁ Δεκάλογος τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ στὴν ἠθικὴ τῶν πρώτων Χριστιανῶν, μολονότι οἱ σχετικὲς ἀναφορὲς σε αὐτόν περιορίζονται μόνο στις τελευταῖες πέντε ἐντολές.

---

³¹⁰ Διάλογος πρὸς Τρύφωνα 12, 3 /18, 2 /19, 6, ΒΕΠΕΣ 3, 1955, σ. 219 (5-9), 224 (21-24), 225 (18, 21-22).

³¹¹ Ἐπιστολὴ πρὸς Φλώραν, σε Ἐπιφανίου, Πανάριον, 33, 5, ΡΓ 41, 564.

³¹² Κατὰ Ἰουδαίων, 4, ΡΛ 2, 605-607. Βεβαίως, δὲν ἀπουσίαζαν κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ καὶ ἀκραίες ἀπόψεις ἐναντίον τῆς ἐντολῆς τοῦ σαββατισμοῦ, ὅπως αὐτὴ τοῦ Μαρκίωνος ἐκ Σινώπης, ὁ ὁποῖος φθάνει στὸ σημεῖο νὰ καταστήσει τὸ Σάββατο ἡμέρα νηστείας. Βλ. Τερτυλλιανού, Κατὰ Μαρκίωνος, 4, 12, ΡΛ 2, 383-386.

³¹³ R. J. Bauckham, Sabbath and Sunday in the post Apostolic Church, ὁ.π., σ. 265-267.

Χαρακτηριστικά, ο Βαλεντινιανός Πτολεμαίος, ενώ κατανέμει ο σύνολο της Πεντατεύχου σε τρία μέρη, δηλαδή τον Νόμο του Θεού, τον φυσικό, δηλαδή, θα λέγαμε νόμο, τις προσθήκες του ιδίου του Μωϋσέως και τις παραδόσεις των πατέρων, με αποτέλεσμα η εντολή του Σαββάτου να συγκαταλέγεται στο πρώτο μέρος, εντούτοις την μνημονεύει ως παράδοση των πατέρων του Ισραήλ, ανήκουσα δηλαδή στην τρίτη κατηγορία του Μωσαϊκού Νόμου.³¹⁴ Αντίστοιχα, ο Άγιος Ειρηναίος Λουγδούνου, χωρίς να προβαίνει σε αντίστοιχη διάστιξη, θεωρεί ότι συνολικά ο Μωσαϊκός Νόμος ευρίσκει την εκπλήρωσή του στον Χριστό, χωρίς όμως να αξιώνει την τήρησή του όπως στο πλαίσιο του ιουδαϊσμού.³¹⁵ Τα δεδομένα αυτά δείχνουν ότι ο σαββατισμός του Δεκαλόγου ερμηνεύεται από τις πρωτοχριστιανικές πηγές ως πνευματικός τρόπος ζωής, ενώ αγνοείται η εκδοχή του που ακολουθείτο στο πλαίσιο του ιουδαϊσμού.³¹⁶

Σε αντίστιξη με την απόρριψη του ιουδαϊκού σαββατισμού, οι συγγραφείς του 2^{ου} αιώνα, όπως ο Άγιος Ιγνάτιος ο Θεοφόρος, ο Άγιος Ιουστίνος ο Μάρτυρας και ο ψευδο-Βαρνάβας, τόνισαν τον λατρευτικό εορτασμό της Κυριακής από τους πρώτους Χριστιανούς, επικεντρώνοντας στον αναστάσιμο χαρακτήρα της. Ωστόσο, εμφανίζονται και περαιτέρω συμβολισμοί της Κυριακής ημέρας. Η πρώτη ημέρα της εβδομάδας είναι ταυτοχρόνως η ημέρα κατά την οποία ο Θεός δημιούργησε τον κόσμο, αλλά και η ογδόη ημέρα της σωτηρίας του ανθρώπου διά της Αναστάσεως.³¹⁷ Ακόμη και στην Παλαιά Διαθήκη εντοπίζονται τύποι της μίας των Σαββάτων και ογδότης ημέρας, όπως για παράδειγμα η εντολή της περιτομής κατά την ογδόη ημέρα από την γέννηση, η οποία αποτελεί τύπο της πνευματικής περιτομής του ανθρώπου από την πονηρία, διά της Αναστάσεως του Χριστού.³¹⁸ Αλλά και κατά τον κατακλυσμό, ο Νώε με την οικογένειά του αριθμούσαν οκτώ μέλη, αποτελώντας σύμβολο της ογδότης ημέρας, κατά την οποία εμφανίσθηκε ο Αναστάς Χριστός.³¹⁹

---

³¹⁴ Επιστολή προς Φλώραν, σε Επιφανίου, Πανάριον, 33, 3-5, PG 41, 557-565.

³¹⁵ Κατά Αιρέσεων, V, 28, PG 7, 1197-1201.

³¹⁶ R. J. Bauckham, Sabbath and Sunday in the post Apostolic Church, ό.π., σ. 267-269.

³¹⁷ Βλ. Αγίου Ιουστίνου του Μάρτυρος, Απολογία Α΄, 67, 3-7, PG 6, 429-432. R. J. Bauckham, Sabbath and Sunday in the post Apostolic Church, ό.π., σ. 273.

³¹⁸ Αγίου Ιουστίνου του Μαρτυρός, Προς Τρύφωνα Ιουδαίον Διάλογος, 41, 4, PG 6, 564-565.

³¹⁹ Αγίου Ιουστίνου του Μαρτυρός, Προς Τρύφωνα Ιουδαίον Διάλογος, 138, 1, PG 6, 793.

Ο χαρακτηρισμός της Κυριακής ως ογδότης ημέρας απέκτησε ιδιαίτερη σημασία στην κοσμολογία του γνωστικισμού της εποχής, σύμφωνα με την οποία ο κόσμος αποτελείται από επτά πλανητικές σφαίρες, ενώ στην όγδοη σφαίρα ευρίσκεται η αγνότητα και η κατάπαυση του Θεού. Στο πλαίσιο της κοσμοθεωρίας αυτής, η Ημέρα του Κυρίου εμφανίζεται ως ταυτιζόμενη με την όγδοη σφαίρα της κατάπαυσης του Θεού και των πνευματικών ανθρώπων.³²⁰ Η ανάλυση του Αγίου Κλήμεντος Αλεξανδρείας είναι χαρακτηριστική:

«Τὴν τε κυριακὴν ἡμέραν ἐν τῷ δεκάτῳ τῆς Πολιτείας ὁ Πλάτων διὰ τούτων καταμαντεύεται· ἐπειδὴ δὲ τοῖς ἐν τῷ λειμῶνι ἐκάστοις ἐπτὰ ἡμέραι γένοιτο, ἀναστάντας ἐντεῦθεν δεῖ τῇ ὀγδῶν πορεύεσθαι καὶ ἀφικνεῖσθαι τεταρταίους. λειμῶνα μὲν οὖν ἀκουστέον τὴν ἀπλανῆ σφαῖραν, ὡς ἡμερον χωρίον καὶ προσηνὲς καὶ τῶν ὁσίων χῶρον, ἐπτὰ δὲ ἡμέρας ἐκάστην κίνησιν τῶν ἐπτὰ καὶ πᾶσαν τὴν ἐργαστικὴν τέχνην εἰς τέλος ἀναπαύσεως σπεύδουσιν. ἡ δὲ μετὰ τοὺς πλανωμένους πορεία ἐπὶ τὸν οὐρανὸν ἄγει, τουτέστι τὴν ὀγδῶν κίνησιν τε καὶ ἡμέραν. τεταρταίους δὲ τὰς ψυχὰς ἀπιέναι λέγει, δηλῶν τὴν διὰ τῶν τεσσάρων στοιχείων πορείαν...

ἐνταῦθα γὰρ πού τῆς γνωστικῆς ψυχῆς ἡ τελείωσις, πάσης καθάρσεώς τε καὶ λειτουργίας ὑπεκβάσαν σὺν τῷ κυρίῳ γίνεσθαι, ὅπου ἐστὶν προσεχῶς ὑποτεταγμένη. ἡ μὲν οὖν πίστις σύντομος ἐστίν, ὡς εἰπεῖν, τῶν κατεπειγόντων γνῶσις, ἡ γνῶσις δὲ ἀπόδειξις τῶν διὰ πίστεως παρελημμένων ἰσχυρὰ καὶ βέβαιος, διὰ τῆς κυριακῆς διδασκαλίας ἐποικοδομουμένη τῇ πίστει εἰς τὸ ἀμετάπτωτον καὶ μετ' ἐπιστήμης καὶ καταληπτὸν παραπέμπουσα. καὶ μοι δοκεῖ πρώτη τις εἶναι μεταβολὴ σωτήριος ἢ ἐξ ἔθνων εἰς πίστιν, ὡς προεῖπον, δευτέρα δὲ ἢ ἐκ πίστεως εἰς γνῶσιν· ἡ δὲ, εἰς ἀγάπην περαιουμένη, ἐνθὲνδε ἤδη φίλον φίλω τὸ γινῶσκον τῷ γινῶσκομένῳ παρίστησιν. καὶ τάχα ὁ τοιοῦτος ἐνθὲνδε ἤδη προλαβὼν ἔχει τὸ ἰσάγγελος εἶναι. μετὰ γοῦν τὴν ἐν σαρκὶ τελευταίαν ὑπεροχὴν αἰεὶ κατὰ τὸ προσῆκον ἐπὶ τὸ κρεῖττον

---

³²⁰ Επιστολή των Αποστόλων, 18 (Κοπτική εκδοχή – μφ. σε Hennecke – Wilson I, 201), Αγίου Ειρηναίου Λουγδούνου, Κατά Αιρέσεων, I, 5, 2, PG 7, 493-496, Αγίου Κλήμεντος Αλεξανδρείας, Επιτομαί εκ του Θεοδότου, 63, 1, PG 9, 689.

μεταβάλλων, εἰς τὴν πατρῶαν αὐλὴν ἐπὶ τὴν κυριακὴν ὄντως διὰ τῆς ἁγίας ἑβδομάδος ἐπέιγεται μονὴν, ἐσόμενος, ὡς εἰπεῖν, φῶς ἐστός καὶ μένον αἰδίως, πάντη πάντως ἄτρεπτον.»³²¹

Κυρίως, ὁμως, οἱ συγγραφεῖς τῆς εποχῆς τονίζουν τὸν εορταστικὸ καὶ ευφρόσυνο χαρακτήρα τῆς Κυριακῆς. Ὁ ψευδο-Βαρνάβας ἀναφέρει χαρακτηριστικὰ «διὸ καὶ ἄγομεν τὴν ἡμέραν τὴν ὀγδόην εἰς εὐφροσύνην, ἐν ἧ καὶ ὁ Ἰησοῦς ἀνέστη ἐκ νεκρῶν καὶ φανερωθεὶς ἀνέβη εἰς οὐρανοίς.»³²² Ὁ Ἅγιος Διονύσιος Κορίνθου ἐπισημαίνει: «Τὴν σήμερον οὖν κυριακὴν ἁγίαν ἡμέραν διηγάγομεν»³²³. Παρόμοιες ἀναφορὲς ἀπαντοῦν στὸν Ἅγιο Πέτρο Ἀλεξανδρείας³²⁴ καὶ τὸν Τερτυλλιανό.³²⁵ Λόγω τοῦ εορταστικοῦ χαρακτήρα τῆς, ἡ ἡμέρα τῆς Κυριακῆς γιὰ τοὺς Χριστιανούς συνεπάγεται πρακτικὰ τὴν κατάπαυση ἀπὸ τὰ ἔργα τοὺς, μολονότι αὐτὴ δὲν ἀποκτὰ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἰουδαϊκοῦ σαββατισμοῦ.³²⁶

Ταυτόχρονως, ὁμως, ἐπιχειρεῖται ἡ ἐνταξὴ τῆς ἰδέας τοῦ σαββατισμοῦ στὸ νέο χριστιανικὸ εορτολογικὸ πλαίσιο. Συνδυάζοντας τὴν ὡς ἄνω γνωστικὴ κοσμολογικὴ θεώρηση με μίαν ἀριθμολογικὴ προσέγγιση τῆς ἐντολῆς τοῦ Σαββάτου, ὁ Ἅγιος Κλήμης Ἀλεξανδρείας ἐκφράζει τὴν ἰδέα ἐνός σαββατισμοῦ ὁποῖος προετοιμάζει τὸν ἄνθρωπο γιὰ τὴν ὄντως κατάπαυση τῆς ὀγδοῆς ἡμέρας. Τὸ παρακάτω ἀπόσπασμα ἀπὸ τοὺς *Στρωματεῖς* εἶναι χαρακτηριστικὸ αὐτῆς τῆς ἀντίληψης:

«Οἱ τοιοῦτοι κατὰ τὸν Δαβὶδ καταπαύσουσιν ἐν ὄρει ἁγίῳ θεοῦ, τῇ ἄνωτάτῳ ἐκκλησίᾳ, καθ' ἣν οἱ φιλόσοφοι συνάγονται τοῦ θεοῦ, οἱ τῶ ὄντι Ἰσραηλίται οἱ καθαροὶ τὴν καρδίαν, ἐν οἷς δόλος οὐδεὶς, οἱ μὴ καταμείναντες ἐν ἑβδομάδι ἀναπαύσεως, ἀγαθοεργία δὲ θείας ἐξομοιώσεως εἰς ὀγδοαδικῆς εὐεργεσίας κληρονομίαν

³²¹ Ἀγίου Κλήμεντος Ἀλεξανδρείας, *Στρωματεῖς*, V, 14, PG 9, 161, *ibid.* VII, 10, PG 9, 481.

³²² Ἐπιστολὴ Βαρνάβα, 15, PG 2, 772.

³²³ Εὐσεβίου Καισαρείας, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, VI, 23, PG 20, 388.

³²⁴ Κανονικὴ Ἐπιστολή, PG, 18, 508.

³²⁵ Ἀπολογητικός, 16, PL 1, 487-490. Πρὸς τὰ Ἑθνη, I, 13, PL 1, 579.

³²⁶ R. J. Bauckham, *Sabbath and Sunday in the post Apostolic Church*, ὁ.π., σ. 274-275.

ὑπερκύψαντες, ἀκορέστου θεωρίας εἰλικρινεῖ ἐποπτεία
προσανέχοντες.»³²⁷

Τον ρόλο της εντολής του Σαββάτου εξηγεί εναργέστερα ο Άγιος Κλήμης παρακάτω:

«Τρίτος δέ ἐστι λόγος ὁ μηνύων γεγονέναι πρὸς τοῦ θεοῦ τὸν κόσμον καὶ δεδωκέναι ἀνάπαυσιν ἡμῖν ἐβδόμην ἡμέραν διὰ τὴν κατὰ τὸν βίον κακοπάθειαν· θεὸς γὰρ ἄκμητός τε καὶ ἀπαθὴς καὶ ἀπροσδεής, ἀναπαύλης δὲ ἡμεῖς οἱ σαρκοφοροῦντες δεόμεθα. ἡ ἐβδόμη τοίνυν ἡμέρα ἀνάπαυσις κηρύσσεται, ἀποχῆ κακῶν ἐτοιμάζουσα τὴν ἀρχέγονον ἡμέραν τὴν τῷ ὄντι ἀνάπαυσιν ἡμῶν, ἣ δὴ καὶ πρώτη τῷ ὄντι φωτὸς γένεσις, ἐν ᾧ τὰ πάντα συνθεωρεῖται καὶ πάντα κληρονομεῖται. ἐκ ταύτης τῆς ἡμέρας ἡ πρώτη σοφία καὶ ἡ γνῶσις ἡμῖν ἐλλάμπεται· τὸ γὰρ φῶς τῆς ἀληθείας φῶς ἀληθές, ἄσκιον, ἀμερῶς μεριζόμενον πνεῦμα κυρίου εἰς τοὺς διὰ πίστεως ἡγιασμένους, λαμπτήρως ἐπέχον τάξιν εἰς τὴν τῶν ὄντων ἐπίγνωσιν. ἀκολουθοῦντες οὖν αὐτῷ δι' ὅλου τοῦ βίου ἀπαθεῖς καθιστάμεθα, τὸ δὲ ἐστὶν ἀναπαύσασθαι...»³²⁸

Μολονότι ο Άγιος Κλήμης αναφέρεται και στην πρακτική πλευρά της σαββατικής ανά επταήμερο ανάπαυσης, κυρίως αποδίδει στον σαββατισμό πνευματικό χαρακτήρα, συνιστάμενο στην αποχή από την αμαρτία, όπως έχει εκφρασθεί και από άλλους συγγραφείς της εποχής.

«Σέβειν δὲ δεῖν ἐγκελευόμεθα καὶ τιμᾶν τὸν αὐτὸν καὶ λόγον, σωτηρὰ τε αὐτὸν καὶ ἡγεμόνα εἶναι πεισθέντες, καὶ δι' αὐτοῦ τὸν πατέρα, οὐκ ἐν ἐξαιρέτοις ἡμέραις, ὥσπερ ἄλλοι τινές, ἀλλὰ συνεχῶς τὸν ὅλον βίον τοῦτο πράττοντες καὶ κατὰ πάντα τρόπον. ἀμέλει τὸ γένος τὸ ἐκλεκτὸν ἐπτάκις τῆς ἡμέρας ἦνεσά σοι φησί, κατ' ἐντολὴν δικαιούμενον. ὅθεν οὔτε ὠρισμένον τόπον οὔτε ἐξαίρετον ἱερὸν οὐδὲ μὴν ἑορτάς τινας καὶ ἡμέρας ἀποτεταγμένας, ἀλλὰ τὸν πάντα βίον ὁ

³²⁷ Στρωματεῖς, VI, 14, PG 9, 329.

³²⁸ Στρωματεῖς, VI, 16, PG 9, 364.

γνωστικὸς ἐν παντὶ τόπῳ, κἂν καθ' ἑαυτὸν μόνος ὦν τυγχάνῃ καὶ ὅπου τινὰς ἂν τῶν ὁμοίως πεπιστευκότων ἔχῃ, τιμᾷ τὸν θεόν, τουτέστιν χάριν ὁμολογεῖ τῆς γνώσεως καὶ τῆς πολιτείας. εἰ δὲ ἡ παρουσία τινὸς ἀνδρὸς ἀγαθοῦ διὰ τὴν ἐντροπὴν καὶ τὴν αἰδῶ πρὸς τὸ κρεῖττον ἀεὶ σχηματίζει τὸν ἐντυγχάνοντα, πῶς οὐ μᾶλλον ὁ συμπαρῶν ἀεὶ διὰ τῆς γνώσεως καὶ τοῦ βίου καὶ τῆς εὐχαριστίας ἀδιαλείπτως τῷ θεῷ οὐκ εὐλόγως ἂν ἑαυτοῦ παρ' ἕκαστα κρείττων εἴῃ εἰς πάντα καὶ τὰ ἔργα καὶ τοὺς λόγους καὶ τὴν διὰ θεσιν; τοιοῦτος ὁ πάντῃ παρεῖναι τὸν θεὸν πεπεισμένος, οὐχὶ δὲ ἐν τόποις τισὶν ὠρισμένοις κατακεκλεισμένον ὑπολαβὼν, ἵνα δὴ χωρὶς αὐτοῦ ποτε οἰηθεῖς εἶναι καὶ νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν ἀκολασταίνῃ. πάντα τοίνυν τὸν βίον ἐορτὴν ἄγοντες, πάντῃ πάντοθεν παρεῖναι τὸν θεὸν πεπεισμένοι, γεωργοῦμεν αἰνοῦντες, πλέομεν ὑμνοῦντες, κατὰ τὴν ἄλλην πολιτείαν ἐντέχνως ἀναστρεφόμεθα.»³²⁹

Με τον τρόπο αυτόν, ο Άγιος Κλήμης συνδέει τον πνευματικό σαββατισμό με την κοσμολογική κατάπαυση στην ὄγδοη σφαῖρα.³³⁰ Αντιστοίχως, σε εσχατολογικό πλαίσιο, ο Άγιος Ιππόλυτος Ρώμης τονίζει ότι το Σάββατο είναι τύπος και εικόνα της Βασιλείας του Θεού, μετά την Δευτέρα Παρουσία.³³¹ Ο Μέγας Αθανάσιος, πάλι, φρονεί ότι ο Θεός ἔδωσε στους Ιουδαίους την αργία του Σαββάτου ὥστε να αντιληφθούν το τέλος της «προτέρας κτίσεως» και να αναζητοῦν την αρχή της καινῆς κτίσεως, ἐλπίζοντας «τα μέλλοντα σάββατα».³³²

Ο μαθητὴς του Ἁγίου Κλήμεντος, Ωριγένης, κινούμενος στο ἴδιο μήκος κύματος, ἀναφέρει χαρακτηριστικὰ ὅτι ὁ τέλειος Χριστιανὸς εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος υπηρετεῖ με τις σκέψεις, τους λόγους καὶ τις πράξεις του τὸν Λόγο του Θεοῦ, σαββατίζει διηνεκῶς καὶ ὅλες οἱ ἡμέρες του εἶναι του Κυρίου.³³³ Για ὅσους πάλι δὲν δύνανται ἢ δὲν ἐπιθυμοῦν να εορτάζουν με τὸν τρόπο αὐτὸν κάθε ἡμέρα, ἡ καθιέρωση μίας ἡμέρας τῆς εβδομάδας ὡς εορτῆς ἀποτελεῖ ὁρόσημο ὥστε να μὴν λησμονηθεῖ ἐντελῶς ἡ ἐκπλήρωση τῶν θρησκευτικῶν καθηκόντων. Ἔτσι,

³²⁹ Στρωματεῖς, VII, 7, PG 9, 449-452.

³³⁰ R. J. Bauckham, Sabbath and Sunday in the post Apostolic Church, ὁ.π., σ. 276-277.

³³¹ Εἰς τὸν Δανιήλ, IV, PG 10, 645.

³³² Μ. Αθανασίου, Περὶ Σαββάτου καὶ Περιτομῆς, 1 καὶ 4, PG 28, 133-140.

³³³ Βλ. ἐνδεικτικὰ Ωριγένους, Κατὰ Κέλσου, VIII, 21-23, PG 11, 1549-1552

συμβουλεύει τους πιστούς να απέχουν από τις κοσμικές εργασίες τους κατά την εορτάσιμη ημέρα, προκειμένου να έχουν τον χρόνο να επισκεφθούν την Εκκλησία και να ασχοληθούν επισταμένα με τις πνευματικές εργασίες, την ακρόαση των αναγνωσμάτων και των ύμνων αλλά και την μνήμη της μέλλουσας Κρίσης. Με την ίδια λογική, κατά τον Ωριγένη, ο Κύριος τόνισε στους Ιουδαίους ότι «οὐκ ἀνέγνωτε ἐν τῷ νόμῳ ὅτι τοῖς σάββασι οἱ ἱερεῖς ἐν τῷ ἱερῷ τὸ σάββατον βεβηλοῦσι, καὶ ἀναίτιοί εἰσι;»³³⁴ Η αληθινή θυσία του Σαββάτου συνίσταται στην αποχή από τα κοσμικά έργα χάριν της πνευματικής δραστηριότητας του ανθρώπου. Η αποχή από την μεταφορά φορτίων συνδέεται με το γεγονός ότι βάρος στον άνθρωπο είναι η αμαρτία, ενώ η παραμονή του ανθρώπου στον οίκο του με την παραμονή της ψυχής του στον χώρο της δικαιοσύνης, της αλήθειας, της σοφίας, της αγιοσύνης και όσων αξιών εκφράζει ο Χριστός.³³⁵

Η θεώρηση αυτή του Ωριγένους έχει ιδιαίτερη σημασία, καθώς προσφέρει εξήγηση στο γεγονός ότι ενώ από την μία πλευρά επιδιώκεται ο διαρκής πνευματικός σαββατισμός του πιστού, από την άλλη θεσπίστηκαν συγκεκριμένες εορτάσιμες ημέρες στην ζωή της Εκκλησίας. Ταυτόχρονα, μάλιστα, ο ίδιος εξηγεί ότι ήδη ο Ιουδαϊκός σαββατισμός είχε την ίδια έννοια, δηλαδή την κατάπαυση από τα κοσμικά έργα χάριν της πνευματικής εργασίας. Πάντως, είναι χαρακτηριστικό ότι ο Ωριγένης αντιλαμβάνεται τον πνευματικό σαββατισμό περισσότερο ως θεώρηση του θείου παρά ως απλή αποχή από την αμαρτία. Περαιτέρω, ο Ωριγένης νοεί τον σαββατισμό του Θεού μετά την ολοκλήρωση της Δημιουργίας όχι ως ανάπαυση, καθώς ο Θεός δεν υπόκειται σε κόπωση ή φθορά, αλλά ως κατάπαυση, η οποία συνίσταται στην διακυβέρνηση και την συντήρηση της Δημιουργίας.³³⁶

B. Γ΄ - Δ΄ Αιώνες

Κατά τον Γ΄ και τον Δ΄ αιώνα μ.Χ., η αργία κατά την Κυριακή παγιώνεται θεσμικά στο πλαίσιο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Την 3^η Μαρτίου του 321 μ.Χ.,

---

³³⁴ Μτ., 12,5.

³³⁵ Ωριγένους, Ομιλία περί των Αριθμών, 23, 4, PG 12, 749-751. Πρβλ. επίσης Περί Αρχών, IV, 3, PG 11, 345-348.

³³⁶ Βλ. χαρακτηριστικά Ωριγένους, Κατά Κέλσου, VI, 61, PG 11, 1392. Επίσης, R. J. Bauckham, *Sabbath and Sunday in the post Apostolic Church*, ό.π., σ. 278-280.

με Διάταγμα του Μεγάλου Κωνσταντίνου θεσπίζεται επίσημη δημόσια αργία κατά την πλέον επίσημη ημέρα του Ήλιου, με την εξαίρεση των αγροτικών εργασιών. Όπως αφηγείται ο Ευσέβιος Καισαρείας,

«Καὶ ἡμέραν δ' εὐχῶν ἡγεῖσθαι κατάλληλον τὴν κυρίαν ἀληθῶς καὶ πρώτην ὄντως κυριακὴν τε καὶ σωτήριον διετύπου. διάκονοι δ' αὐτῶ καὶ ὑπηρέται θεῶ καθιερωμένοι βίου τε σεμνότητι καὶ ἀρετῇ πάση κόσμιοι ἄνδρες φύλακες τοῦ παντὸς οἴκου καθίσταντο, δορυφόροι τε πιστοὶ, σωματοφύλακες, τρόποις εὐνοίας πιστῆς καθωπλισμένοι, βασιλέα διδάσκαλον εὐσεβῶν ἐπεγράφοντο τρόπων, τιμῶντες οὐχ ἥττον καὶ αὐτοὶ τὴν σωτήριον καὶ κυριακὴν ἡμέραν εὐχὰς τε ἐν αὐτῇ συντελοῦντες τὰς βασιλεῖ φίλας. ταῦτὸν δὲ πράττειν καὶ πάντας ἐνήγεν ἄνθρώπους ὁ μακάριος, ὥσπερ εὐχὴν ταύτην πεπονημένους ἡρέμα σύμπαντας ἄνθρώπους θεοσεβεῖς ἀπεργάσασθαι. διὸ τοῖς ὑπὸ τῇ Ῥωμαίων ἀρχῇ πολιτευομένοις ἅπανσι σχολὴν ἄγειν ταῖς ἐπωνύμοις τοῦ σωτῆρος ἡμέραις ἐνομοθέτει, ὁμοίως δὲ καὶ τὰς πρὸ τοῦ σαββάτου τιμᾶν, μνήμης ἕνεκά μοι δοκεῖν τῶν ἐν ταύταις τῶ κοινῶ σωτῆρι πεπραχθαι μνημονευομένων. τὴν δὲ γε σωτήριον ἡμέραν, ἣν καὶ φωτὸς εἶναι καὶ ἡλίου ἐπώνυμον συμβαίνει, τὰ στρατιωτικὰ πάντα διὰ σπουδῆς τιμᾶν διδάσκων, τοῖς μὲν τῆς ἐνθέου μετέχουσι πίστεως ἀκωλύτως τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ θεοῦ προσκαρτερεῖν μετεδίδου σχολῆς, ἐφ' ᾗ τὰς εὐχὰς μηδενὸς αὐτοῖς ἐμποδῶν γινομένου συντελεῖν, τοῖς δὲ μήπω τοῦ θεοῦ λόγου μετασχοῦσιν ἐν δευτέρῳ νόμῳ διεκελεύετο κατὰ τὰς κυριακὰς ἡμέρας ἐν προαστείοις ἐπὶ καθαροῦ προιέναι πεδίου κἀνταῦθα μεμελετημένην εὐχὴν ἐξ ἐνὸς συνθήματος ὁμοῦ τοὺς πάντας ἀναπέμπειν θεῶ. μὴ γὰρ δόρασι χρῆναι, μηδὲ παντευχίαις, μηδ' ἀλκῇ σωμάτων τὰς ἑαυτῶν ἐξάπτειν ἐλπίδας, τὸν δ' ἐπὶ πάντων εἶδέναι θεόν, παντὸς ἀγαθοῦ καὶ δὴ καὶ αὐτῆς νίκης δοτῆρα, ᾧ καὶ τὰς ἐνθέσμιους προσήκειν ἀποδιδόναι εὐχὰς, ἄνω μὲν αἴροντας εἰς οὐρανὸν μετέωρους τὰς χεῖρας, ἀνωτάτω δ' ἐπὶ τὸν οὐράνιον βασιλέα τοὺς τῆς διανοίας παραπέμποντας ὀφθαλμούς, κάκεινον ταῖς εὐχαῖς νίκης δοτῆρα καὶ σωτῆρα φύλακά τε καὶ βοηθὸν ἐπιβωμένους. καὶ τῆς εὐχῆς δὲ τοῖς στρατιωτικοῖς ἅπανσι διδάσκαλος ἦν αὐτός, Ῥωμαῖα γλώττη τοὺς πάντας ᾧδε λέγειν

ἐγκελευσάμενος· σὲ μόνον οἶδαμεν θεόν, σὲ βασιλέα γνωρίζομεν, σὲ βοηθὸν ἀνακαλούμεθα, παρὰ σοῦ τὰς νίκας ἠράμεθα, διὰ σοῦ κρείττους τῶν ἐχθρῶν κατέστημεν, σοὶ τὴν τῶν προυπαρξάντων ἀγαθῶν χάριν γνωρίζομεν, σὲ καὶ τῶν μελλόντων δοτῆρα ἐλπίζομεν, σοῦ πάντες ἰκέται γιγνόμεθα, τὸν ἡμέτερον βασιλέα Κωνσταντῖνον παῖδάς τε αὐτοῦ θεοφιλεῖς ἐπὶ μήκιστον ἡμῖν βίου σῶον καὶ νικητὴν φυλάττεσθαι ποτινῶμενοι. τοιαῦτα κατὰ τὴν τοῦ φωτὸς ἡμέραν ἐνομοθέτει πράττειν τὰ στρατιωτικὰ τάγματα, καὶ τοιαύτας ἐδίδασκεν ἐν ταῖς πρὸς θεὸν εὐχαῖς ἀφιέναι φωνάς.»³³⁷

Παρά ταῦτα, φαίνεται ὅτι σε κάποια ἔκταση διατηρήθηκαν πρακτικὲς ἰουδαϊκὲς στο πλαίσιο τῆς Εκκλησίας, γεγονός το ὁποῖο αποδεικνύεται ἀπὸ τὴν ἀνάγκη θέσπισης τοῦ 29^{ου} Κανόνα τῆς ἐν Λαοδικείᾳ Συνόδου (380 μ. Χ.):

«Ὅτι οὐ δεῖ Χριστιανοὺς ἰουδαΐζειν καὶ ἐν τῷ σαββάτῳ σχολάζειν, ἀλλ' ἐργάζεσθαι αὐτοὺς καὶ ἐν τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ· τὴν δὲ Κυριακὴν προτιμῶντας, εἶγε δύναιντο, σχολάζειν ὡς Χριστιανοί. Εἰ δὲ εὐρεθεῖεν Ἰουδαῖσταί, ἔστωσαν ἀνάθεμα παρὰ Χριστῷ.»

Ὁ Μέγας Αθανάσιος θεμελιώνει τὴν πρωτοκαθεδρία τῆς Κυριακῆς, ἐντοπίζοντας τὴν ἀνακαινιστικὴ διάσταση τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ γιὰ τὸν ἄνθρωπο:

«Ἄτελές μὲν γὰρ ἦν τὸ ἔργον, εἰ, ἀμαρτήσαντος τοῦ Ἀδὰμ, ἀπέθνησκεν ὁ ἄνθρωπος· τέλειον δὲ γέγονε, ζωοποιηθέντος αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο, τὴν ἐν ἑξ ἡμέραις κτίσιν ἀνακαινίσας, ἡμέραν τίθησι τῇ ἀνακαινίσει, ἣν διὰ τοῦ ψαλμοῦ προαναφωνεῖ λέγον τὸ Πνεῦμα· «Αὕτη ἡμέρα ἦν ἐποίησεν ὁ Κύριος.» Ἄνθ' ἡλίου γὰρ Θεὸς ἀνατέλλει, καταυγάζων τῇ ἐκάστου ψυχῇ· διὰ τοῦτο καὶ ἐν αὐτῷ τῷ σωτηρίῳ πάθει οὐκ ἔφανε ἡλῖος, σημαίνων τέλος μὲν τῆς προτέρας κτίσεως, ἀρχὴν δὲ ἐτέρας, τὴν ἐκ τοῦ Σωτῆρος ἀνατέλλουσιν· ἦν ἑωρακῶς ὁ προφήτης φησὶν· «Ἴδου ἀνῆρ, Ἀνατολὴ ὄνομα αὐτῷ·» καὶ πάλιν· «Ἵμῖν δὲ τοῖς φοβουμένοις αὐτὸν ἀνατελεῖ ἡλῖος δικαιοσύνης». Οὐ γὰρ πάντων ἡμέρα αὕτη, ἀλλὰ τῶν

---

³³⁷ Ευσεβίου Καισαρείας, Κατὰ Θεὸν Βίος τοῦ Μακαρίου Κωνσταντίνου Βασιλέως, IV, 18-20, PG 20, 1165-1168.

ἀποθανόντων τῆ ἁμαρτία, ζώντων δὲ τῷ Κυρίῳ. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ τῆ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ περιτέμνεσθαι ἐκέλευσεν ὁ νόμος· καὶ ἀπαράβατος ἦν ἡ ἐντολὴ, σημαίνουσα τὴν μετὰ τὴν ἐβδόμην ἀναγέννησιν πάντων. Ἡ γὰρ περιτομὴ οὐδὲν ἄλλο ἐδήλου ἢ τὴν τῆς γενέσεως ἀπέκδυσιν· τὸν γὰρ τῆ ἕκτη ἀποθανόντα ἀπεκδιδυσκόμεθα, καὶ ἀνακαινούμεθα τῆ Κυριακῇ, ὅτε ὁ παλαιὸς, ἀπεκδυθεὶς, ἀνεγεννήθη τῆ ἀναστάσει. Τοῦτο γὰρ καὶ ὁ Παῦλός φησιν ἐν τῇ πρὸς Κολοσσαεῖς· «Ἐν ᾧ καὶ περιετμήθητε περιτομῇ ἀχειροποιήτῳ, ἐν τῇ ἀπεκδύσει τοῦ σώματος τῆς σαρκὸς, ἐν τῇ περιτομῇ τοῦ Χριστοῦ, συνταφέντες αὐτῷ ἐν τῷ βαπτίσματι εἰς τὸν ἄδην, ἐν ᾧ καὶ συνηγέρθητε». Τῆς γὰρ διὰ τοῦ βαπτίσματος ἀπεκδύσεως τύπος ἦν ἡ περιτομή· ἦν ἐν ἐκείνοις τοῖς μέλεσιν ἐνετείλατο γίνεσθαι, δι' ὧν καὶ γεννᾶται τὸ σῶμα, ἵν' εἰδοῖεν οἱ περιτεμνόμενοι, ὅτι ἀπεκδύσεως παλαιότητός ἐστι σημεῖον. Πιστεύσας γὰρ Ἀβραὰμ ἔλαβε τὴν περιτομὴν, σημεῖον οὖσαν τῆς διὰ τοῦ βαπτίσματος ἀναγεννήσεως. Διὰ τοῦτο ἐλθόντος τοῦ σημαινομένου, πέπαυται τὸ σημεῖον. Ἡ μὲν γὰρ περιτομὴ σημεῖον ἦν, τὸ δὲ γε λουτρὸν τῆς παλιγγενεσίας τὸ σημαινόμενον. Ὅλου γὰρ τοῦ παλαιοῦ ἀπεκδιδυσκομένου, περιττῆ ἢ διὰ τοῦ μέρους σημασία. Καὶ ὥσπερ ἡ Κυριακὴ ἀρχὴ τῆς κτίσεώς ἐστι, καὶ παύει τὸ Σάββατον· οὕτως ἡ αὐτὴ ἀναγεννήσασα τὸν ἄνθρωπον ἔπαυσε τὴν περιτομὴν. Ἀμφότερα γὰρ ἐν τῇ ὀγδόῃ κατέρθωται, καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς κτίσεως, καὶ ἡ ἀναγέννησις τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ τοῦτο ἡ ὀγδόῃ τὸ Σάββατον ἔλυσε, καὶ οὐ τὸ Σάββατον τὴν ὀγδόην.»³³⁸

Τὴν εσχατολογικὴ – σωτηριολογικὴ διάστασις τοῦ εορτασμοῦ τῆς Κυριακῆς ἡμέρας ἀποδίδει ἐναργῶς καὶ ὁ Μέγας Βασίλειος:

«Καὶ ὀρθοὶ μὲν πληροῦμεν τὰς εὐχὰς ἐν τῇ μιᾷ τοῦ σαββάτου, τὸν δὲ λόγον οὐ πάντες οἶδαμεν. Οὐ γὰρ μόνον ὡς συναναστάντες Χριστῷ καὶ τὰ ἄνω ζητεῖν ὀφείλοντες, ἐν τῇ ἀναστασίμῳ ἡμέρᾳ τῆς δεδομένης ἡμῖν χάριτος διὰ τῆς κατὰ τὴν προσευχὴν στάσεως ἑαυτοὺς ὑπομιμνήσκομεν, ἀλλ' ὅτι δοκεῖ πως

³³⁸ Μ. Αθανασίου, Περὶ Σαββάτων καὶ Περιτομῆς, 5, PG 28, 140-141.

τοῦ προσδοκωμένου αἰῶνος εἶναι εἰκῶν. Διὸ καὶ ἀρχὴ οὕσα ἡμερῶν, οὐχὶ πρώτη παρὰ Μωϋσέως, ἀλλὰ μία ὀνόμασαι· Ἐγένετο γάρ, φησίν, ἑσπέρα καὶ ἐγένετο πρωὶ ἡμέρα μία, ὡς τῆς αὐτῆς ἀνακυκλουμένης πολλάκις. Καὶ μία τοίνυν ἡ αὐτή, καὶ ὀγδόη, τὴν μίαν ὄντως ἐκείνην καὶ ἀληθινὴν ὀγδόην, ἧς καὶ ὁ Ψαλμωδὸς ἐντισιν ἐπιγραφαῖς τῶν ψαλμῶν ἐπεμνήσθη, δι' ἑαυτῆς ἐμφανίζουσα τὴν μετὰ τὸν χρόνον τοῦτον κατάστασιν, τὴν ἄπαυστον ἡμέραν, τὴν ἀνέσπερον, τὴν ἀδιάδοχον, τὸν ἄληκτον ἐκείνον καὶ ἀγήρω αἰῶνα. Ἀναγκαίως οὖν τὰς ἐν αὐτῇ προσευχὰς ἐστῶτας ἀποπληροῦν τοὺς ἑαυτῆς τροφίμους ἢ Ἐκκλησία παιδεύει, ἵνα τῇ συνεχεῖ ὑπομνήσει τῆς ἀτελευτήτου ζωῆς τῶν πρὸς τὴν μετάστασιν ἐκείνην ἐφοδίων μὴ ἀμελῶμεν. Καὶ πᾶσα δὲ ἡ Πεντηκοστὴ τῆς ἐν τῷ αἰῶνι προσδοκωμένης ἀναστάσεως ἐστὶν ὑπόμνημα, ἡ γὰρ μία ἐκείνη καὶ πρώτη ἡμέρα, ἐπτάκις ἐπταπλασιασθεῖσα, τὰς ἑπτὰ τῆς ἱερᾶς Πεντηκοστῆς ἐβδομάδας ἀποτελεῖ. Ἐκ πρώτης γὰρ ἀρχομένη, εἰς τὴν αὐτὴν καταλήγει, δι' ὁμοίων τῶν ἐν τῷ μέσῳ ἐξελιπτομένη πεντηκοντάκις. Διὸ καὶ αἰῶνα μιμεῖται τῇ ὁμοιότητι, ὥσπερ ἐν κυκλικῇ κινήσει ἀπὸ τῶν αὐτῶν ἀρχομένη σημείων καὶ εἰς τὰ αὐτὰ καταλήγουσα·»³³⁹

Εὐγλωττα στις παραπάνω αναλύσεις των Μεγάλων αὐτῶν Πατέρων της Εκκλησίας εμφανίζεται ἡ διευρυμένη θεώρηση της Κυριακῆς ὄχι μόνο ὡς ογδοῆς ἡμέρας που ἀκολουθεῖ καὶ λύει τὸν ἰουδαϊκὸ σαββατισμὸ, ἀλλὰ καὶ ὡς εἰκόνας της ἀρχῆς της ἐν Χριστῷ Καινῆς Κτίσεως.³⁴⁰

Ἀντιστοίχως, φαίνεται νὰ παγιώνεται, κατὰ τὴν περίοδο αὐτή, ἡ πνευματικὴ θεώρηση τοῦ σαββατισμοῦ ὡς ἀποχῆς ἀπὸ τὴν ἀμαρτία,³⁴¹ ἐνῶ, παράλληλα, κυριαρχεῖ ἡ ἀντίληψη περὶ τοῦ σαββατισμοῦ ὡς ἀποχῆς ἀπὸ τὰ κοσμικὰ ἔργα χάριν τῆς ἐξάσκησης τῆς λατρείας τοῦ Θεοῦ, πάντοτε δε με τὴν προσδοκία τῆς

³³⁹ Μ. Βασιλείου, Ομιλία περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, 27, 66, PG 32, 192.

³⁴⁰ Πρβλ. ἐπίσης Ἁγίου Εὐσεβίου Ἀλεξανδρείας, Ομιλίας, 16, Περί τῆς ἡμέρας Κυριακῆς, 1, PG 86, 413-416, Ν. Σκρέττα, Ἡ Κυριακή, ὁ.π., σ. 269, 278.

³⁴¹ Βλ. Ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης, Πρὸς τοὺς ἀχθομένους τὰς ἐπιτιμήσεσι, PG 46, 307-316, Ἁγίου Ἰγνατίου τοῦ Θεοφόρου, Ἐπιστολὴ πρὸς Μαγνησιεῖς, 9, PG 5, 669.

εσχατολογικής εν Κυρίω καταπαύσεως.³⁴² Είναι χαρακτηριστική η εσχατολογική αναφορά στον Χριστό ως «το Μέγα Σάββατον», όπου αναπαύεται ο Πατήρ και το Άγιο Πνεύμα, άλλα και οι άγιοι άνθρωποι, οι οποίοι απέστησαν της αμαρτίας.³⁴³ Ο Ευσέβιος Καισαρείας, βασιζόμενος στον Ωριγένη, συνεχίζει την σχετική επιχειρηματολογία, βασιζόμενος στην αντίληψη του σαββατισμού του Θεού. Όπως ο Θεός εργάζεται την πρόνοιά Του υπέρ του κόσμου³⁴⁴ και ταυτοχρόνως καταπαύει στο πλαίσιο της Ουράνιας Βασιλείας Του, κατ' αντιστοιχία ο άνθρωπος που στρέφεται από τα υλικά βιοτικά έργα στην θεωρία των θείων αληθειών, σαββατίζει κατά Θεόν, προσδοκώντας ταυτόχρονα τον εσχατολογικό σαββατισμό. Στην ουσία ο Ευσέβιος Καισαρείας ταυτίζεται εδώ με τον Ωριγένη, προχωρώντας στην κατ' ουσίαν ταύτιση του ιουδαϊκού σαββατισμού, νοουμένου ως αποχής από τα κοσμικά έργα χάριν των πνευματικών, με τον εορτασμό της Κυριακής ημέρας από τους Χριστιανούς.³⁴⁵ Η συμπληρωματική σχέση αυτή μεταξύ πνευματικών και κοσμικών έργων δεν αφήνει κατ' ουσίαν περιθώρια για αδράνεια, η οποία έχει αποδοθεί στον ιουδαϊκό σαββατισμό. Για τον λόγο αυτόν, δεν είναι τυχαίο ότι η ιδέα της ανάπαυσης κατά την Κυριακή ημέρα αγνοείται από τους περισσότερους συγγραφείς του 4^{ου} αιώνα μ.Χ., όπως ο Άγιος Αθανάσιος ο Μέγας, οι Καππαδόκες Πατέρες, ο Άγιος Επιφάνιος, Αρχιεπίσκοπος Κύπρου, ο Άγιος Αμβρόσιος, Επίσκοπος Μεδιολάνων και ο Άγιος Αυγουστίνος Ιππώνος. Πάντως, ο Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος, ενώ επιβεβαιώνει το μερικό και προσωρινό της παλαιοδιαθηκικής εντολής του Σαββάτου, έναντι του αρμόζοντος στους Χριστιανούς διηνεκούς πνευματικού σαββατισμού, υποστηρίζει ότι ο Θεός διδάσκει τον άνθρωπο να αφιερώνει ολοκληρωτικά μία ημέρα της εβδομάδας στα πνευματικά έργα, αφήνοντας κατά μέρος τις κοσμικές μέριμνες.³⁴⁶ Κατά μία

---

³⁴² Η θεώρηση αυτή του σαββατισμού σε πρακτικό, πνευματικό, αλλά και εσχατολογικό επίπεδο συμπυκνώνεται στις Διαταγές των Αγίων Αποστόλων, II, 36, 1-2, VI, 23, 3, VII, 36, 1 και 4-5, PG 1, 685, 972-973, 1031-1033.

³⁴³ Βλ. Επιφανίου, Πανάριον, 30, PG 41, 468.

³⁴⁴ Ίω., 5, 17.

³⁴⁵ Ευσεβίου Καισαρείας, Υπομνήματα εις τους Ψαλμούς (91^{ος} Ψαλμός), PG 23, 1165-1176.

³⁴⁶ Βλ. Αγίου Ιωάννου Χρυσοστόμου, Ομιλίες προς τον λαόν της Αντιοχείας, 12, 3, PG 49, 130-132, Εις την Γένεσιν, 2, 3, PG 53, 29-30, Λόγος εις το άγιον Βάπτισμα του Σωτήρος, 1, PG 49, 363-365, Λόγος εν ταις Καλάνδαις, 2-3, PG 48, 954-958, Περί ελεημοσύνης, 3, PG 51, 264-266. Βλ., επίσης, Αγίου Ευσεβίου Αλεξανδρείας, Ομιλίες, 16. Περί της ημέρας Κυριακής, 2-6, PG 86, 416-421.

άποψη, στην διδασκαλία αυτή του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου ανιχνεύεται η επιβίωση ακόμη κατά την εποχή των εν λόγω Πατέρων της αντιπαράθεσης μεταξύ της ιδέας του πνευματικού σαββατισμού αφενός και της τήρησης της αργίας της Κυριακής κατά μεταφορά της ιουδαϊκής σαββατικής αργίας αφετέρου.³⁴⁷ Την τελευταία αυτή αντίληψη περί εορτολογικής μεταφοράς της σαββατικής αργίας στην Κυριακή υπερκερνά η υπόδειξη των Διαταγών των Αγίων Αποστόλων να εορτάζονται αμφότερες οι ημέρες από τους Χριστιανούς, το μεν Σάββατο ως «υπόμνημα της Δημιουργίας», η δε Κυριακή ως «υπόμνημα της Αναστάσεως».³⁴⁸

Ταυτόχρονα, όμως, ο εορτασμός της Κυριακής ημέρας, σε αντίστιξη με την σαββατική αργία, κυριαρχείται από την επιτέλεση της αναίμακτης Θυσίας και της μετοχής των μελών της Εκκλησίας στο κορυφαίο Μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας. Μέσω της τέλεσης της Θείας Λειτουργίας, ο Κύριος παρίσταται και σωματικώς στην Εκκλησία και την Οικουμένη όλη εις το διηνεκές, μέχρι την επάνοδό Του κατά την Συντέλεια του Κόσμου, όπως μας έχει ήδη επαγγελθεί. Όπως τονίζει ο Ευσέβιος Καισαρείας στο έργο του με τίτλο «Περί τῆς τοῦ Πάσχα ἑορτῆς»:

«Καὶ οἱ μὲν κατὰ Μωϋσέα ἅπαξ τοῦ παντὸς ἔτους πρόβατον τοῦ Πάσχα ἔθουον τεσσαρεσκαίδεκάτῃ τοῦ πρώτου μηνὸς, τὸ πρὸς ἑσπέραν· ἡμεῖς δὲ οἱ τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐφ' ἐκάστης Κυριακῆς ἡμέρας τὸ ἑαυτῶν Πάσχα τελοῦντες, ἀεὶ τοῦ σώματος τοῦ σωτηρίου ἐμφορούμεθα, ἀεὶ τοῦ αἵματος τοῦ προβάτου μεταλαμβάνομεν. ἀεὶ τὰς ὀσφυῖς τῆς ἑαυτῶν ψυχῆς ἀγνεία καὶ σωφροσύνη περιεζώσμεθα, ἀεὶ τοὺς πόδας παρεσκευάσμεθα ἐν ἐτοιμασίᾳ τοῦ Εὐαγγελίου, ἀεὶ τὰς βακτηρίας ἔχομεν ἐν ταῖς χερσὶ, καὶ τῇ ῥάβδῳ τῇ ἐκ ῥίζης Ἰεσσαὶ προελθούσῃ ἐπαναπαυόμεθα, ἀεὶ τῆς Αἰγύπτου ἀπαλλαττόμεθα, ἀεὶ τὴν ἐρημίαν τοῦ ἀνθρωπείου βίου μεταδιώκομεν, ἀεὶ τὴν πρὸς Θεὸν πορείαν στελλόμεθα, ἀεὶ τὰ διαβατήρια ἐορτάζομεν. Ταῦτα γὰρ πάντα οὐχ ἅπαξ τοῦ ἔτους

³⁴⁷ R. J. Bauckham, *Sabbath and Sunday in the post Apostolic Church*, ὁ.π., σ. 281-287.

³⁴⁸ Διαταγές των Αγίων Αποστόλων, II, 59, VII, 23, VIII, 33, PG 1, 741-744, 1013-1016, 1133-1135.

πράττειν ἡμᾶς, αἰὶ δὲ καὶ διὰ πάσης ἡμέρας ὁ εὐαγγελικὸς λόγος βούλεται. Διὸ καὶ καθ' ἐκάστην ἑβδομάδα τὴν τοῦ Πάσχα τοῦ ἡμετέρου ἑορτὴν κατὰ τὴν σωτήριον καὶ Κυριακὴν ἡμέραν ἐπιτελοῦμεν τοῦ ἀληθινοῦ προβάτου, δι' οὗ ἐλυτρώθημεν, τὰ μυστήρια ἀποπληροῦντες·»³⁴⁹

Αντίστοιχη επισήμανση και προτροπή απαντά στις Διαταγές των Αγίων Αποστόλων, όπου μάλιστα αναγνωρίζεται ότι η Χάρις του Μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας υπερκερνά σε μέγεθος κάθε άλλη ευεργεσία του Θεού προς τον άνθρωπο:

«Ὡν ἀπάντων ἡ κυριακὴ προὔχουσα, αὐτὸν τὸν μεσίτην, τὸν προνοητὴν, τὸν νομοθέτην, τὸν ἀναστάσεως αἴτιον, τὸν πρωτότοκον πάσης κτίσεως, τὸν Θεὸν λόγον καὶ ἄνθρωπον τὸν ἐκ Μαρίας γεννηθέντα μόνον δίχα ἀνδρός, τὸν πολιτευσάμενον ὁσίως, τὸν σταυρωθέντα ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου καὶ ἀποθανόντα καὶ ἀναστάντα ἐκ νεκρῶν ὑποδεικνύουσα, ὡς κυριακὴ παρακελεύεται σοί, δέσποτα, τὴν ὑπὲρ πάντων εὐχαριστίαν προσφέρειν. Αὕτη γὰρ ἡ ὑπὸ σοῦ παρασχεθεῖσα χάρις, ἥτις διὰ μέγεθος πᾶσαν εὐεργεσίαν ἐκάλυψεν.»³⁵⁰

Ὄντως, δεν υπάρχει άλλη μεγαλύτερη απόδειξη της αγάπης του Θεού προς τον άνθρωπο από την σταυρική Θυσία του Μονογενοῦς και Αγαπητοῦ Υἱοῦ Του, προκειμένου να σώσει τον άνθρωπο από την αμαρτία και να τον επαναφέρει στην προ της πτώσεως κατάσταση. Με το δεδομένο αυτό, με την καθιέρωση της κατά Κυριακὴν λατρευτικῆς συνάξεως, η οποία πάντοτε συμπεριελάμβανε την τέλεση της Θείας Ευχαριστίας, ἤδη από την εποχὴ των πρώτων χριστιανικῶν κοινοτήτων, η Κυριακὴ ἀπὸ εορτολογικῆς ἀπόψεως δεν αποτελεί απλῶς μεταφορὰ της ιουδαϊκῆς σαββατικῆς ἀργίας στον Χριστιανισμό, ἀλλὰ «ανακαίνισή» της μέσω της τέλεσης της ἀναίμακτης Θυσίας, διὰ της ὁποίας οἱ πιστοὶ εκπληρώνουν τὴν ρῆση τοῦ Κυρίου ὅτι «ὁσάκις γὰρ ἂν ἐσθίητε τὸν ἄρτον

³⁴⁹ Ευσεβίου Καισαρείας, Περὶ τῆς τοῦ Πάσχα ἑορτῆς, 7, PG 24, 701.

³⁵⁰ Διαταγές των Αγίων Αποστόλων, VII, 36, PG 1, 1032-1033. Βλ. επίσης, G. Gray, *Eight Studies of the Lord's Day*, ὁ.π., σ. 30-32

τοῦτον καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο πίνετε, τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου καταγγέλλετε, ἄχρις οὗ ἂν ἔλθῃ.»³⁵¹

---

³⁵¹ Α΄ Κορ., 11, 26.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η συναρμογή των παλαιοδιαθηκικών αναφορών στην τήρηση της αργίας του Σαββάτου, κατέδειξε ότι η καθιέρωση της αργίας του Σαββάτου στην εβραϊκή παράδοση είχε πρωτίστως τον χαρακτήρα εντολής προς τον Ισραήλ, με σκοπό την αφιέρωση της ημέρας του Σαββάτου στον Θεό αλλά και την κατάπαυσή του. Στο πλαίσιο της προπαρασκευής του περιούσιου λαού του Θεού για την αποστολή του, η εντολή αυτή εξειδικεύθηκε μέσω της θέσπισης κανόνων με παιδευτικό χαρακτήρα, οι οποίοι υπαγόρευαν την αποχή από σειρά έργων και δραστηριοτήτων. Με τον τρόπο αυτό, ο σαββατισμός έγινε πράξη στην ζωή των ανθρώπων. Ταυτόχρονα, ο σαββατισμός συνδέθηκε άρρηκτα και με την λατρευτική δραστηριότητα των Εβραίων προς τον Θεό, καθορίζοντας το εβραϊκό εορτολόγιο, όπως καταδείχθηκε λεπτομερώς παραπάνω.

Ωστόσο, κατά την εποχή που ο Χριστός ήλθε στην γη, ο σαββατισμός είχε καταλήξει στην εν πολλοίς στείρα τήρηση ποικίλων καθηκόντων με τυπολατρική λογική, την οποία ενέπνεε και αξιούσε η ιθύνουσα τάξη του Ισραηλιτικού λαού. Η παράθεση των σχετικών χωρίων της Καινής Διαθήκης απεικονίζει εναργώς την αντίδραση την οποία συνάντησε ο Χριστός κατά την σαββατική Του δράση, ακόμη και στις περιπτώσεις κατά τις οποίες επιτέλεσε θαύματα και ιδίως ίασεις κατά την ημέρα του Σαββάτου. Βεβαίως, η σαββατική δράση του Χριστού και η στηλίτευση της τυπολατρικής τήρησης της σαββατικής αργίας δεν αποτελεί αναίρεση ούτε περιφρόνηση της ουσιαστικής έννοιας του Σαββατισμού. Αντίθετα, ο Χριστός αγίασε την ημέρα του Σαββάτου με τα έργα Του, φανερώνοντας τις ιδιότητές Του ως Προφήτη, ως Βασιλέως, ως Υιού του Ανθρώπου και ως Υιού του Θεού.

Η κορύφωση της επί γης δράσεως του Χριστού με την σταυρική Του Θυσία και την Ανάστασή Του μας οδηγεί στην ογδόη ημέρα, την αναστάσιμη ημέρα, η οποία ονομάζεται Κυριακή και κατέχει εξέχουσα θέση στο εορτολόγιο των Χριστιανών. Στην νέα αυτή πραγματικότητα, η θέση της σαββατικής αργίας αμφισβητείται στις πρώτες χριστιανικές κοινότητες, γεγονός που αντικατοπτρίζεται τόσο στα αποστολικά έργα της Καινής Διαθήκης που μας απασχόλησαν, όσο και στην Εκκλησιαστική Γραμματεία των πρώτων τεσσάρων αιώνων μετά Χριστόν. Η Κυριακή ως ογδόη ημέρα και εικόνα της Βασιλείας του Θεού ενέχει την έννοια της

καταπαύσεως, αλλά με προεχόντως πνευματικό χαρακτήρα και εσχατολογική διάσταση.

Αντιστοίχως έχει διαμορφωθεί και το τυπικό της λατρείας στην Ορθόδοξη Εκκλησία. Η τυπική διάταξη της Ακολουθίας της Κυριακής έχει ως σαφή θεματικό προσανατολισμό την Ανάσταση του Χριστού, με τα ποιητικά κείμενα που τις απαρτίζουν να προσφέρουν μεστή και ακριβή ιστορική και δογματική ανάλυση του γεγονότος της Αναστάσεως. Ο εβδομαδιαίος εορτασμός της Κυριακής ημέρας έχει αφετηρία και κατάληξη την ημέρα του Πάσχα, οπότε και λαμβάνει χώρα ο βασικός και λαμπρότερος εορτασμός της Αναστάσεως του Χριστού. Την αμέσως επόμενη Κυριακή, την δεύτερη μετά το Πάσχα, η Εκκλησία μας εορτάζει τα εγκαίνια της Αναστάσεως του Χριστού, πέραν από την ψηλάφηση του Αποστόλου Θωμά. Το Συναξάριο της ημέρας αποδίδει με αδιαμφισβήτητο τρόπο την εορτολογικό και θεολογικό νόημα του εβδομαδιαίου εορτασμού της Αναστάσεως του Κυρίου:

«Τά μὲν οὖν ἐγκαίνια, ἔθιμον ἦν ἀρχαῖον γίνεσθαι, εἰς τί τῶν ἐπισημῶν· τοῦ γάρ χρόνου ἀνακυκλοῦντος, καί τήν αὐτήν ἡμέραν, καθ' ἣν τότε διεπράχθη, ἐπάγοντος, τοῦ πράγματος ἐκείνου μείαν ἐποιοῦντο ἐτήσιον, ἵνα μή εἰς λήθην τά μεγάλα τῶν ἔργων γένοιτο. ἐντεῦθεν Ἑβραῖοι πρῶτον τό Πάσχα ἐν Γαλγάλοις ἐποίησαν, τήν τῆς Ἐρυθρᾶς διάβασιν ἐγκαινίζοντες· ἐντεῦθεν ἡ σκηνή τοῦ μαρτυρίου αὐτοῖς ἐγκαινίζεται, καί πολυτελῶς· ἐντεῦθεν ἡ Βασιλεία Δαυΐδ, καί τάλλα, ἵνα μή καθ' ἕκαστον λέγω. Ἐπεὶ οὖν πάντων τῶν ἐν βίῳ πραγμάτων διαφερόντως μέγιστον, καί ὑπὲρ ἅπασαν ἔννοιαν, ἡ τοῦ Κυρίου Ἀνάστασις, ἔργον, οὐ μόνον κατ' ἔτος αὐτήν ἐορτάζομεν καί ἐγκαινίζομεν, ἀλλ' ἀεὶ καί ἐπί μεθ' ἡμέρας ὀκτῶ. πρῶτος τοίνυν ταύτης ἐγκαινισμός, ἡ παροῦσα Κυριακή, ἣτις λέγοιτ' ἂν κυρίως, καί ὀγδόη, καί πρώτη· ὀγδόη μὲν, ὡς ἀπὸ τοῦ Πάσχα· πρώτη δε, ὡς ἀρχή τῶν ἄλλων. καί ὀγδόη πάλιν, ὅτι εἰς εἰκόνα τάπτεται τῆς ἀπεράντου ἐκείνης ἡμέρας, τῆς ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι, ἣτις καί πρώτη καί μία ἔσται πάντως, μή νυκτί διακοπτομένη.»³⁵²

---

³⁵² Πεντηκοστάριον Χαρμόσουνον, Ἐκδόσις τῆς Αποστολικῆς Διακονίας τῆς Εκκλησίας τῆς Ελλάδος, Αθήναι 1959, σ. 29, Ν. Σκρέττα, Ἡ Κυριακή, ὁ.π., σ. 268-270.

Η εορτολογική δομή της τυπικής διάταξης της Ακολουθίας της Κυριακής έχει τις ρίζες της στην πρωτοχριστιανική λατρεία, η οποία περιελάμβανε κατά βάση προσευχές, ύμνηση του Χριστού ως Θεού, ανάγνωση των κειμένων της Παλαιάς και της Καινής Διαθήκης, εράνους για την ελεημοσύνη των πτωχών, κήρυγμα διδακτικού, παραμυθητικού ή ενθαρρυντικού περιεχομένου και, προπάντων, επανάληψη της κλάσεως του Άρτου και της ευλογήσεως του Οίνου που έγινε από τον Χριστό προ των Αγίων Παθών, κατά την διάρκεια του Μυστικού Δείπνου.³⁵³

Η τελευταία αυτή λατρευτική πράξη στην ζωή της Εκκλησίας συνιστά αυτονόητα και την κορύφωση της Θείας Λατρείας, καθώς μέσω αυτής ο Χριστός κατέστησε δυνατή την κατά κυριολεξία μέθεξη του Θεού ήδη στον παρόντα κόσμο και μάλιστα με αισθητό τρόπο, δηλαδή με την κοινωνία του Σώματος και του Αίματος του Χριστού υπό το σχήμα των καθγιασμένων Άρτου και Οίνου αντιστοίχως. Όπως ο ίδιος ο Χριστός διαβεβαίωσε τους Αποστόλους κατά την φοβερή εκείνη νύκτα της προδοσίας και των Παθών Του, «...Όσάκις γάρ ἂν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο πίνητε, τὸν θάνατον τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου καταγγέλλετε καὶ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ ὁμολογεῖτε, ἕως ἂν ἔλθῃ».³⁵⁴ Αλλά και την ίδια την ημέρα της Αναστάσεώς Του, ο Κύριος, δειπνώντας με τους δύο μαθητές του, κατά την πορεία προς Εμμαούς, «...λαβὼν τὸν ἄρτον εὐλόγησε, καὶ κλάσας ἐπέδίδου αὐτοῖς.»³⁵⁵

Υπό την έννοια αυτή, η μετοχή του Σώματος και του Αίματος του Αναστάντος Θεανθρώπου αποτελεί βιωματική συμμετοχή στο Μυστήριο του Θανάτου και της Ανάστασης του Χριστού, και της εξ αυτής πηγαζούσης αιωνίου ζωής διά της κοινής αναστάσεως όλων των ανθρώπων, όπως προαναφέρθηκε. Η παύση της τέλεσης της Θείας Λειτουργίας ιδίως κατά τις πένθιμες ημέρες της Μεγάλης Τεσσαρακοστής είναι χαρακτηριστική, καθώς ο εγγενής αναστάσιμος χαρακτήρας του Μυστηρίου δεν συμβιβάζεται με αυτές τις ημέρες.³⁵⁶ Συναφώς, και ο Ιερός Χρυσόστομος τονίζει ότι:

---

³⁵³ Ευσεβίου Καισαρείας, «Περὶ τῆς τοῦ Πάσχα ἑορτῆς», 7, PG 24, 701, Διαταγές των Αγίων Αποστόλων, VII, 36, PG 1, 1032-1033, G. Gray, Eight Studies of the Lord's Day, ὁ.π., σ. 30-32

³⁵⁴ Αγίου Ιωάννου του Δαμασκηνού, Ἔκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, 86, PG 94, 1140.

³⁵⁵ Λουκ. ΚΔ', 30. Βλ. Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον εν Κουμράν και τη Κ. Διαθήκη, Διατριβή επί υφηγεσία*, ὁ.π., σ. 172-173, κατά τον οποίο στο συμβάν αυτό πρέπει να αναζητηθούν οι ρίζες της παραδόσεως της Εκκλησίας σχετικά με την καθιέρωση της μίας των Σαββάτων ως ημέρας λατρείας.

³⁵⁶ Ν. Σκρέπτα, Η Κυριακή, ὁ.π., σ. 295

«Πάσχα γὰρ οὐ νηστεία ἐστὶν, ἀλλ' ἡ προσφορὰ καὶ ἡ θυσία ἢ καθ' ἑκάστην γινομένη σύναξις... Ὡστε ὁσάκις ἂν προσίης μετὰ καθαροῦ συνειδότος, πάσχα ἐπιτελεῖς, οὐχ ὅταν νηστεύῃς, ἀλλ' ὅταν τῆς θυσίας ἐκείνης μετέχῃς. Ὅσάκις γὰρ ἂν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον, καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο πίνητε, τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου καταγγέλλετε. Πάσχα δὲ ἐστὶ τὸ τὸν θάνατον καταγγέλλειν.»³⁵⁷

Ἡ τελευταία αὐτῆ ἀποστροφή τοῦ Ἱεροῦ Χρυσοστόμου δίδει ἐπίσης ἐναργῶς τὴν πραγματικὴ διάσταση τοῦ Μυστηρίου τῆς Θείας Ευχαριστίας, ὡς «πασχαλίου εορτασμοῦ», κάθε φορά που τελεῖται τὸ Μυστήριον, μολονότι, βεβαίως, «ἡ ἀναστάσιμη Κυριακὴ εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν ἡμέρα τῆς ευχαριστιακῆς συνάξεως καὶ τῆς κοινωνίας τῶν ἀχράντων μυστηρίων.»³⁵⁸ Γίνεται λοιπὸν φανερό ὅτι ὁ εορτασμὸς τῆς Κυριακῆς ὡς ἡμέρας Ἀναστάσεως με ἐπίκεντρο τὴν Θεία Ευχαριστία ἔχει ἐσχατολογικὸ χαρακτήρα, γι' αὐτὸ καὶ συνιστᾷ σημαντικὸ παράγοντα προαγωγῆς τῆς Σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ αἰσθητὴ παρουσία τοῦ Χριστοῦ μέσω τῆς ἐπιτελέσεως τῆς Ἀναιμάκτου Θυσίας ἐπιβεβαιώνει τὴν σωτηριολογικὴ αὐτῆ ἀλήθεια, ὅπως καὶ ἡ ἀέναη κλήσις τοῦ ἀνθρώπου νὰ μετᾶσχει τῆς ἐν Χριστῷ Σωτηρίας: «Μετὰ φόβου Θεοῦ, πίστεως καὶ ἀγάπης προσέλθετε...»

---

³⁵⁷ Κατὰ Ἰουδαίων Λόγος Γ', 4, PG 48, 867.

³⁵⁸ Ν. Σκρέττα, Ἡ Κυριακὴ, ὁ.π., σ. 292.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πηγές

- **Παλαιά Διαθήκη**

Γένεσις

Ἔξοδος

Λευϊκόν

Ἄριθμοί

Δευτερονόμιον

Ἰησοῦς Ναυή

Δανιήλ

Ἰερεμίας

Ἰεζεκιήλ

Ἡσαΐας

Ἄμώς

ᾠσηέ

Σοφονίας

Νεεμίας

Α΄ Παραλειπομένων

Δ΄ Βασιλειῶν

Α΄ Μακκαβαίων

Ψαλμοί

- **Καινή Διαθήκη**

Εὐαγγέλια:

Κατά Μάρκον

Κατά Ματθαῖον

Κατά Λουκάν

Κατά Ἰωάννην

Πράξεις των Αποστόλων

Επιστολές Απ. Παύλου:

Α΄ προς Κορινθίους
Β΄ προς Κορινθίους
Προς Ρωμαίους
Προς Γαλάτας
Προς Κολασσαείς
Προς Έβραίους
Προς Φιλιππησίους
Α΄ προς Θεσσαλονικείς
Επιστολή Ιωάννου Α΄
Άποκάλυψις

- **Πατρολογία**

1. Διδαχή, XIV, 1, W. Rodorf, *Sabbat et Dimanche dans l' Eglise ancienne*, Delachaux et Niestle SA, Neuchatel 1972, σ. 134
2. Πράξεις Πέτρου, 30, W. Rodorf, *Sabbat et Dimanche dans l' Eglise ancienne*, ό.π., σ. 144-146
3. Πράξεις Ιωάννου, 106, 108-111, W. Rodorf, *Sabbat et Dimanche dans l' Eglise ancienne*, ό.π., σ. 174
4. Αγίου Ιγνατίου του Θεοφόρου, προς Μαγνησιείς Επιστολή, PG 5
5. Αγίου Ιγνατίου του Θεοφόρου, Προς Φιλαδελφείς, PG 5
6. Παρακλητική, Ηχ. Πλ. Α΄ Κυριακή, Αίνοι.
7. Αγίου Κλήμεντος Αλεξανδρείας, Στρωματείς, PG 9
8. Αγίου Ιουστίνου του Μάρτυρος, Διάλογος πρὸς Τρύφωνα, ΒΕΠΕΣ 3, 1955
9. Επιστολή Βαρνάβα, 15 PG 2, 769-772.
10. Ευαγγελιον του Θωμά, Papyrus Oxy. 1, 4-11
11. Βαλεντινιανού Πτολεμαίου, Επιστολή προς Φλώραν, σε Επιφανίου, Πανάριον, 33, 3-5, PG 41, 557-565
12. Τερτυλλιανού, Κατά Ιουδαίων, 4, PL 2, 605-607
13. Τερτυλλιανού, Κατά Μαρκίωνος, 4, 12, PL 2, 383-386
14. Αγίου Ειρηναίου Λουγδούνου, Κατά Αιρέσεων, PG 7
15. Αγίου Ιουστίνου του Μάρτυρος, Απολογία Α΄, 67, 3-7, PG 6, 429-432.
16. Επιστολή των Αποστόλων, 18 (Κοπτική εκδοχή – μτφ. σε Hennecke – Wilson I, 201),

17. Αγίου Κλήμεντος Αλεξανδρείας, Επιτομαί εκ του Θεοδότου, 63, 1, PG 9, 689.
18. Ευσεβίου Καισαρείας, Εκκλησιαστική Ιστορία, VI, 23, PG 20, 388.
19. Αγίου Πέτρου Αλεξανδρείας, Κανονική Επιστολή, PG, 18, 508.
20. Τερτυλλιανού, Απολογητικός, 16, PL 1, 487-490.
21. Τερτυλλιανού, Προς τα Έθνη, I, 13, PL 1, 579
22. Αγίου Ιππολύτου Ρώμης, Εις τον Δανιήλ, IV, PG 10, 645.
23. Μ. Αθανασίου, Περί Σαββάτου και Περιτομής, PG 28.
24. Ωριγένους, Κατά Κέλσου, PG 11
25. Ωριγένους, Ομιλία περί των Αριθμών, 23, 4, PG 12, 749-751.
26. Ωριγένους, Περί Αρχών, IV, 3, PG 11, 345-348.
27. Ευσεβίου Καισαρείας, Κατά Θεόν Βίος του Μακαρίου Κωνσταντίνου Βασιλέως, IV, 18-20, PG 20, 1165-1168.
28. Μ. Βασιλείου, Ομιλία περί του Αγίου Πνεύματος, 27, 66, PG 32, 192.
29. Αγίου Ευσεβίου Αλεξανδρείας, Ομιλίες, 16, Περί της ημέρας Κυριακής, PG 86.
30. Αγίου Γρηγορίου Νύσσης, Προς τους αχθομένους ταις επιτιμήσεσι, PG 46, 307-316,
31. Διαταγές των Αγίων Αποστόλων, II, 36, 1-2, VI, 23, 3, VII, 36, 1 και 4-5, PG 1, 685, 972-973, 1031-1033.
32. Επιφανίου, Πανάριον, 30, PG 41, 468.
33. Ευσεβίου Καισαρείας, Υπομνήματα εις τους Ψαλμούς (91^{ος} Ψαλμός), PG 23, 1165-1176.
34. Αγίου Ιωάννου Χρυσοστόμου, Ομιλίες προς τον λαόν της Αντιοχείας, 12, 3, PG 49, 130-132,
35. Αγίου Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις την Γένεσιν, 2, 3, PG 53, 29-30,
36. Αγίου Ιωάννου Χρυσοστόμου, Λόγος εις το άγιον Βάπτισμα του Σωτήρος, 1, PG 49, 363-365,
37. Αγίου Ιωάννου Χρυσοστόμου, Λόγος εν ταις Καλάνδαις, 2-3, PG 48, 954-958,
38. Αγίου Ιωάννου Χρυσοστόμου, Περί ελεημοσύνης, 3, PG 51, 264-266.
39. Αγίου Ιωάννου Χρυσοστόμου, Κατά Ιουδαίων Λόγος Γ', 4, PG 48, 867
40. Ευσέβιος Καισαρείας στο έργο του με τίτλο «Περί τής του Πάσχα έορτής», 7, PG 24, 701

41. Διαταγές των Αγίων Αποστόλων, VII, 36, PG 1, 1032-1033
42. Αγίου Ιωάννου του Δαμασκηνού, Ἔκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, 86, PG 94.
43. Περὶ Σαββάτων καὶ Περιτομῆς, ἐκ τῆς Ἐξόδου, 5, ΒΕΠΕΣ 35, 1964, σ. 159
44. Sermo VII, ad nocturnum Dominicae resurrectionis, 4, ἐκδ. Th. J. Lamy, S.Ephraem Syri hymni et sermones, tom I, Mechliniae 1882, στ. 540]
45. De Idololatria, 14, PL 1, 759A
46. De jejunio 15, 2, CCL 2, σ. 1273
47. Θεοφίλου Αντιοχείας, Προσφώνησις τῶν ἀγίων Θεοφανείων ἐπιστάντων ἐν Κυριακῇ, PG 65, 33

- **Βιβλία**

1. Γ. Γρατσέα, *Το Σάββατον εν Κουμράν και τη Κ. Διαθήκη, Διατριβή επί υφηγεσία*, Αθήναι 1971.
2. X. L. Dufour, *Λεξικό Βιβλικῆς Θεολογίας*, μτφ. Σ. Αγουρίδη, Σ. Βαρτανιάν κ.α., εκδόσεις Ἄρτος Ζωῆς, Αθήνα 1980.
3. G. Gray, *Eight Studies of the Lord's Day*, Cambridge: The Riverside Press, 1884
4. Y. Yang, *Jesus and the Sabbath in Mathew's Gospel*, Sheffield Academic Press, 1997
5. D. A. Carson, *From Sabbath to Lord's Day: A Biblical, Historical and Theological Investigation*, Wipf and Stock Publishers, Eugene, Oregon, 1982
6. W. Rodorf, *Sabbat et Dimanche dans l' Eglise ancienne*, Delachaux et Niestle SA, Neuchatel 1972
7. Χρ. Γκότση, *Ο Μυστικός Κόσμος των Βυζαντινών Εικόνων*, Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 2002.
8. π. Β. Καλλιακμάνη, *Θεολογικά Ρεύματα στην Τουρκοκρατία*, Εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2009.
9. *Πεντηκοστάριον Χαρμόσυνον*, Ἐκδοσις τῆς Αποστολικῆς Διακονίας τῆς Εκκλησίας τῆς Ελλάδος, Αθήναι 1959.
10. E. Lohse, *'Jesu Worte über den Sabbat'*, in: *Judentum, Urchristentum, Kirche* (Festschrift J. Jeremias) (1960).

11. R. A. Kraft, *Some Notes on Sabbath Observance in Early Christianity*, Andrews University Seminary Studies 3 (1965)
12. π. Α. Σμέμαν, *Ἡ Ἐκκλησία προσευχομένη (Εἰσαγωγή στή Λειτουργική θεολογία)*, μτφρ. Π.δ. Τζέρπος, Ἀθήνα, Ἀκρίτας
13. L. Duchesne, *Origines du culte chrétien. Etude sur la liturgie latine avant Charlemagne*, cinquieme [sixieme] edition, E. de Boccard, Paris 1920, σ.47.
14. J. van Goudoever, *Calendars*, E.J. Brill, 1961
15. C. W. Dugmore, *Lord's Day and Easter*, in *Neotestamentica et Patristica*, σ. 272 επ.
16. A.G. Martimort, *L'Eglise en Prière*, t. IV, Desclée, Paris, 1983
17. Π. Μπρασιώτου, *Ἡ Ἀποκάλυψις τοῦ Ἀποστόλου Ἰωάννου. Κείμενον-Εἰσαγωγή- Σχόλια- Εἰκόνες*, Ἀθήναι 1950, σ. 18, 21, 78
18. Π. Χρήστου, *Ἑλληνική Πατρολογία*, τόμ. Γ', Θεσσαλονίκη, Κυρομανός, 1987
19. J. Daniélou, *Bible et Liturgie: la théologie biblique des sacrements et des fêtes d'après les Pères de l'Église*, Cerf, Paris 1951
20. C.S. Mosna, *Storia Della Domenica Dalle Origini Fino Agli Inizi Del V Secolo*, Libreria Editrice Dell' Università Gregoriana, Roma 1969
21. H. Riesenfeld, *Sabbat et Jour du Seigneur*, dans *New Testament Essays. Studies in Memory of T. W. Manson*, Manchester, 1959
22. Ν. Σκρέπτα, *Ἡ Κυριακή*, στο: *Το Χριστιανικόν Εορτολόγιον*, Πρακτικά Ἡ Πανελληνίου Λειτουργικοῦ Συμποσίου Στελεχῶν Ἱερῶν Μητροπόλεων, Κλάδος Εκδόσεων τῆς Ἐπικοινωνιακῆς καὶ Μορφωτικῆς Ὑπηρεσίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήναι 2007, σ. 265

- **Ἄρθρα**

1. A. George, «Israël dans l'œuvre de Luc», *RB* 75 (1968), pp. 481-525
2. J. T. Nichols, *The Origin of the Hebrew Sabbath*, *The Old and New Testament Student*, Vol. 12, No. 1 (Jan., 1891), pp. 36-42.
3. J. T. Nichols, *The Development of the Sabbath among the Hebrews*, *The Old and New Testament Student*, Vol. 12, No. 4 (Apr., 1891), pp. 207-215, 209
4. T. J. Meek, *The Sabbath in the Old Testament: (Its Origin and Development)*, *Journal of Biblical Literature*, Vol. 33, No. 3 (Oct., 1914), pp. 201-203.

5. A. R. Williams, *Seven, Folklore*, Vol. 56, No. 2 (Jun., 1945), pp. 257-259, 258-259.
6. J. Burnside, 'What Shall We Do with the Sabbath-Gatherer?' A Narrative Approach to a 'Hard Case' in Biblical Law (Numbers 15:32-36), *Vetus Testamentum*, Vol. 60, Fasc. 1 (2010), σσ. 45-62
7. H. Weiss, *The Sabbath in the Fourth Gospel*, *Journal of Biblical Literature*, Vol. 110, No. 2 (Summer 1991), σελ. 313-314
8. N. Tidwell, *Didache XIV:1 (ΚΑΤΑ ΚΥΡΙΑΚΗΝ ΔΕ ΚΥΡΙΟΥ) Revisited*, *Vigiliae Christianae*, Vol. 53, No 2, (May, 1999) σελ. 199
9. S. McCasland, *The Origin of the Lord's Day*, *Journal of Biblical Literature*, Vol 49, No 1 (1930), σελ. 69
10. Δ. Σιμόπουλου, Πάσχα και Ημερολόγια, *ΑΝΑΛΕΚΤΑ*, τ. 38/Πάσχα των Ελλήνων/ 29-4-2016, σ. 38
11. Σ. Θεοδοσίου, Η Ημερομηνία της Σταύρωσης και της Ανάστασης του Κυρίου, *ΑΝΑΛΕΚΤΑ*, τ. 38/Πάσχα των Ελλήνων/ 29-4-2016, σ. 42-46
12. Βασιλείου Στογιάννου, Η ανάστασις των νεκρών, εισαγωγικά προβλήματα και ερμηνεία του Α' Κορ. 15, *Επιστημονική Επετηρίς Θεολογικής Σχολής ΑΠΘ*. Παράρτημα αρ. 20 του 20ου τόμου, Θεσσαλονίκη 1977, σ. 36 επ.
13. Ph. Delhaye – J. L. Leat, *Dimanche et Sabbat*, *Melagnes de Scienses Religieuse* 23 (1966), σ. 3-14
14. J. H. Hayes, «The Resurrection as Enthronement and the Earliest Church Christology», *Interpretation: A Journal of Bible and Theology* 22/3 (1968), σ. 333-345
15. L. W. Barnard, «The Day of the Resurrection and Ascension of Christ in the Epistle of Barnabas», *R.BEN.* 78 (1968), σ. 106-107
16. P. Hebblethwaite, «Theological Themes in the Lucan Post- Resurrection Narratives», *CR* 50 (1965), σ. 360–369
17. H. Swanston, «The Road to Emmaus», *CR* 50 (1965), σ. 506-523
18. M.P. Ellebracht, «Sunday: the Day which the Lord Makes», *Worship* 39 (1965), σ. 559-566
19. H. Dumaine, «Dimanche», in *DAACL*, IV, Paris 1928, στ. 879.
20. E. Hilgert, *The Jubilees Calendar and the Origin of Sunday. Observance*, *AUSS*, I (1963) σ. 44 επ.

21. C. Callewaert,. La synaxe eucharistique à Jerusalem, berceau du dimanche, dans Ephemerides Theologicae Lovanienses 15, 1938, σ. 34

- **Εργασίες**

1. Ν. Δασκαλάκη, «Η ανάσταση του Χριστού στο Α΄ Κορ. 15, 1-34, Φιλολογική, ιστορική και θεολογική προσέγγιση», εκπονηθείσα στο πλαίσιο του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Θεολογικών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο Νεάπολης της Πάφου (Α εξάμηνο 2013)